

DOSELJAVANJE SRBA U HRVATSKU I SLAVONIJU

Doseljavanjem Srba u Hrvatsku i Slavoniju te Vojnom krajinom bavim se samo kao procesima čiji su žumberački uskoci bili prethodnici i deo, kao i ambijentom u kojem su živeli u narednih najmanje četiri stotine godina, a žive i danas. Seobe žumberačkih uskoka bile su samo početak masovnog naseljavanja uskočkog srpsko-pravoslavnog stanovništva. Dolaskom žumberačkih uskoka stvoreni su temelji Vojne krajine. Najbolje bi bilo ako bi se ta dva procesa razmatrala jedinstveno i pritom sledilo vreme. Svestan da bi to bilo složeno i da se ne radi o težišnom pitanju, odlučio sam da prvo izložim doseljavanje Srba u Hrvatsku i Slavoniju, a potom razvoj Vojne krajine.

Doseljavanjem i vojnim angažovanjem žumberačkih uskoka stečena su prva iskustva o njihovoj valjanosti i mogućnosti krajiškog organizovanja odbrane protiv Turaka. Bilo je jasno da su za to bili potrebni brojni vojnici i da je njihovo dovođenje i organizovanje bilo izuzetno složeno.

Valja naglasiti da u naseljavanju Srba u Hrvatsku i Slavoniju nije bilo plana, u smislu unapred pripremljene strategijske vojno-odbrambene zamisli. Stalni faktori tog procesa bili su tursko nastojanje da svoja pogranična područja naseli hrišćanskim stanovništvom i da ih učini stabilnim osloncem za nova osvajanja. Suprotno, Habsburška Monarhija je težila da to hrišćansko stanovništvo preseli na svoja opustela i poharana područja

i time oslabi tursku, a ojača svoju granicu i odbrambenu moć. Hrišćansko stanovništvo, u ogromnoj većini pravoslavni Srbi, težilo je da se oslobodi turskog jarma i pređe na područje Habsburške Monarhije, s ciljem da deluje kao posebno organizovan vojni faktor, ali i da očuva svoj verski i etnički identitet i da ne dozvoli da bude potčinjen tamošnjim feudalnim i verskim vlastima.

Samo preseljavanje zavisilo je o konkretnim prilikama, pre svega o ishodu ratova, o odnosu snaga uopšte i na pojedinim područjima o unutrašnjim prilikama, ali pre svega o odnosu turskih vlasti prema hrišćanskom stanovništvu na osvojenim područjima. Uskoci su se naseljavali od severozapada prema jugoistoku, od Žumberka kao slobodnog područja najudaljenijeg od Turske do slobodnih staništa bliže i turskoj granici i opasnosti.

DOSELJAVANJE SRBA U HRVATSKU

U skladu s tim, sledeća uskočka naseobina bila je u današnjoj Beloj krajini, između Metlike i Črnomelja, konkretno sela Marindol, Paunovići, Milići i Bojanci. Smatra se da je naseljavanje počelo 1546, pod kapetanom Ivanom Lenkovićem, a da su se prvi doseljenici smestili u selu Marindol 1548. godine i da su došli s područja sela Adlešići i Tribučići. Kaže se i da se druga skupina naselila 1561, s obzirom da za sve uskoke nije bilo mesta u Žumberku. Po svemu sudeći, kasnije (1593) je naseljeno selo Bojanci, doseljenicima s reke Bojane, granične reke između Crne Gore i Albanije, po čemu je dobilo i ime. O tome govori i narodno predanje i sećanje (Beseda br.15, str. 65/66). Nije sasvim pouzdan podatak da je u te krajeve, uključujući i Žumberak, 1597. godine doseljeno još čak 1.700 uskoka, ali je izvesno da je seobe bilo i da je to poslednje masovnije naseljavanje Žumberka, Bele krajine i gornjeg Pokuplja. Očigledno se radi o manjem broju uskoka koji su se većinski naselili na području Vrbovskog, Gomirja i Moravica. Slovenački izvori se korektno bave pitanjem belokranjskih uskoka, ali se traganjem za godinom doseljavanja pojedinih grupa i porodica zapostavlja najbitnije – da su žumberački i marindolski uskoci jedno

te isto i da su prvi uskoci došli na to područje u okviru treće i četvrte seobe žumberačkih uskoka, dakle 1538. i 1539. godine. S obzirom da su te seobe bile složene i protivrečne, deo uskoka koji nisu mogli da se smeste u Žumberku potražio je smeštaj na drugim područjima, pre svega u Beloj krajini, a deo se vratio u Tursku. Slovenački izvori ukazuju na vezu žumberačkih uskoka i Marindolaca na osnovu »Popisa Srba Žumberčana iz 1551. godine«, ali se potkrajaju i greške. Recimo, tvrdi se da je Ivan Lenković Marindol priključio Krajini 1561. godine pa su se u Marindol naselili pravoslavci iz Žumberka, a u navedenom popisu, kao što se videlo, već se spominju Marindol i Bojanci, kao naselja u kojima su već živeli uskoci-vojnici. S obzirom da Žumberčane i Marindolce povezuju istovetna prezimena, ukazujem da u Žumberku nisam našao samo prezime Vrlinić, jedno od najčešćih među Marindolcima i da se od crnogorskog plemena Bjelopavlića doselio rod Bjelopavlovića, da su se naselili u selima uz put Metlika–Novo Mesto i da ih i danas ima u zapadnom Žumberku.

Valja ukazati i da je u Marindolu, Bojancima, Milićima i Paunovićima (Žunići su se ugasili) 1991. bilo 285 stanovnika: 118 Srba, 55 Slovenaca, 10 Hrvata, 62 Jugoslovena i 35 neopredeljenih. Treba li naglašavati da su Jugosloveni i neopredeljeni još 1981. bili Srbi. U to vreme 164 stanovnika su svojim smatrali srpski jezik, a 135 su bili pravoslavci. Koji im je materinji jezik nije znalo 17 osoba, a 51 osoba nije želela da odgovori koje su veroispovesti.

Raspoloživi podaci pokazuju da su, paralelno sa Žumberkom i Belom karjinom, naseljavani Prilišće i Rosopojnik na Kupi, i to 1538. godine, dakle za vreme treće seobe žumberačkih uskoka, kao i da se deo tih uskoka preselio na područje oko Netretića. Uopšte, u tom pogledu veoma je interesantno celo područje u luku reke Kupe, od Ozlja i Ribnika, do donje Dobre i Mrežnice. Zimi 1542/43. došlo je u Vinicu 76 uskočkih porodica. Međutim, nezadovoljni seljaci su se pobunili, napali uskoke i oteli im deo stoke. Zapovednik Ivan Vernek uzeo ih je u zaštitu i zatražio od kranjskih staleža da kazne krivce, vrate 780 glava stoke, ali i da se uskocima da žito za neophodnu prehranu i da se prime u vojnu službu (Mal, str. 39). Postoji listina Nikole Zrinjskog iz 1544. kojom daje mesta uskocima na svojim imanjima. Zrinski ih, po tadašnjem običaju, naziva Vlasima, ali o

njihovom poreklu i veroispovesti postoje različita mišljenja. Prezimena Sestrić, Raspopović, Subašić, Rudanović, Basarović, Pavičić i druga ukazuju na njihovo pravoslavno i srpsko poreklo. Manojlo Grbić spominje razgovor s jednim Sestrićem koji zna da su se naselili s reke Zrmanje, da su Sestrići tek u Drugom svetskom ratu »uništili slavsku ikonu jer su im dozlogrdila stradanja«, kao i da je »pravoslavna crkva Sv. Ilije, s oltarom na istoku, kasnije pretvorena u katoličku crkvu Sv. Lenarta« (str. 21). Međutim, Lopašić tvrdi da su ovi uskoci od početka bili katolici i kao dokaz navodi upravo crkvu Sv. Lenarta. Činjenica je da na ovom području i danas ima prezimena Stanković, Smederevac, Petrović i dvostrukih prezimena Stanković-Moćan, Marković-Jurićak i slično. Interesantni su neki podaci u vezi s gradom i opštinom Ozalj. U zabačenom delu Ozaljske opštine naišao sam na tablu s nazivom sela Vuksani, a oni su, kao i prezime Vuksanovići, s područja današnje Crne Gore, odakle su i žumberački Vuksanovići. Kod Ozlja postoje i sela Lukšići Ozaljski, a prezime Lukšići dolazi od imena Luka, odnosno varijante Lukša, pa se i sadašnji premijer, odnosno ministar inostranih poslova Crne Gore zove Igor Lukšić. Postoji i selo Soldatići, a u Žumberku je bilo, a možda i sada ima Soldatića. Imam više prijatelja Soldatovića. Nisu li Soldatići samo »skraćeni« Soldatovići?

Kad se prođe Ozalj naiđe se na tablu s napisom dr Kalčić. Moj drug Milan Kalčić, rodom iz Poreča, zna da su njegovi »ko zna kad došli u Istru iz Srbije«. Jednom prilikom na radiju je bilo reči o Milanu Kalčiću, gradonačelniku Negotina, dakle jednog od »vlaških gradova«. Istarski Milan Kalčić se trgnuo i uzbuđeno prozborio: »Vidiš, jesam li ti rekao«. Prezime Kalčić dolazi od vlaško-bugarskog imena Kalčo ili Kalča. Prilikom popisa 1991, grad Ozalj je imao 1.184 stanovnika, od čega 49 Srba i 16 Jugoslovena!

Sledeće seoba bile su na području Gomirja, Vrbovskog i Moravica. Izvesno je da su se prve veće grupe organizovano naselile 1596, s obzirom da postoje pisani izvori o pregovorima njihovih predstavnika, prvo s nadvojvodom Ferdinandom u Gracu, a zatim i s carem Rudolfom u Beču, kao i njegovo naređenje nadvojvođi i generalu Ivanu Lenkoviću da se ovi »poštene ljudi« nasele u Krajini. Prema predanju, došli su s reke Krke, pre toga su branili utvrđenje Klis, a pre toga su došli s područja reke Cetine.

Ti uskoci su vrlo bliski žumberačkim uskocima. Iako na tom području ima prezimena kojih u Žumberku nema, veza je, ipak, neporeciva, jer i tamo ima i sela i prezimena Vučinići, Vučkovići, Radoševići, Vukšići, zatim Hranilovići i drugi. Mal piše i da je u leto 1600. došlo 300 novih uskoka s područja Korenice i Udbine i da su odmah upućeni k poslednjim gomirskim doseljenicima. Po naređenju nadvojvode iz 1604. godine, Kranjci su gomirskim uskocima pet godina plaćali po 200 forinti kao pomoć u prehranjivanju (str. 64–66).

Gomirci su u prvi mah imali 200 vojnika i zatvorili su pravac kojim su Turci ranije s lakoćom prodirali u Kranjsku. Nova naseljavanja ovog područja usledila su 1605. i 1607. godine pa su Gomirje, Moravice i Vrbovsko organizovni u posebnu opštinu s oko 48 kuća, 1.160 ljudi i 300 upisnih vojnika, od kojih je 60 bilo u stalnoj službi i primalo platu.

Gomirci su bili osnova vojske koja je 1632. prodrila na područje Cazina i obezbedila dolazak novih uskoka, koji su razmešteni na području Ravne gore, Smrčeve poljane, Starog laza, Mrkoplja, Tuka, Bjelolasice, Jasenka i Drežnice (Grbić, str. 34). Uskoci su se naselili na pustim imanjima Zrinjskih i Frankopana, koji su se nadali da će ih potčiniti kao kmetove, čemu su se ovi žestoko suprotstavili. Imajući u vidu iskustvo Žumberačana, tražili su isti status i prava, oko čega se u narednom periodu vodila žestoka borba. Carska vlast, zahvaljujući odlučnom otporu uskoka i podršci generala Kisela, odbila je sve zahteve hrvatske vlastele. General Kisel je napisao da je zemljište na kojem su razmešteni uskoci pusto već 80 godina, da još ima slobodnog zemljišta i da se ni po koju cenu ne bi smelo dozvoliti da vlastela potčine uskoke kao svoje kmetove. Oni uspešno brane granicu, od čega veliku korist ima i ta vlastela.

Na to je nadvojvoda 6. decembra 1604. godine vlasteli ironično odgovorio da bi »mogao da odustane od svojih ranijih odluka, ako grofovi podmiru dotadašnje troškove i u gotovom plate 80.000 forinti na ime troškova za hranu, oružje i plate, i ako se obavežu da će oni izdržavati vojsku u Gomirju« (Radeka, str. 55). U novembru 1608. vojvoda Radoje Mamulović pisao je caru Ferdinandu II i ponovio zahtev da gomirski uskoci dobiju ista prava i privilegije kao i žumberački. Car im je odobrio samo da i dalje ostanu na frankopanskim zemljištima i priznao neka prava. To nije bitno

promenilo stanje pa su uskoci iz Gomirja, Moravica i Vrbovskog 1616. ozbiljno zapretili da će se odseliti nazad u Tursku.

Spor je trajao veoma dugo pa su gomirski uskoci morali da otkupe dodeljenu zemlju i plate 15.000 forinti za zemljište, šume i drugu imovina koja prelazi u njihovo trajno vlasništvo, tako što su se odrekli svojih vojničkih plata u naredne četiri godine. Ugovor je potpisan 13. jula 1657. godine u Ogulinu od strane carskih predstavnika, karlovačkog generala, prodavaca te kneza Nikole Dokmanovića i vojvode Milivoja Vučinića, ali ga Gomirci nisu priznali sve dok ga car nije overio i potvrdio 8. marta 1658. Taj ugovor su potvrdili i car Karlo 1727. i carica Marija Terezija, 1759. godine (Grbić, str. 39). U Gomirju je, kao što je već rečeno, već 1602. godine podignut manastir Gomirje, a osnovali su ga kaluđeri Aksentije Branković, Visarion Vučković i Mardarije Orlović. Manastir je postao jedan od centara verskog života pravoslavnog naroda u Hrvatskoj pa i Žumberčana. U manastiru je 1771. godine bilo 50 pisanih tzv. »srbulja«, a tesne veze održavane su s Ruskom pravoslavnom crkvom.³⁸

Radeka kaže da manastir Gomirje »u ono vrijeme nije bio na rubu pravoslavlja, jer je na sjeveru bio Žumberak i pravoslavna naselja u Beloj krajini«, kao i da je »nešto prihoda bilo u žitu i u vinu od manastirske parohije iz Žumberka« (str. 227), što znači da je Žumberak pripadao manastiru Gomirje od njegove izgradnje.

Strategijski interesi Habsburške Monarhije zahtevali su nova doseljavanja, tako da su neka preseljavanja izvršena i silom. Veliki kapetan ogulinski grof Gašpar Frankopan prodro je s vojskom 1639. do Petrovog polja i »pokupio narod srpski, koji nije bio jedinstven u nameri da pređe na »hrišćansku stranu«. Frankopan je naredio da se porobe i pobiju oni koji neće da idu. Ti uskoci naseljeni su po carskom naređenju oko Brinja, Plaškog i Vitunja, s ciljem da se zatvori pravac turskih prodora između Gomirja i Ogulina (Grbić, str. 50/51). Postoje podaci o 17 uskočkih porodica sa 108 članova naseljenih u Vitunju, a imena i prezimena glava po-

³⁸ Iguman gomirski Teofil Aleksić, s jeromonahom Georgijem Brakusom, monahom Stefanom i slugom Jovanom Vrlinićem, bio je u Moskvi 1754. godine, o čemu svedoči i original putnog lista (Grbić, str.180).

rodica govore o njihovom poreklu: Radota i Radojica Vočić, Ivoš i Lazar Mihajlović, Božidar Koraćević, Stevan i Prerad Kosanović, Rade i Milašin Radelić, Ignjatije Trbojević, Đuro Nožić, Milo Kovačević, Radovan Brvić, Cvjetko Čudanović, Ilija Vagavić, Petar Hranilović i Vojin Ličanin (Grbić, str. 35). Zbog naseljavanja Srba u Vitunj, pobunili su se Ogulinci, poharali im useve i posekli vočke te zatražili od grofa da se »ovi bezbožnici« u roku od osam dana uklone iz Vitunja. Međutim, general Vuk Frankopan u pismu caru Ferdinandu III 5. jula 1640. piše da su »tužbu podnijeli kojekavki pustolovi i skitnice, koji su pobjegli iz Kranjske, Vinodola ili drugih mjesta zbog svojih dugova ili drugih rđavih djela, pa kojih se je toliko steklo u Ogulinu, da su zauzeli grofovske zemlja od Ogulina do Modruša, ali da ne priskaču u pomoć kad je nužda, pa neće ni na stražama da postoje, dok plaćeni vojnici obrađuju svoja polja i bore se protiv Turaka«. Istraga je zaključena rečima generala Gašpara Frankopana da je »on Srbe, po carskom naređenju, naselio na svom, a ne na ogulinskom zemljištu, i da će mu hiljadu puta više valjati protiv zakletog neprijatelja nego Ogulinci« (Grbić, str. 35/36). Do sukoba Brinjana starosedelaca, po svoj prilici rimokatolika, i uskoka došlo je i 1644. godine, izgleda na podstrek generala Vuka Frankopana, koji je uskoke hteo da potčini kao kmetove. Međutim, general Herberštajn je umirio pobunjene i optužio Frankopane da su oni inicijatori sukoba. Carska komisija je 4. novembra 1644. izvršila razgraničavanje, o čemu je 22. maja 1645. u Brinju potpisan zapisnik. Potpisnici sa srpske strane bili su kapetan Vicko Bogut i pop Manojlo Rajaković (Grbić, str. 66).

Sljedeće naseljavanje, na područje Plaškog i između Brinja i Ogulina izvršeno je 1609. godine. Trojica uskočkih knezova: Radoje Ljubišić, Petar Tadešković i Paun Lalić zatražili su od nadvojvode u Gracu da im dopusti da se nasele kod Plaškog, ispod Kapele, između Brinja i Ogulina i oko voda Dretulje i Jasenice. Pisali su da su izbegli iz Turske i da ih ima 532 duše, od toga 190 naoružanih. Ako bi nadvojvoda naredio da se u Plaškom podigne kula, kao one kod Vinice i Prilišća, naselilo bi se tu dve do tri hiljade Uskoka, njihovih sunarodnika, pa bi bili u mogućnosti da zatvore pravce od Senja do Slunja, zatim Ogulin, Tounj i sve do Karlovca. Nadvojvoda je naredio kapetanu Galu da primi ove uskoke, da vodama isplati po dve

vojne plate i pomogne ih najnužnijom hranom (Grbić, str. 49/50). Plaščanskim uskocima pridružili su se novi, 1609, 1611. i 1612. godine, kad su 24 porodice izbegle iz Like koja je bila pod Turskom. Kapetan Gal zatražio je da se pošalje komisija koja će regulisati prava Oglinaca, Gomiraca i Plaščana u pogledu razgraničavanja i korišćenja zemljišta i vojničkih obaveza. U Korenici, koja je bila Turska, bilo je 120–130 kuća Srba, koji su na neki način živeli »na obe strane«, pa su bili i turska raja, ali su im i neki krajiški generali uzimali godišnji harač. Pregovaralo se o njihovom preseljavanju na područje Plaškog, ali pokušaj 1642. godine nije uspeo, zbog slabe saradnje generala Herberštajna i Vuka Frankopana, pri čemu su Frankopanu služili Srbi Marko Sekulić, Ognjen Mudrić i Vukosav Bubić. Tek 1655. godine preseljeno je 12 porodica, sa 140 duša, od kojih 40 vojnika, prvo do Otočca, a zatim i u Plaški (Grbić, str. 50/54). Iz rejona Usore u Turskoj Bosni preseljeno je 1658. stotinak srpskih porodica na područje Dubrave i Ponikve. Predvodili su ih vojvode Manojlo Mandić i njegov sin Vuk, a 38 porodica naselili su na svojim posedima Đuro i Franjo Frankopan, obećavši im prava kakva su imali i drugi graničari. Po naseljavanju nametnuli su im kmetovske obaveze, koje su ovi izvršavali do 1672, odnosno do otkrivanja zavere Zrinskih i Frankopana, kad su se stavili u vojnu službu i zatražili od cara da ih izjednači s drugim graničarima. Car se saglasio, ali je novi gospodar imanja u Bosiljevu, hrvatski ban Nikola Erdedi, nastojao da ih vrati u kmetovski položaj, čemu su se suprotstavili i uskoci i vojni komandanti pa im je Ratni savet u Gracu 1685. potvrdio status graničara (Grbić, str. 58/59).

U proleće 1605, posle dužih pregovora i dogovora uskočkih vojvoda i generala Kisela, uz saglasnost Graca i Beča, senjski kapetan je s 400 uskoka prodro je na područje Kotara i odatle doveo 700 novih uskoka, od čega 200 iskusnih i hrabrih vojnika. Grof Nikola Zrinski saglasio se da se ovi nasele na njegovim posedima u Liču i u Krmpotama, pod uslovom da budu njegovi podanici. Vojvode Toma Krmpočanin, Toma Skorupović, Toma Marković, Marko Balinović i Mile Budorčić morali su da prihvate tu obavezu, ali su se nakon godinu dana uskoci odmetnuli od grofova, u čemu ih je podržao i general Kisel, koji je vodio računa o vojnim obavezama. Deo ovih uskoka kasnije se iselio, a deo je ostao u Liču i Krmpotama

i prihvatio rimokatoličanstvo. Međutim, taj narod zna za svoje pravoslavno poreklo pa neke porodice, na primer Radoševići, imaju krsnu slavu (Grbić, str. 60/63).

Naseljavanje Brloga i oko Senja počelo je 1609. godine. Senjski kapetan Sigismund Gušić izvestio je 4. aprila nadvojvodu Maksimilijana da su 33 porodice došle iz Ribnika kod Gospića u Brinje i da žele da se tu nasele, a zatim da je došlo još oko 550 duša. Pokazalo se da su ti uskoci bili turska raja pa kad više nisu mogli trpeti zulum, prodrli su u grad Ribnik, pobili posadu, a beg je jedva utekao. Deo je došao u Brlog, a knez Tepšić, sa svojih 80 ljudi, otišao je u Podgorje kod Baga. Manji broj uskoka, od kojih 50 vojnika, naselilo se na područje Brloga 1611. godine, posle ustanka protiv turske vlasti u Lici i Krbavi. Bilo je voljno da pređe i više, ali carske vlasti nisu želele da daju povoda Turskoj za nove sukobe (Grbić, str. 63/64).

Krajevi oko Lučana i Vodoteča naseljeni su 1637. Srbima koji su Lici bili pod Turskom vlašću. Bilo je sporova između generala Vuka Frankopana i njegovog brata Nikole i generala Herberštajna gde će se naseliti i kakav će status da imaju. U izveštaju od 21. juna 1642. godine Herberštajn piše i da je k njemu prebeglo 17 srpskih kaluđera, pošto su Turci popalili manastire sve do Sarajeva. Zatražili su da se razmeste po Primorju naseljenom pravoslavnim stanovništvom i obećali da će prevesti na hrišćansku stranu mnogo svog naroda.

Brojne uskoke koji su se razmestili po Vodoteču i Prokikama doveo je 1679. vojvoda Dragić, ali su se Brinjani opet pobunili pa je deo produžio na sever i naselio se u Kranjskoj i oko Ivanića. Veliki broj Bunjevaca, rimokatolika, naselio se po Liču, Hreljinu, Krmpotama i drugim mestima, ali se deo ubrzo preselio pod mletačku vlast, zbog sukoba sa senjskim kapetanom Herberštajnom, zbog čega je ovaj i smenjen (Grbić, str. 65/66).

Oko 150 porodica s reke Usore u Bosni naselo se na području Otočca i po Gacakom polju. S kapetanom Herberštajnom bili su u vezi još od 1642. godine. Herberštajn kaže da te Usorce hvale svi stari graničari pod njegovom komandom i smatraju da su to viteški i najpošteniji ljudi među svim krajišnicima pod Turcima. Seoba je otežana zbog generala Vuka Frankopana koji je nastojao da i ove uskoke naseli na svojim imanjima kao kmetove.

Seobu je izvela karlovačka vojska pod komandom Đure Frankopana tek 1658. Jedna uskočka grupa se zaustavila kod Gacka, druga, pod vodstvom vojvode Manojla Mandića, u Kamenskom kod Karlovca. Razmeštaj uskoka izvršili su u proleće 1660. Kristofer Delišimunović, kapetan na Turnju i kapetan Fridrih Portner iz Otočca, oko Otočca. Uskoci su već 1663. imali žestok sukob s vojskom Alipaše Čengića koji je napao Brlog, ali je strašno poražena pa se pokazala sva borbeno vrednost Uskoka (Grbić, str. 67/70).

Oko Dabra je naseljeno 1672. godine 90 srpskih uskočkih porodica. Bilo je to ujedno i poslednje veće naseljavanje uskoka pre velikog rata Turske i Habsburške Monarhije, 1683. do 1699. godine. Poraze i povlačenje Turske pratili su i narodni ustanci. Ustanak u Dalmaciji, koji su predvodili Stojan Janković i Ilija Smiljanić, podržali su i Mlečani pa se ustanak proširio i na Liku i Krbavu, ali dva napada austrijske uskočke vojske 1685. godine nisu urodila plodom. Turci su se ogorčeno branili. Tek 1689. je jača carska vojska, potpomognuta pobunjenom hrišćanskom rajom, oslobodila za desetak dana i Liku i Krbavu, uključujući i utvrđene gradove Udbinu i Bunić. Lika i Krbava su naseljavane na različite načine: iz Bosne, Hercegovine i Dalmacije, a vraćali su se i pojedinci, prethodno izbegli iz Like, na primer Koreničani.

Poverenik za naseljavanje novooslobođene Like i Krbave bio je kapetan Đuro Križanić. Sačuvana su pismena odobrenja kojima se dopušta knezu Vujašinu Mileusniću da 40 porodica iz Kosinja naseli u Širokoj Kuli, a knezovima Jovanu Drakuliću i Milinu Laliću da nasele po 30 porodica u Korenici. U Lici je naseljeno i dosta rimokatolika, Hrvata i Kranjaca. Grbić kaže da je 1699. u Lici bilo 700 pravoslavnih kuća s 1.400 porodica, 160 kuća Bunjevaca i 250 kuća Hrvata i Kranjaca (str. 71-79).

Naseljavanje Korduna teklo je slično kao i naseljavanje Like, s tim da je više uskoka prešlo s turske strane. Pošto je osvojen, Budački je utvrđen pa je u sam grad i okolicu naseljeno 284 porodice s 2.784 lica, od kojih su 294 vojnika, 184 konjanika i još oko 300 spremnih za borbu, ali nenaoružanih. Oni su se ubrzo proširili do Vojnića, a novi doseljenici iz Kladuše i Cazina naseljeni su oko Budačkog i Perjasice.

Ogulinski poručnik Hranilović doveo je 200 porodica koje su naseljene oko Skrada, Veljuna i Primišlja. Poručnik Vuk Grbić, knez Stevan Kukić i Mihajlo Sabljak doveli su 200 srpskih i hrvatskih porodica u Rakovicu. Vuk Grbić postavljen je za komandanta utvrđenja Rakovica, a Stevan Kukić i Mihajlo Sabljak za knezove Srbima, odnosno Hrvatima. Dobile zemlje priznao je uskocima 20. avgusta 1711. general Josip Rabata. Novi, dobro naoružani i opremljeni uskoci naselili su se oko Koranskog brega i Kosijerskog sela.

Deo uskoka koji su se naselili oko Krstinje nije bio zadovoljan pa se vratio u Tursku. U vezi s tim je vođena i istraga. General Kulmer je 1716. naselio Srbe i po Turnju i Mostanju kod Karlovca, ali su se pobunili Hrvati pa su Srbi 1721, odlukom Ratnog veća u Gracu, povučeni do Tušilovića.

Mirom u Sremskim Karlovcima 26. januara 1699. završen je četrnaestogodišnji rat i uvrđena granica Austro-Ugarske i Turske. Na turskoj teritoriji ostala su područje Srba, Lapca, Cetina i Drežnka. I posle toga bilo je manjih doseljavanja (Grbić, str. 79/81).

Na celokupnom području Karlovačkog generalata, sem Banije, bilo je 1700. godine 39 pravoslavnih parohija, s tim da je gomirska parohija s manastirom bila nadležna i za tri parohije u Žumberku, Marindolu, Bojancima, Ponikvama, Srpskim Moravicama i Ravoj gori, Jasenku, Tuku, Mrkoplju i Drežnici. Spisak svih parohija, s brojem domaćinstava i popova navedeni su kod Grbića (str. 81-83).

Turci su osvajali i pustošili Baniju od 1548. do 1556, kad je palo i glavno utvrđenje Kostajnica. Kad su Turci 1593. zauzeli i Sisak, Hrvatskoj je na desnoj obali Kupe ostalo malo područje oko utvrđenja Petrinja i Hrastovica. Hrvatski istoričar Tadija Smičiklas kaže: »Vele da je bilo 1576. i 1577. do pedeset provala, a pali su skoro svi gradovi do Kupe. Kukavni narod bježao je kao ovce, kad se med nje vuci uvuku. Puk Hrvatski u hrpama na hiljade prelazio je granice svoje otadžbine, da si drugdje traži bolju i sretniju domovinu«.

A u hrvatskom saboru je rečeno: »Poslije Boga prva ide briga bana Hrvatskoga, da na ovoj rijeci (Kupi, *prim. autora*) uzdrži silnog neprijatelja, da ne propadne sa svim ovo nesretno kraljevstvo i sve susjedne hrišćanske zemlja« (Grbić, str. 84/85).

Kad je 1596. carska vojska zauzela Petrinju, rešeno je da se zauzme i Kostajnica i da se hrišćanski narod prevede na levu obalu Une. Prvi pokušaj nije uspeo. Carska vojska nije bila dovoljno jaka, a nije došlo ni do ustanka hrišćana. Posledice su bile katastrofalne. Turci su obratili posebnu pažnju na taj deo granice zbog blizine Zagreba i drugih stratejskih interesa i pod strogom kontrolom držali hrišćansko stanovništvo nastojeći da ga pridobiju za daljnja osvajanja. Bili su spremni da mu daju i određena prava, posebno da garantuju versku slobodu. Tek 1640. godine uspelo je da se deo pravoslavnog naroda silom prevede i naseli na području Petrinje i Hrastovice. Petrinjska kapetanija pripadala je tada Varaždinskom generalatu. Vojvoda Bratić uspeo je da 1680. prevede 120 porodica pravoslavnog srpskog stanovništva.

Za vreme Velikog rata carskoj vojsci je uspelo da zauze glavni grad i utvrđenje turske krajine Kostajnicu, oslobodi gradove i utvrđenja na Baniji i prodre duboko na tursku teritoriju na desnoj obali Une. Karlovačkim mirom 1699. uspostavljena je granica na Uni, a Turskoj vraćene teritorije na desnoj obali. Hrišćansko stanovništvo, pravoslavno i katoličko, preseљeno je na područje prazne i opustošene Banije.

Prema izveštaju iz 1697, na području Kostajnice je bilo 1.200 kuća, a na području Zrinja i Novske ukupno oko 1.000 kuća, 1.200 dobro naoružanih vojnika i oko 2.000 ljudi sposobnih za borbu, ali »bez dobre puške«. Prema izveštaju Ratnog veća, bilo je na tom području 1701. oko 11.000 srpsko-pravoslavnog uskočkog stanovništva (Grbić, str. 92).

Razmeštanje doseljenog stanovništva i naseljavanje Banije pratila je i politička i verska borba kome će pripasti Banija: austrijskom delu monarhije, a to znači i Vojnoj krajini, ili ugarsko-hrvatskom delu, odnosno hrvatskom banu. Zagrebački biskup Aleksandar Mikulić nastojao je da Baniju, po svaku cenu, potčini zagrebačkoj biskupiji. Uskoci su odlučno tražili da budu izjednačeni s drugim graničarima i da pripadnu Vojnoj krajini. Kompromisno, zemlja je pripala hrvatskoj banovini, ali je imala vojnu krajišku upravu.³⁹

39 O novim naseljavanjima na području Karlovačkog generalata, odnosno Karlovačkog vladičanstva, od 1788. do 1791, s popisom mesta, brojem doseljenih i ličnim i drugim,

Ne bi bilo logično da se ne osvrnem i na izgradnju i naseljavanje Karlovca. Prilikom izgradnje stražu su držali krajišnici Žumberčani. Kad je izgrađen došla je nemačka posada, a Žumberčani su premešteni u Tonj, Zvečaj i Slunj. Radeka kaže da je nadvojvoda Ferdinand 1602. za odbranu Karlovca predvideo i 92 Žumberčanina (str. 70). To je značajan podatak, ali ga drugi izvori ne spominju.

Dve srpske porodice, neki Popović i Nikola Vukanović, spominju se 1585. godine. S obzirom da je Karlovac u narednom periodu bio strogo rimokatolički i nemački, kaže se da je pravoslavnih i Srba bilo više u bolnici i u zatvorima, nego među stanovništvom.

Bogati trgovac Petar Popović izabran je 1750. u Gradsko veće, što znači da je već bilo pravoslavnih i Srba u Karlovcu. To potvrđuje i činjenica da je vladika Danilo Jakšić slao kaluđere iz manastira Gomirje da obidu pravoslavne, pre svega u bolnici i zatvoru. Komandant, general Leopold Šercer (1748–1754), je to tolerisao jer su pravoslavni Srbi predstavljali većinu njegove krajiške vojske. Zbog toga je prećutno dozvolio da se 1752. u jednoj kući sagradi pravoslavna kapelica Sv. Nikole, koja je premeštana kad bi vlasnici »otkazali gostoprimstvo«.

Novi komandant, general Benvenuto Petaci (1754–1763), fanatični rimokatolik i jezuita, koji je brutalnom silom unijatio žumberačke uskoke, zabranio je 1762. da se pravoslavni sveštenici puštaju u grad. Nije dozvoljavao da se pravoslavni vojnici sahrane u Karlovcu niti da se tela iznesu iz grada dok rodbina ne plati »mrtvarinu« Rimokatoličkoj crkvi. Posle tužbi vladike Jakšića i mitropolita Nenadovića, carica Marija Terezija poništila je i jednu i drugu zabranu, ali se ništa nije promenilo sve dok Petaci nije smenjen.

U Karlovac je 1763. došao prvi pravoslavni sveštenik, gomirski kaluđer Sofronije Mamula. Stanje je bilo povoljnije jer je zamenik komandanta Karlovačkog generalata, generala Beka, bio Mihajlo Mikašinović, prvi general Srbin. Pravoslavni sveštenik je prvi put išao gradom, s voj-

veoma interesantnim podacima za 45 pravoslavnih sveštenika, od kojih su mnogi predvodili svoj narod prilikom preseljavanja, pisao je M. Grbić na str.106-107.

ničkom pratnjom, upravo da bi pričestio i ispovedio bolesnog generala Mikašinovića.

Karlovac je 1778. proglašen slobodnim i otvorenim gradom. Umesto da pravoslavni postanu slobodni i ravnopravi, s obzirom da je car Josip II 15. oktobra 1781. proglasio »patent«, kojim su u Habsburškoj Monarhiji priznate sve veroispovesti, magistrat je zaključio da se pravoslavna kapelica zatvori, s obzirom da, prema odluci carice Marije Terezije iz 1753. godine, u Karlovcu nema 30 pravoslavnih porodica, a novim merama pravoslavnima je zabranjivano da sprovode svoje bogoslužje.

Takvo stanje bi potrajalo da se nije pokazalo da ne samo Karlovcu nego i u Rijeci, Senju i drugim gradovima trebaju trgovce i zanatlije pa je naseljeno više pravoslavnih porodica, o kojima se govori kao o Cincarima. Tada su vojne vlasti molile pravoslavne sveštenike da nagovaraju svoje sunarodnike da se naseljavaju u Karlovcu.

Pošto je porastao broj pravoslavnih stanovnika, 1785. godine konačno je izdata dozvola za izgradnju prve pravoslavne crkve u Karlovcu, ali ne glavne, parohijalne, nego filijale pravoslavne crkve u Tušilovićima (Grbić, str. 133-140).

DOSELJAVANJE SRBA U SLAVONIJU

Doseljavanje Srba u Slavoniju prikazaću znatno kraće, iz više razloga. Uslovi u kojima su se Srbi doseljavali u Slavoniju bili su po mnogo čemu drugačiji. Bilo je manje organizovanih seoba, a više spontanih doseljavanja grupa i pojedinih porodica. U Slavoniji je bilo malo carsko-kraljevskih zemljišta koja bi mogla biti dodeljena uskocima pa su se oni naseljavali na privatnim, odavno poharanim i pustim staništima i zemljištima. S nekih od tih staništa uskoci su morali prethodno da proteraju Turke koji su se tu naselili. I borba za zemlju između uskoka i ranijih vlasnika poseda bila je žešća, jer su raniji vlasnici zahtevali da im se vrate staništa, ali nisu bili spremni i da se vrate i da napuste posede koji su im dodeljeni u izbeglištvu.

Pored navedenog, u odeljku o unijaćenju srpskog pravoslavnog stanovništva na području Habsburške Monarhije biće mnogo više reči o pravoslavnim Srbima u Slavoniji, nego u Hrvatskoj. Ipak, osnovni razlog je što je već bilo dosta reči o naseljavanju, odnosno preseljavanju žumberačkih i drugih uskoka koji su u Slavoniju odlazili preko Žumberka.

S obzirom da se Slavonija s vremenom menjala u teritorijalnom, državno-pravnom i verskom smislu, u današnje vreme zvuči pomalo anahrono kad se govori o tri posebne Kraljevine: Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji. Šta je kada bila Slavonija, odnosno šta se pod tim pojmom podrazumevalo, različiti istoriografi su objašnjavali na različite načine.

U 15. veku Slavonija je obuhvatala prostor Zagrebačke, Varaždinske, Križevačke, Dubičke, Sanske, a verovatno i Virovitičke županije. Tadija Smičiklas je pisao: »Prije nego što je sjeo Ferdinand I na prijestolje hrvatsko-ugarsko, bila je sva zemlja između Save i Drave nazivana Slavonija, sa banom na čelu. Turska osvajanja uticala su da Slavonija u 16. veku obuhvata samo Zagrebačku, Varaždinsku i delove Križevačke županije, koja se ranije protezala daleko na istok i imala je 12.000 poreznik kuća, a sada pusta ne može plaćati nikakve daće. Preostali prostor između Save i Drave već su, ne samo držali, nego i naseljavali Turci«.

S obzirom da se radi o osetljivom pitanju, pod Slavonijom ću podrazumevati samo onaj deo teritorije današnje severozapadne Hrvatske na kojem se naselilo uskočko, srpsko-pravoslavno stanovništvo, koji se vojno-teritorijalno nazivao Varaždinskim generalatom.

Onome što je već rečeno o doseljavanju u Varaždinski generalat sredinom 16. veka u nastavku ću izneti samo nekoliko primera. Pukovnik Vid Halek izvestio je štajerske staleže 1587. da je k njemu došlo mnogo odličnih harambaša sa svojim ljudima iz požeškog i pakračkog sandžaka, da imaju dosta blaga i konja i da ih predvodi Ivana Peašinović i da se mogu osloniti na vernost tih uskoka i traži odobrenje za njihovo naseljavanje. Na predlog Ratnog saveta u Gracu, car Karlo dozvolio je 5. novembra njihovo naseljavanje i dodelio im zemlju, »koje je bilo dosta na raspolaganju« (Mal, str. 90). Kao što se vidi, područja Požege i Pakraca već su bila u sastavu Turske kao posebni sandžaci.

Početakom 1597. organizovao je Sigismund Herberštajn dolazak 117 uskoka s više stotina glava stoke. Oni su po odluci nadvojvode razmešteni na bjelovarskom i križevačkom području. U jesen 1597. spomenuti Herberštajn i Fridrih Trautmansdorf organizovali su preseljavanje 1.700 uskoka, pravoslavnih Srba, a nadvojvoda je pozvao hrvatskog bana Draškovića da organizuje njihovu prehranu dok ne dobiju odgovarajući smještaj. Štajerski staleži su bili raspoloženi i za nova doseljavanja, ali su se uzdržavali da daju traženu pomoć, sve dok nije intervenisao nadvojvoda i upozorio da u takvim uslovima ne samo da neće doći novi uskoci nego da preti opasnost da se i sadašnji isele, jer ih Turska, videvši da ne samo gubi stanovništvo, nego i dobija opasnog neprijatelja i vojsku, mami da se vrate, obećavajući im veće privilegije (str. 90).

U proleće 1598. došlo je 500 novih uskoka, a u jesen se pripremala seoba novih 1.000 ljudi. Međutim, Turci su nastojali da pošto poto spreče dalja preseljavanja pa je prešao samo deo. To je značilo da se radi o strateškijskom interesu za obadve carevine.

General Herberštajn je, ipak, uspeo da i u jesen 1599. obezbedi prelazak 1.200 uskoka s 3.000 glava živine, ali se štajerskim staležima činilo da su troškovi izdržavanja suviše veliki pa bi trebalo da učestvuju i hrvatske banske vlasti. Iako su verske suprotnosti bile i ranije prisutne, Josip Mal kaže da su, »kao i u Kranjskoj uticali i versko-politički razlozi, kao i da je papski nuncij u Gracu 9. avgusta 1599. pisao o tome papinom državnom tajniku«.

Nadvojvoda je u Hrvatski sabor poslao svog izaslanika, koji nije pokazao nikakvog razumevanja, već je optužio vojne i carske vlasti da hrvatskim velikašima oduzima zemlje i dodeljuje ih doseljenicima, ne uzimajući u obzir ni činjenicu da su ti posedi opustošeni i desetinama godina prazni niti značaj uskoka u odbrani hrvatske banovine. Zbog toga je došlo do zastoja u preseljavanju uskočkog stanovništva na područje Varaždinskog generalata (str. 92).

»Denerao (general, *prim. autora*), u dogovoru s nadvojvodom Ferdinandom, smestio taj narod po svom deneralatu, a na zemljištima, koja su već do osamdeset godina pusta bila. Nadvojvoda je zajemčio preseljenom narodu svojim dekretom, da neće nikome plaćati nikakvih desetina ni danaka, a obećao je još i carsku privilegiju na sve to« (Grbić, str. 188).

Grbić tvrdi i da je u Varaždinskom generalatu u to vreme, krajem 16. veka, bilo »deset do dvanaest hiljada srpsko-pravoslavniĳeh porodica, a nešto poviše bilo je u Karlovačkom ĳeneralatu«. Ovaj podatak navodim kao primer nepreciznosti i preterivanja. Iako se poziva na pisanje nemačkog istoričara Bidermana, trebalo je da zna da je taj broj preteran.

VOJNA KRAJINA

S obzirom da je Vojna krajina bila žumberačkim uskocima »sudbina« celih 350 godina, smatram da bi trebalo reći u najkraćem o njezinom nastanku, razvoju i ukidanju.

Zbog stalnih turskih upada i teške situacije u Hrvatskoj, vojnici Habsburške Monarhije prvi put su privremeno raspoređeni na teritoriji Kraljevine Hrvatske 1522. godine. Međutim, taj dolazak nije bio zvaničan pa bi se početkom Vojne krajine (austrijski zvaničan naziv »Militaergrenze« – Vojna granica) mogao smatrati dolazak habsburške vojske u Hrvatsku 1526. godine, zbog nasledne krize u Kraljevini Ugarskoj.

Kad je nadvojvoda Ferdinand 1527. izabran za hrvatskog kralja, obećao je da će na granici držati 1.000 konjanika i 200 pešaka i snabdevati gradove. To je bilo »provizorno« obećanje, jer nije bilo zasnovano na državno-pravnom odnosu Austrije i Hrvatske, još manje je bilo rezultat saglasnosti i plana o načinu organizovanja odbrane: centralizovano iz Graca ili bi za odbranu pojedinih delova granice bili odgovorni hrvatski feudalci, a nije bilo ni dovoljno snaga.⁴⁰

Hrvatski istoričar Ferdinand Šišić kaže da je »pohlepno plemstvo išlo samo za tim da zadovolji sebe, ne mareći nimalo za opće interese«. Da dogovora i bitnijeg napretka u narednom periodu nije bilo pokazuje i činjenica da je 1537. na hrvatskoj krajini bilo svega 400 vojnika, a na dalmatinskoj 250. U Bihaću, tada najznačajnijem vojnom uporištu, bila su

⁴⁰ »Die Oesterreichische Militaergraenze« (Austrijska vojna granica – AVG), Verlag Lassleben, Regensburg 1982, str. 9-14.

svega 154 vojnika. Prema prezimenima (Vuk i Novak Popović, Heraković, Živković, Vučinić, Vučković, Keserić) vidi se da je među njima već bilo podosta Žumberčana (Radeka, str. 25/26).

Snage za uspostavljanje i odbranu Vojne krajine sporo su narastale, bez pravog plana i strategijske zamisli. Turska je imala punu inicijativu. Prvu potpuniju procenu stanja (mesta i gradova-utvrđenja) na granici sačinio je 1553. general Ivan Lenković. Utvrdio je da na pograničnom području prema Turskoj ima oko 70 gradova (utvrđenja) i predložio da se 26 napusti i razori, a 45 utvrdi i da se u njima drži posada.

O njegovom izveštaju u Beču se raspravljalo tek na saboru 1577. Odlučeno je da se hrvatsko-slavonski deo granice odvoji od ugarskog, da se na slavonskom delu drži 3.085, a na hrvatskom 3.698 vojnika različitih profila, što bi godišnje koštalo oko 240.000 forinti. Procenjeno je da Turska prema slavonskoj granici drži 2.863, a prema hrvatskoj 3.700 profesionalnih (plaćenih) vojnika, ali su te snage raspoređene u samo 11 utvrđenih gradova (garnizona) pa je i njihova udarna moć mnogo veća i efektivnija. Pored redovnih snaga, Turska je mogla brzo da angažuje veliki broj neredovnih snaga, tako da bi mogla da angažuje i do 45.000 vojnika (V. Klaić, str. 410).

Komandu nad Vojnom krajinom imalo je Dvorsko ratno veće, formirano u Gracu 1556. (od 1705. sa sedištem u Beču), a troškove su snosile unutrašnje austrijske pokrajine pa je u Dvorskom ratnom veću Štajerska imala tri, a Kranjska i Koruška po dva predstavnika. Potpunu brigu o Vojnoj krajini (uređenje, finansiranje i komandovanje) trebalo je da preuzme nadvojvoda Karlo. Njemu je u vojnom pogledu bio potčinjen i hrvatski ban. Zbog teške unutrašnje situacije, neposredna realizacija je odložena, međutim novi su turski napadi i osvajanja usloveli da se na saboru u Bruku (Bruck) 1578. godine hitno preciziraju potrebne snage i način finansiranja. Došlo se u situaciju da ako se sad nešto učini, nešto će se i odbraniti, u protivnom neće imati šta da se brani.

Vojna krajina je sve do 1881. godine bila »odbrambena zona« prema turskom carstvu, kao specifična organizacija i teritorija na kojoj je civilna vlast i uprava bila potčinjena vojnoj, pa je stanovništvo, koje je obavljalo vojne dužnosti, imalo poseban društveni status. Vojna krajina odnosila se

u 16. i 17. veku na delove teritorije Hrvatske i Slavonije. Odbrambeni pojas na teritoriji Ugarske, iako je imao istu funkciju, nije imao odgovarajuću strukturu i snage pa se još nije smatrao Vojnom krajinom u potpunom smislu.

Izgradnjom Karlovca (1579) stvoreni su uslovi za podelu Vojne krajine na Varaždinski i Karlovački generalat, s komandama u Varaždinu (teritorijalno nije bio deo Vojne krajine) i Karlovcu. Komandante i druge visoke oficire davale su Kranjska, Koruška i Štajerska. Komandanti generalata bili su potčinjeni vrhovnom komandantu kojeg je imenovao car, a koji je bio potčinjen nadvojvodi Karlu, odnosno Dvorskom ratnom veću u Gracu.

Prema Klaiću, Vojnu krajinu je 1577. branilo nešto manje vojnika od planiranog broja, na slavonskom delu 1.972, a na hrvatskom delu 2.757, ukupno 4.729 vojnika, što je godišnje koštalo 253.000 forinti. Te snage nisu bile dovoljne pa je zaključeno da se broj krajišnika poveća do 9.900. Krajiška vojska se već tada sastojala skoro podjednako od starosedelaca i uskoka pa Klaić zaključuje da u to vreme još nije bio narušen odnos stanovništva u nacionalnom i verskom smislu (str. 646). Međutim, austrijski izvori ocenjuju »da su relativno male snage ipak uspešno branile Vojnu granicu zavaljujući angažovanju izbeglica iz zemalja koje su Turci već pokorili« (*Austrijska vojna granica*, str. 10).

Ni Turska nije bila u mogućnosti da stalno drži brojniju profesionalnu vojsku prema granici s Hrvatskom i Slavonijom. Osnovni razlog je bio da te teritorije nisu predstavljale strategijski cilj turskih osvajanja jer su glavne snage bile usmerene prema teritoriji Ugarske. Prednost Turske bile su brojne janjičarske i druge neregularne čete, sastavljene od milom i silom preseljenog hrišćanskog stanovništva, s ciljem da se granica stabilizuje i posluži kao osnova za nova osvajanja i prodore na severozapad.

Međutim, to je bio »dvosekli mač«. Takva vojska nije bila pouzdana pa nema podatka o angažovanju veće skupine hrišćanskog stanovništva u sastavu turske vojske. To se ne odnosi na hrišćane koji su primivši islam imali drugačiji položaj u turskoj carevini. Hrišćansko stanovništvo sve više je prelazilo na drugu stranu i ubrzo postalo ne samo osnova nego i većina austrijske krajiške vojske. Tako je Turska, u nameri da osigura zau-

zete teritorije i pojača vojsku, omogućavala naseljavanje teritorije Habsburške Monarhije i jačanje neprijateljske vojske.

Turska je time gubila nepouzdana stanovništvo koje nije moglo da bude deo profesionalne vojske, a Habsburška Monarhija je dobijala stanovništvo koje je čvrsto držalo i branilo teritoriju i predstavljalo izvor najboljih ratnika. Posebno bi se moralo imati u vidu da je time Turska gubila, a Austro-Ugarska dobijala i u moralnom i propagandnom pogledu.

Mal ukazuje »da su hrišćanske seobe iz Turske u drugoj polovini 17. veka bile i ređe i malobrojnije, i da je jedan od glavnih razloga što su Turci uvideli da već ceo vek traje iseljavanje iz Srbije i Bosne, koje Austro-Ugarska sistematično i dosledno podstiče, pa su počeli blaže upravljati rajom i nastojali da pridobiju domaće srpske uglednije ljude« (str. 75).

I pored preduzetih mera, general Turn stanje u Vojnoj krajini 1586. nije ocenjivao pozitivno. Ukazao je na ozbiljne probleme: neredovno plaćanje i snabdevanje vojnika i posada, sukobe ličnih i opštih interesa, a posebno sukobe među hrvatskim feudalcima.

Protezanje Vojne krajine i njezine razmere menjale su se skoro dva veka, zavisno od ishoda sukoba i ratova. U Velikom ratu protiv Turske 1683–1699. Vojnoj krajini su pripojena područja Like i Krbave. S obzirom da je u oslobađanju područja od Petrinje do Une znatnu ulogu imala hrvatska banska vojska, taj kraj je nazvan Banska granica ili Banija. Imala je dvojni status: civilnu vlast je imao hrvatski ban, ali je u vojnom pogledu pripadala Vojnoj krajini. Žumberak, s okolinom, iako teritorijalno izdvojen, od početka je pripadao Vojnoj krajini (AVG, str. 13)

Uskoci su naseljavanji s ciljem oživljavanja ispražnjenih i opustošenih područja te da se obezbede vojnici za odbranu i izgradi čvrsta i efikasna Vojna granica. Ta tri strategijska cilja ostvarivana su stolicima s bezbroj problema i teškoća. Izbegli hrvatski pa i kranjski staleži nisu pokazivali interes za napuštena i opustošena zemljišta sve dok ih novi doseljenici nisu oteli od Turaka, zaštitili i ponovo učinili upotrebljivim. Raniji posednici počeli su se javljati s »pristojne udaljenosti«. Izbegli staleži i crkva hteli su opet da budu posednici, ali pod uslovima koje su postavljali i obnavljali uporno, skoro stotinu godina, »proširujući ih na opšte pravo uprave hrvatske civilne vlasti i nad Vojnom granicom u celini«. Razume

se, oni su podrazumevali da bi troškove odbrane i nadalje obezbeđivale »unutrašnje austrijske pokrajine«.

Takvi pokušaji dolazili su prvo od strane pojedinaca, zatim od strane hrvatskog sabora, a ubrzo i od strane ugarskog parlamenta. Kakav je bio odnos Ugarske prema uskocima najbolje ilustruje sledeća frapantna istorijska činjenica: »Između 1604. i 1681. godine samo za vreme jednog saziva ugarskog parlamenta (radi se o nekoliko godina, *prim. autora*) nije donet neki zaključak (zakon, propis ili odluka, *prim. autora*) na štetu uskočkog (srpskog, pravoslavnog) naroda« (AVG, str. 17).

Manojlo Grbić ostavio je podatak da je u vreme odlaska vladike Simeona Vratanje u Rim (1611.), na području Hrvatske, Slavonije i Kranjske bilo oko 100.000 doseljenog pravoslavnog, u ogromnoj većini srpskog stanovništva, a Janko Šimrak smatra da ih je bilo oko 60.000. Mogli bismo se saglasiti da je istina u sredini, što znači da ih je bilo oko 80.000.

S obzirom da su se uskoci odlučno suprotstavljali svakom narušavanju njihovih stečenih prava, Beč se držao uzdržano i naizgled kompromisno, ali je u suštini odlučno radio na održavanju i jačanju Vojne krajine i zaštiti posebnih prava njezinog stanovništva. S obzirom da su novonaseljeni uskoci bili velikom većinom Srbi, formirala se u Hrvatskoj značajna srpska manjina, a u nekim krajevima i većina, što je u 20. veku dovelo do neželjenih nacionalnih konflikata. Dugotrajna sporenja prekinuta su aktom iz 1630, tzv. »Statuta Walachorum«, kojim su najpotpunije garantovana prava uskoka, uključujući i pravo na trajno posedovanje dodeljene zemlja, kao i na prodaju kuća, obradivog zemljišta i drugih objekata i dobara.

Privilegije su kao jednostrane bile viđene samo sa stanovišta jednostranih interesa hrvatskih staleža. Sa stanovišta Monarhije, privilegije i prava bila su tek »neizostavna protivusluga radi ostvarivanja najvažnijeg carskog cilja: da se Vojna krajina uredi kao centralizovano vodena i vojnički izgrađena i uređena organizacija« (AVG, str. 19).

Karlovačkim mirom 1699, posle pobede u ratu s Turskom, pripajanje Habsburškoj Monarhiji novih teritorija u zahvatu Dunava i prema Karpatima, imalo je dugoročne posledice i zahtevalo suštinske promene. Vojna krajina se proširila i produžila pa su u narednih pedesetak godina

ustanovljeni novi sektori, u prvi mah kao samostalni: »Slavonska granica«, »Banatska granica«, »Seklerška« i »Rumunsko-vlaška granica«. Unutrašnje uređenje novih delova Vojne krajine zavisilo je od konkretnih vojno-političkih uslova, pre svega od mogućnosti angažovanja novih graničara i formiranja adekvatnih jedinica (AVG, str. 22).

Celovita reforma Vojne krajine sprovedena je za vreme vladavine carice Marije Terezije. Zasnivala se na dve strategijske činjenice i ocene. Prva, da je opasnost od osmanlijske agresije i osvajanja smanjena, čime su stvoreni uslovi za političku u vojnu ekspanziju Monarhije ne samo na jugoistok nego i u drugim pravcima, te druga, da raste opasnost od unutrašnjih političkih pa i vojnih sukoba, pre svega zbog stalnih suprotnosti Beča i Budimpešte. Reforme su bile usmerene na centralizaciju upravljanja i komandovanja, radi stvaranja stabilne osnove za apsolutističku vladavinu; smanjivanje samoupravne autonomije i sudstva, radi jačanja i proširivanja prava i nadležnosti vojnih komandi i komandanta, i izjednačavanje »pogranične milicije« (krajliške vojske, *prim. autora*) s redovnom, stajaćom vojskom.

Značajne mere bile su i ukidanje Dvorskog ratnog veća (1743) kao dotadašnje komande nadležne za Vojnu krajinu te finasiranje od strane unutrašnjih austrijskih pokrajina (1748). Od tada se Vojnom krajinom upravljalo direktno iz Beča, i to u okviru redovne civilne vlasti i vojnih komandi stajaće vojske. Dotadašnja vojna organizacija je preuređena u redovnu pukovsku organizaciju.

Na području ranije karlovačko-varaždinske Vojne granice, uključujući i Baniju, formirani su sledeći pukovi: Lički (Gospić), Otočki, Ogulinski, Slunjski, Prvi (Glina) i Drugi (Petrinja) banijski i dva puka u Bjelovaru (Krstaški i Svetog Đorđa). Na području bivše Jugoslavije postojali su još Gradiški, Brodski i Petrovaradinski puk (AVG, str. 22/23).

Manojlo Grbić je ostavio dragocene podatke o mestima, broju kuća i broju stanovnika na području prvih šest pukova i na imanju hrvatskog grofa Draškovića, prema zvaničnom popisu iz 1768. godine (str. 97-105), od čega iznosim samo sumarne podatke:

Lički puk: 51 mesto, 2.079 kuća, 24.972 stanovnika;

Otočki puk: 32 mesta 1.462 kuće, 16.578 stanovnika;

Ogulinski puk: 39 mesta, 1.173 kuće, 15.281 stanovnika;

Slunjski puk: 78 mesta, 1.411 kuća, 18.048 stanovnika;

Prvi banijski puk: 80 mesta, 2.697 kuća, 25.972 stanovnika;

Drugi banijski puk: 100 mesta, 2.739 kuća, 21.170 stanovnika;

Imanje g. Draškovića: 20 mesta, 518 kuća, 3.749 stanovnika.

Ukupno u oko 400 naselja, bilo je 12.079 kuća sa 125.762 stanovnika.

U popisu naseljenih mesta Slunjskog puka spominju se sela Bojanci i Marindol, ali ne i Žumberak. S obzirom da u vezi s time nema nikakvog objašnjenja, pretpostavljam da je to zbog toga što je Žumberak bio formalno izvan teritorije Vojne krajine, odnosno Karlovačkog generalata, i što je pripadao Kranjskoj, pa nije bilo logično da se njegovo celokupno stanovništvo predstavlja u sastavu slunjskog područja.

Time je Vojna krajina postala »vojna zemlja« ili »velika kasarna«, osnova i izvor vojske koja se mogla upotrebiti na svim ratištima. U ratovima protiv Napoleona (1806) bilo je i do 100.000 vojnika s područja Vojne krajine.

Vojna krajina kao posebna celina, s vremenom je okoštavala, jačala i preživljavala mnoge promene i potrebe. Ipak, revolucionarna kretanja u 19. veku postepeno su relativizirala njezin značaj i potrebu. Uvođenjem opšte vojne obaveze prestala je potreba za postojanjem posebne vojne organizacije, kao i spremnost vlasti da graničarima daje posebna prava i privilegije.

Garantovanje verskih prava i ličnih sloboda te ukidanje srednjovekovnog feudalnog prava na upravljanje životom kmetova uslovljavali su da se utvrdi i pravo vlasništva, odnosno posedovanja i nasleđivanja zemljišta i nepokretnosti. Vojna granica je postepeno ukidana i razgrađivana. Njezina poslednja funkcija bila je »zarazno-higijenski kordon« za kontrolu ljudi i robe u trgovini i odnosima s Turskom. Sam proces razgrađnje počeo je 1851, a od 1873. godine do konačnog ukidanja 1881. godine ukinute su glavne institucije i vojne komande (AVG, str. 23).

Brojne su i dugoročne posledice vekovnog postojanja Vojne krajine. Najznačajnija je naseljavanje Srba prema severozapadu i severu, sve do Budimpešte koja je postala i »centar Srpstva«, s obzirom da je u Budimpešti osnovana i Matica srpska, koja je tek kasnije preseljena u Novi

Sad. Druga posledica je stvaranja brojne srpske manjine u Hrvatskoj pa je 1978. godine u Pakračkoj eparhiji bilo 125.000 srpskog i pravoslavnog stanovništva, a u Karlovačkoj eparhiji 315.000 pravoslavnih Srba.

Jedna od posledica je i nastanak Grkokatoličke crkve u Hrvatskoj, odnosno Jugoslaviji, pri čemu je najveći broj grkokatolika bio u Žumberku: 1831. godine bilo ih je 5.135; 1838. godine 5.468; 1851. nešto više, 5.781; 1939. godine znatno više, 8.941, s obzirom da je narastao i broj stanovnika, dok ih je 1975. bilo samo 5.608, jer se i broj stanovnika u Žumberku znatno smanjio. S tim u vezi je i tvrdnja »da su unijati u Žumberku danas skoro potpuno pohrvaćeni i nisu više katolički Srbi ili unijatski Srbi, s obzirom da bezdušna hrvatsko-srpska suprotnost jednostavno ne dozvoljava postojanje katoličkih Srba u Hrvatskoj«. Ukazuje se i na pokušaj uspostavljanja »Nezavisne Hrvatske pravoslavne crkve u ustaškoj državi 1941-1945, pri čemu su Srbi u toj državi trebali da budu denacionalizovani« (AVG, str. 38).

S cinizmom se ističe »da je posebno Janko Šimrak u svojim delima utvrdio i naglašavao nesalomljivu vernost uniji pounijaćenih u Žumberku« (AVG, str. 37). Radi lakšeg praćenja, ukazujem da su autori imali u vidu Šimrakovo pisanje koje ću navesti u odeljku o nasilnom unijaćenju žumberačkih uskoka

S obzirom da je u netom navedenom rečeno mnogo suštinskog što se tiče unijaćenje i odnarođivanje, kao i da o tome govore austrijski izvori, trebalo bi ukazati barem na neke činjenice. Austrijski izvori, naime, ne samo da ne negiraju nego čak i naglašavaju srpsko poreklo ogromne većine stanovništva koje je omogućilo uspostavljanje Vojne krajine, među kojima su, po vremenu dolaska, prvi i najčistiji u etničkom pogledu upravo žumberački uskoci. Apsolutističko izjednačavanje hrvatstva s rimokatoličanstvom nije ostavljalo bilo kakvu mogućnost za postojanje i koegzistenciju drugih naroda i crkava, konkretno Srba i pravoslavaca, u državi kakva je bila takozvana NDH. Kasnije će se videti da takve stavove, politiku i praksu i danas sprovode ostaci fašističke ustaške ideologije i vrhovi grkokatoličke crkve.

Iz austrijskih izvora dolazi se do malo poznatih, iznenađujućih podataka, na primer da je u gradu Đakovu, biskupskom sedištu, 1687. godi-

ne, u vreme povlačenja Turaka, bilo samo 15 katoličkih, a 1.000 muslimanskih kuća. Kad je car Leopold I biskupu Nikoli III Ogramiću ponovno potvrdio (povratio) pravo na grad Đakovo i okolicu, moralo se prvo postojeće džamije preobraziti u katoličke crkve, na primer Hadži-Pašinu džamiju, a Ibrahim-Pašina džamija pretvorena je u današnju crkvu »Svih Svetih« (AVG, str. 33).

V. Klaić piše da je početkom 17. veka u Slavoniji bio skoro isti broj katolika koliko i protestanata (kalvinista), da su se u drugoj polovini 17. veka u sastavu nemačkih jedinica u tadašnjoj Hrvatskoj i Slavoniji nalazili i evangelistički svećenici, na veliko nezadovoljstvo hrvatskog katoličkog plemstva i svećenstva. »Na tlu nekadašnje pečujске biskupije širila se protestantska vjera nakon pada Valpova (1542), a pogodovali su joj osvajači turski, koji su više voljeli novovjerce nego katolike. Neki Mihajlo Staranin osnovao je sa svojim drugovima 120 protestantskih crkvi u onom kraju, tako da se na Duhove 1551. u Tordincima održala i sinoda protestantske crkve« (str. 661).

Ako bismo se upitali šta to znači, morali bismo se suočiti s mnogim neprijatnim istinama. Pravu opasnost za hrišćanstvo u celini, pa i ono rimokatoličke konfesije, predstavljali su i agresivni islam i unutrašnje podele, a ne pravoslavni hrišćani koji su Habsburšku Monarhiju posmatrali kao hrišćansku državu. Pravoslavni su sve činili u borbi protiv islama i nisu se mešali u unutrašnje podele unutar zapadnog hrišćanstva, odnosno katoličanstva. Pravoslavni uskoci su ne samo »hrišćanskije razumeli i tumačili hrišćanstvo« nego su to očekivali i od »svoje hrišćanske rimokatoličke braće«. U narednim poglavljima videće se kako su im braća uzvratila i uzvraćaju.

Drago Roksandić kaže »da je vojnokrajiški sistem jedna od najsloženijih tvorevina habsburškog apsolutizma, nerazumljiv bez vjerske legitimacije i da se ne može identifikovati ni s Katoličkom ni s Pravoslavnom crkvom. Krajiški sistem je nerazumljiv izvan kontroverzi ugarske i hrvatske državno-pravne, političke, ekonomske i kulturne povijesti, ali i povijesti verskih zajednica u Ugarskoj i Hrvatskoj« (str. 219/20).

Veoma značajni su podaci o brojnosti stanovništva Vojne krajine i drugog dela, »civilne Hrvatske«. Na kraju 18. veka (1799), Vojna krajina

je imala 441.316, a »civilna Hrvatska« 754.722 stanovnika; 1857. godine, u poslednjem stadijumu postojanja, bilo je 620.119, prema 1.008.771 stanovniku, što ukazuje da je jačanje Vojne krajine bilo preduslov i omogućavalo opstanak i »oporavak« i civilnog dela Hrvatske (AVG, str 51).

Zaključak bi mogao da bude da je, civilizacijski posmatrano, postojanje Vojne krajine bilo mnogo više pozitivno, nego što je imalo negativnih posledica. Ona je bila osnova za odbranu i sprečavanje Turaka da ovladaju ne samo Hrvatskom nego i Habsburškom Monarhijom, da prodru u Srednju Evropu i da ugroze Rim, centar zapadnog hrišćanstva.

Vojna krajina je bila značajan činilac ne samo u verskom sukobu i ratu hrišćanstva i islama nego i u unutarhrišćanskim sukobima i kontroverzama u Habsburškoj Monarhiji i šire. Rimokatolička Habsburška Monarhija, a s njom i Rimokatolička crkva ne samo da je morala da prihvati da se na njezinoj teritoriji nastane i pripadnici Pravoslavne crkve nego je bila prisiljena, a i nastojala je da ih naseli što više.

Nije manja uloga Vojne krajine ni u međuetničkim odnosima i sukobima Južnih Slovena. Posmatrajući jednostrano njihove buduće odnose, posebno sukobe Srba i Hrvata, moglo bi se zaključiti da bi bolje bilo da Vojne krajine nije ni bilo. Ali ako se pogleda šire, strategijski i civilizacijski, vidi se da su se, nasuprot svim kontroverzama, u krilu Austro-Ugarske Monarhije rodile klice i razvio pokret ilirstva, odnosno jugoslovenstva, i da je na tim osnovama stvorena Jugoslavija. Bez obzira što su u odnosu prema Jugoslaviji postojale i postoje krupne razlike i bez obzira na njezinu sudbinu, ta činjenica stoji iznad svega drugog. O tome istorija (još) nije dala konačnu reč.

U vojnom, sociološkom i psihološkom pogledu Vojna krajina je omogućila stvaranje posebnih vojnih teritorija, struktura, statusa i navika, u prvo vreme kroz odnos seljak-vojnika, do stvaranja profesionalnog vojnog elementa, značajnog u vremenima i sukobima posle njezinog ukidanja.

Negativne posledice postojanja Vojne krajine ispoljile su se tek po njezinom ukidanju. Vojni karakter i struktura granice, stalni ratovi i sukobi i dominantno vojni poziv njezinog stanovništva uslovlili su privredno i ekonomsko zaostajanje tih područja, nedostatak većih gradskih naselja, zadržavanje prevaziđene robno-novčane privrede i trgovine, za-

ostatak u obrazovnom smislu i drugo. Ilustracije radi, najveći »krajiški« grad Karlovac 1980. godine imao je 11.886 stanovnika, dva industrijska pogona i 44 zaposlena. Da se takvo stanje nije lako menjalo, potvrđuje i podatak da je 30 godina kasnije, dakle 1910, imao samo 4 pogona i 108 zaposlenih (AVG, str. 53).

Nema sumnje da je to bilo na štetu Hrvata i Hrvatske, kako u Jugoslaviji, tako i u današnjoj Republici Hrvatskoj, ali i da su negativne posledice, još direktnije i u većoj meri pogodile srpski narod.

II.

Unijaćenje

P pravoslavni uskoci, najvećim delom Srbi, naseljavali su se u rimokatoličkoj Habsburškoj Monarhiji, na području Kranjske, Hrvatske i Slavonije, u kojoj nije bilo, niti je bilo dozvoljeno prisustvo pripadnika drugih hrišćanskih crkava i drugih veroispovesti. Stanje je postalo još složenije kad je u okviru zapadne Rimokatoličke crkve došlo do podele na rimokatolike i protestante (luterane). Već je bilo reči o razlozima zbog kojih Beč, Rim i Budimpešta nisu uvek isto gledali na taj problem, a u nastavku to će biti jedno od težišnih pitanja. Odnos prema pravoslavnim uskočkim doseljenicima bio je još osetljiviji i složeniji s obzirom da ni u Zagrebu nisu sve strukture (civilna vlast, feudalni staleži, vojni komandanti i crkva) uvek gledali isto na doseljavanje i prisustvo pravoslavnih uskoka.

Kako se na to složeno pitanje gledalo jednostrano pokazuje i hrvatski istoričar V. Klaić, koji ukazuje da su mnogi krajiški komandanti i generali, oficiri nemačke narodnosti, bili protestanti, a to znači i protivnici rimokatoličanstva, i da su i zbog toga na teritoriju Hrvatske neseljavali pravoslavne uskoke. »Ti isti krajiški generali, od kojih su neki i sami bili protestanti (kao senjski kapetan Juraj Paradajzer), naseljavali su također Vlahe na tlu Hrvatskoga Kraljevstva, tražili za njih povlastice na zator katoličke crkve i cjelokupnosti Hrvatske zemlje, i tako stvarali od povjerenih im krajina zasebne oblasti, nezavisne od hrvatskog bana. Stoga je posve razumljivo nastojanje hrvatskih staleža da se na tlu kraljevstva istrijebe svi inovjerci protestanti i da se doseljeni Vlasi prikupe pod okrilje katoličke crkve (unijom), jer će tako jedinstvom vjere obraniti i osigurati političko jedinstvo Hrvatskog Kraljevstva« (str. 567).

Dakle, tri stotine godine kasnije Klaić zapanjujuće pojednostavljeno i jednostrano posmatra složeno stanje i odnose pa predlaže i adekvatne mere - istrebljenje za protestante i unijaćenje za pravoslavce. Da mi je neko ispričao, ne bih poverovao da bi »ugledni istoričar« mogao da o sudbini hrišćana razmišlja u »genocidnim kategorijama«, samo zbog toga što nisu rimokatolici.

S obzirom da istrebljenje nije bilo moguće, kao i da je bilo jasno da nije moguće od pravoslavaca u jednom koraku i direktno napraviti rimokatolike, a to znači i od Srba Hrvate, prišlo se unijaćenju i prevodenju u

veštački stvorenu, hrišćansku »grkokatoličku crkvu«. Unijaćenje je bilo metod, a grkokatolička crkva sredstvo za ostvarivanje cilja. Stoga će u nastavku biti reči o uniji i unijaćenju, o »Marčanskoj uniji« kao neuspelom projektu unijaćenja svih pravoslavaca na području Slavonije, Hrvatske i Kranjske, i stavu savremene hrvatske historiografije prema propaloj Marčanskoj uniji.

UNIJA I UNIJATSKA CRKVA

Svako ima svoju predstavu šta znače ti pojmovi i u čemu je njihova suština. Zbog toga ću izneti kratko šta o uniji i unijatskoj crkvi kažu zvanični izvori i šta misle pojedini autori.

»Enciklopedija Leksikografskog zavoda«, Zagreb 1976, kaže: »Unija je sjedinjavanje, objedinjavanje, spajanje dviju prvotno odvojenih stvari ili pojava. U oblasti politike i međunarodnog prava pojam unije koristi se za razne saveze, koalicije, federacije i konfederacije. U oblasti crkveno-religioznog života takozvana 'mistična unija' trebalo je da znači tobožnje spajanje volje individualnog čoveka s voljom boga. Govori se i o sjedinjenju i uniji katoličke crkve sa istočnopравoslavnim crkvama«.

A o Grkokatoličkoj crkvi, kao produktu unije kaže se da je to »vjerska organizacija koja se u bogoslužju služi grčko-bizantskim obredom i različitim jezicima (grčki, staroslovenski, rumunjski), a priznaje jedinstvo s Rimokatoličkom crkvom i papu za crkvenog poglavara. Do stvaranja ove crkve kao posebne organizacije došlo je posle crkvenog sabora u Firenci (1439), gdje je rješavano pitanje kršćanskog jedinstva. Veće skupine te crkve organizirane su tek posle Brestlitovske unije (1596) među zapadnim Ukrajincima (Rusinima) i erdeljskim Rumunjima. U našim krajevima (uglavnom u Hrvatskoj) organizirana je Grkokatolička crkva prvi put od onih kršćana grčko-slavenskog obreda koji su u XVI i XVII vijeku kao uskoci i prebjezi pobjegli ispred Turaka iz Bosne i Slavonije i naselili se na području uže Hrvatske (Karlovački generalat, Varaždinski

generalat, Vojna krajina) ... Križevačkoj biskupiji pripadaju danas svi grkokatolici na području SFRJ. Kao kompaktna cjelina nastanjeni su jedino u Žumberku».

U »Rječniku stranih riječi« Bratoljuba Klaića, Zagreb 1987. kaže se »da su unijati pripadnici grkokatoličke crkve, to jest nekadašnji pravoslavci koji su se pod političim pritiskom sjedinili s Rimokatoličkom crkvom, priznavši neke njezine dogme, a zadržavši svoj obred i organizaciju; unijatiti znači prevoditi pravoslavne na grkokatolicizam«.

U »Leksikonu stranih reči i izraza« Milana Vujaklije, Prosveta, Beograd 1972. piše »da su unijati poglavito pravoslavni (u istočnoj Galiciji, Hrvatskoj i Vojvodini) koji su se, pod političkim pritiskom, ponovo sjedinili s Rimokatoličkom crkvom time što su priznali papinu vlast i dogmu »Filiokve«,⁴¹ a zadržali svoje ranije crkveno ustrojstvo, crkveni jezik i pričešćivanje u oba vida (i hlebom i vinom)«.

Ni tekst u »Leksikonu Minerva«, Minerva nakladna knjižara, Zagreb 1936, nije baš precizan, ali direktno ukazuje na suštinu, odnosno prisilu: »Žumberačka unija iz 1760. je prisilno odvajanje oko 4.000 istočno-pravoslavnih Srba od gornjokarlovačke i pripajanje Marčanskoj episkopiji«.

»Enciklopedija Jugoslavije« o unijatskoj crkvi kaže »da je to vjerska organizacija koja priznaje jedinstvo s Rimokatoličkom crkvom i papu za svoga vrhovnog crkvenog poglavara«. Dalji tekst je netačan i beznačajan opis nekih događanja u vezi s takozvanom »Marčanskom unijom«, o kojoj će biti reči u nastavku.

»Istorija srpskog naroda«, Beograd 1986, u vezi unijaćenja kaže: »Ono što se nije postiglo u odnosu na Srbe u Hrvatskoj kao celinu, ostvareno je barem prema jednom delu tog naroda, prema Srbima u Žumberku, koji su pod najjačim pritiskom i primenom svih jezuitskih metoda bili primorani da prihvate uniju. Pune dve decenije, počev od 1750. godine, na pokrštavanju te udaljene oaze srpskog naroda složno su radili generali

⁴¹ Problem »Filiokve« odnosi se na pitanje: da li Sveti Duh potiče samo od Boga (Oca), kako se verovalo u prvim vekovima hrišćanstva ili i od Sina, kako se kasnije počelo tumačiti na Zapadu i nametati celokupnom hrišćanstvu? To je jedno od centralnih pitanja koje je dovelo do velike podele među hrišćanima na Rimokatoličku i Pravoslavnu crkvu 1054. godine.

u Karlovcu, Šercer i zloglasni Petaci, s unijatskim vladikama Palkovićem i Božičkovićem. Gornjokarlovačkom vladici Danilu Jakšiću bio je zabranjen obilazak vernika u Žumberku, a svi oni sveštenici, kaluđeri i graničari koji su odbijali uniju, godinama su bili teško maltretirani, sve dok nisu stavili svoje krstove na podmetnute im izjave o priznavanju unijatskih episkopa».

A šta o tome kažu stranci? »Encyclopedia Britanica«, u članku »Rimska katolička crkva«, kaže »da je od podele na Istok i Zapad ambicija papsstva uvek bila da orijentalne crkve podredi papskoj nadležnosti«. Kratko, ali »pogađa« suštinu.

Manojlo Grbić je posvetio dosta prostora podeli unutar hrišćanstva i, kao dobar poznavalac problematike, razlikama između Rimokatoličke i Pravoslavne crkve. On kaže da je »još na Firentinskom saboru 1437. proglasila Rimska crkva ovo pravilo: Sveta Rimska crkva čvrsto veruje, da niko, koji ne pripada Katoličkoj crkvi, ne samo neznabošci, nego ni Judeji, ni jeretici, ni šizmatici, ne mogu ući u carstvo nebesko, nego će svi poći u vječni oganj, koji je spremljen za đavole i za njegove anđele, ako se pred smrt ne obrate k toj Crkvi«. Grbić upozorava da su time svi pripadnici Pravoslavne crkve, dakle pravoslavni hrišćani, izjednačeni s Turcima i Jevrejima (str. 189).

Pošto je suština unijaćenja da pravoslavni priznaju papu, Grbić navodi da je u 14. veku protumačeno ko je papa i kakva je njegova vlast: »Ako je i cio svijet drugog mišljenja, nego što je papa, opet papino mišljenje treba slijediti, jer je papa nad svima i nad Vaseljenskim Saborima, koji od njega dobivaju i svoju vlast i svoju vrijednost, a ne on od njih. Papsstvo ima sveopštu moć nad cijelim svijetom, i ne samo u crkvenim, nego i u političkim odnosima. Ovu vlast on vrši kroz svoga sina, običnog cara i kroz kraljeve, jer kao što nema nego jedan Hristos, koji je ujedno car i sveštenik, tako nema nego jedan njegov opšti namjesnik... Papska vlast nema broja, nema mjere, nema granice. Što papa čini, to Bog čini... Od ovo doba Zapadna crkva nije više imala pred očima širenje i slavu Hristove crkve, nego je imala širenje i slavu Rimske crkve, nije više radi spasenja bila dovoljna vjera u Isusa Hrista, nego se još iskala vjera u Rimskog papu« (str. 189/90).

Karakter mi ne dozvoljava da o ovome kažem bilo šta ozbiljno, sem da izrazim krajnji prezir i gađenje prema »verskom apsolutizmu« i da se upitam: po čemu se »drug« papa i njegov verski apsolutizam razlikuje od kasnijih apsolutizama? Nažalost, razlikuje se, jer je »papski apsolutizam« preteča i uzor svih apsolutizama u vekovima koji su sledili.

MARČANSKA EPISKOPIJA (BISKUPIJA) 1611-1739. GODINE

Marčanska episkopija je organizacija Srpske pravoslavne crkve, kojoj su od osnivanja 1609. godine pripadali svi pravoslavni vernici na području Slavonije, Hrvatske i Kranjske. Marčanska episkopija je imala svoju organizaciju koju su sačinjavali episkop (vladika) i sveštenstvo, zatim religijske objekte (manastire i crkve) te vernički narod (pastvu). U okviru Marčanske episkopije (eparhije) kao sistemski organizovane celine »fiktivno je postojala grkokatolička unijatska biskupija«, parcijalna sa stanovišta organizacije, nametnuta sa stanovišta verovanja i priznavanja pape, s neznatnim brojem vernika i bez ijednog crkvenog objekta«.

Pravoslavni vladike na čelu Marčanske episkopije

Kad je broj pravoslavnih u Kranjskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, na prelasku iz 16. u 17, narastao na oko 80.000, patrijarh Srpske pravoslavne crkve Jovan uvideo je da njima pretila opasnost da podlegnu pritisku Rimokatoličke crkve i budu pounijaćeni. Na molbu narodnih vođa i sveštenstva, uz saglasnost mitropolita, doneo je 28. juna 1606. godine dekret da se osnuje nova episkopija Srpske pravoslavne crkve i da se za prvog episkopa imenuje episkop Simeon. Nova episkopija nije imala određene granice, već je Simeon imenovan za episkopa »zapadnih strana«, odnosno zapadnih Vretanija, što po nekima znači zapadnih država, a po drugima zapadnih krajeva, a možda i granica, pa su Simeona nazvali i Vretanijski, iz čega je, možda, izvedeno i njegovo prezime Vratanja.⁴²

42 Dr Aleksa Ivić, »Iz istorije crkve hrvatsko-slavonskih Srba tokom XVII veka«, Zagreb 1917, str. 4.

Kad je Simeon iz Turske prešao u Slavoniju, prvo je trebalo da odredi sedište nove episkopije. Odlučio se za pravoslavnu crkvu podignutu na zemljištu pustom već četrdeset godina, na ruševinama rimokatoličke crkve Svih Svetih, na brdu Marča, kod Ivanić grada, u Slavonskoj krajini. Po mišljenju Manojla Grbića, tu crkvu podigao je mitropolit Vasilije, koji je s grupom kaluđera prebegao iz manastira Orahovica posle 1579, i koji je već bio uspostavio odnose s vojnim komandantima u Varaždinu pa čak i s nadvojvodom u Gracu (Grbić, str. 194/195). Bilo kako bilo, ta crkva je proglašena manastirom Svetog Vasilija, posvećena je Arhanđelu Mihajlu i postala je episkopska rezidencija.

Mal kaže da je Vasilije bio vladika požeškog i cerničkog sandžaka, da je na austro-ugarsku stranu prešao 1595. godine, posle pada Petrinje, da je u Križevcima stupio u vezu s generalom Sigismudom Herberštajnom i da je obećao da će, ako mu se dozvoli boravak, dovesti još 40 osoba (str. 151).

S obzirom da je to zemljište bilo vlasništvo Zagrebačke biskupije, Simeon je osećao da se tu neće moći dugo održati ako ne uspostavi odnose s rimokatoličkim klerom. Imao je sreću (ili nesreću) da mu je najbliži i neposredno zainteresovani rimokatolički zvaničnik bio Ivanički paroh Martin Dobrović, a da je zagrebački biskup u to vreme bio Petar Domitrović (1611-1628). Obojica su bili potomci žumberačkih uskoka, dakle Srbi i pravoslavci, kao prvi odabrani i školovani u katoličkim (jezuitskim) verskim školama i »pripremani« da među svojim sunarodnicima deluju radi njihovog unijaćenja.

Martin Dobrović se »približio« Simeonu Vratanji, prvom vladici Marčanske episkopije (1611-1630) i nagovorio ga da obeća pokornost zagrebačkom biskupu Petru Domitroviću i priznanje pape za crkvenog poglavara. Da bi »ohrabrio i nagradio Simeona«, nadvojvoda Ferdinand mu je već 23. marta 1611. priznao nadležnost i crkvenu vlast nad pravoslavnim vernicima. Pošto se »gvožđe kuje dok je vruće«, već u jesen pošao je Simeon Vratanja u Rim, u pratnji Martina Dobrovića, gde se sastao s papom Pavlom V i prisegao da će papu priznati za vrhovnog crkvenog poglavara. Na osnovu toga, papa je 21. novembra 1611. godine izdao dokumenat pod nazivom: »Konstitucija pape Pavla V. po vlasti božanske uzvišenosti, izdata 21. novembra 1611. godine, kojom se Marčanski manastir kanonski

podize, te podignut prepušta na upravljanje katoličko-raščanskom episkopu Simeonu Vratanji».

Zbog značaja i posledica ovog dokumenta, pre svega za žumberačke uskoke, bilo bi najbolje da ga prikažem u celini, ali ću se, zbog njegove obimnosti, ograničiti samo na delove i komentare dr Draga Roksandića, koji ga je i objavio, i dr Janka Šimraka, kasnijeg križevačkog biskupa (vladike), 1942-1945. godine.

Dr Roksandić ističe da je Konstitucija u izvornom obliku objavljena još 1885, ali je u Hrvatskoj nedovoljno poznata i istražena, »jer njen sadržaj pokazuje ono što mnogima dugoročno i dnevnopolitički ne odgovara«. Izuzetno je značajno da papa Pavle V priznaje vladičansku jurisdikciju nad verskom zajednicom »Raščana katolika grčkog obreda«, i to na velikom prostoru, unutar granica Ugarske, Slavonije i Hrvatske i u rubnim predelima Kranjske. I Habsburgovci i Rim govore o Raščanima, odnosno Srbima, a zagrebački biskup o Vlasima. To nije slučajno. Njega čak i ne interesuju toliko verska pitanja i versko poreklo, koliko »vlaški status«, odnosno sloboda uskoka doseljenika, jer su oni oslobođeni plaćanja desetina i drugih obaveza koje imaju Rimokatolici, odnosno domaći kmetovi (str. 65-73).

Dvostruku igru Beča prema pravoslavnim uskocima potvrđuje činjenica da je nadvojvoda Ferdinand već iduće, 1612. godine, jednim aktom potvrdio i proširio prava, koja je pretodne godine priznao episkopu Simeonu Vratanji, ali je istovremeno drugim aktom naredio vojnim komandantima »da budu u prilog novome vladici, koji ima iskorjeniti pogreške vjerske i otpor prema pravoj katoličkoj vjeri«. Dakle, s jedne strane podrška, jer su uskoci potrebni kao vojnici, a s druge stav da se kod njih iskorene pogreške verske, što znači da je pravoslavlje grešno i pogrešno, jer je samo katoličanstvo pravo.

Inače, Vratanjin navodni prelazak na uniju posmatran je skoro kao njegov lični akt i ogledao se u tome da ponekad prisustvuje bogoslužju zagrebačkog biskupa i da mu plaća 12 funti voska godišnje. Ta formalna potčinjenost bila je za zagrebačke biskupe od početka najznačajnija pa su oni suštinu videli u činjenici da marčanski vladika bude njihov »vikar«, što može da se razume kao namesnik ili zamenik. Kasnije će se videti da

je takva uskogruda i formalistička politika samo sužavala prostor uniji i jačala otpor pravoslavnih.

Dr Janko Šimrak posvećuje veliku pažnju Konstituciji i na njen značaj gleda na realniji i, rekao bih, specifičan i skoro iznenađujući način.⁴³ Više nego iznenađujuće je, pre svega, što Šimrak bez ustezanja u naslovu govori o »jugoslovenskim zemljama«. To se kod drugih autora i izvora s one, rimokatoličke, austro-ugarske i hrvatske strane, ne može ni naslutiti. On kaže: »Konstitucija pokazuje sa kolikom je ljubavi i brigom Sveta Stolica pristupila rješavanju teškog problema (verski raskol, *prim. autora*), koji je toliko izjeo i danas izjeda narodne energije među južnim Slavenima« (str. 288).

Ako izostavimo ono o »brizi Svete Stolice«, jer bi bilo mnogo bolje da »takve brige« nikada nije ni bilo, stoji činjenica da Šimrak piše o Južnim Slavenima i njihovoj narodnoj energiji. Ko bi mogao da kaže da to nije jugoslovenstvo?

Svoje viđenje Konstitucije Šimrak počinje neočekivanom ocenom samog čina posvete ili ređenja vladike Vratanje u Rimu: »Međutim, kako god bilo, ova posveta nije bila najsretnija za početak unije, jer je obavljena po Rimskom obredu i na latinskom jeziku. Naskoro ćemo vidjeti koliko je to Vratanji škodilo u njegovom radu i borbi za uniju« (str. 287/88).

Ovo je značajno iz najmanje dva razloga. Prvo, što niko drugi nije niti spomenuo ovu činjenicu, a drugo što Šimrak ne samo da ostaje dosledan u oceni i stavu da se činom unijaćanja nije smelo na bilo koji način dirati u istočni, pravoslavni način veroispovedanja, u smislu latinizacije i rimokatolićenja, nego on taj stav još i naglašava i pojačava.

Šimrak ističe i da je »u Konstituciji papa odbacio sva slična pitanja o marčanskom vladici kao vikaru biskupa zagrebačkog. On ga smatra samostalnim biskupom za sve vjernike istočnog obreda, koji su ispod turske vlasti prešli na kršćansku stranu. Prema tom imali su zagrebački biskupi krivo, kad su nakon izdaje konstitucije nastojali na sve moguće načine u nju uvesti jednu novu odredbu, koja bi imala marčanskog biskupa učiniti vikarom zagrebačkog biskupa, po svemu od njega ovisnim« (str. 288).

43 Dr Janko Šimrak: »Povijest marčansko-svidničke eparhije i crkvene unije u jugoslovenskim zemljama«.

Šimrak ukazuje i da je taj problem, odnosno težnja zagrebačkih biskupa bila trajna, istorijska, i da se »i godine 1809–10. radilo o tome da se križevačko vladništvo pripoji kojem grkokatoličkom vladničanstvu u Ugarskoj, kako su to predlagali mnogi kraljevi savjetnici. Tada je bio u ispražnjenom križevačkoj biskupiji vikarom i administratorom Konstantin Stanić (Žumberčanin i križevački biskup-vladika 1815–1830, *prim. autora*), koji je protiv ukinuća biskupije napisao opširno izvješće«.

Ne bi bilo pošteno da ne ukažem i da sam o umnosti Konstantina Stanića i o njegovom, pre svega hrabrom aktu – jer je imao snage da se zvaničnom stavu suprotstavi, snažnim i argumentovanim izveštajem (protestom) – pročitao iz pera više autora, i onih s rimokatoličke i unijske i onih s pravoslavne strane. Konstantin Stanić je sprečio da se ružno i genocidno delo »preveravanja i unijaćenja« već tada konačno završi i da se Žumberačkim uskocima oduzme i ono što im je prethodno »silom i vojskom nametnuto«, ali je ipak značilo, a i danas znači i predstavlja, kakvu-takvu posebnost i distancu od rimokatoličanstva.

O tome kakav efekat je imao odlazak vladike Vratanje u Rim i kako su prihvatanje unije razumeli i doživeli njegovi kaluđeri i pravoslavni narod, postoje različite ocene. Srpskoppravoslavna strana negira značaj i vrednost tog čina. Naprotiv, Rimokatolička i Grkokatolička crkva i hrvatska historiografija vide u tome ono što bi oni želeli, a ne što je stvarno bilo.

Janko Šimrak je i u tome umereniji i, čini se, bliži istini. On kaže »da je vladika Simo Vratanja pošao u Rim radi ujedinjena s poštenim i iskrenim srcem i da je cijelog svog života ostao vjeran zakletvi, koju je položio u Rimu«. Prema tome, po njemu, »ima posve krivo Grbić kad bi htio dokazati da se Vratanja ujedinio s katoličkom crkvom samo na oko, izvana. Sačuvana dokumenta govore protiv toga« (str. 289).

Izučavajući ovaj problem, došao sam do zaključka da je, što se samog vladike Vratanje tiče, istini bliži Janko Šimrak. Istovremeno, i pored različitih ocena, realnija je ona da među kaluđerima u Marči, pravoslavnim sveštenstvom i narodom taj akt nije prihvaćen i nije imao skoro nikakvo praktično dejstvo. Jedan od razloga je, po mojem dubokom ubeđenju, što ni episkop Vratanja ni Rim nisu imali interesa da se o tome zna više, posebno šta to, ustvari, znači? U Rimu su, verovatno, znali šta žele, ali

nisu znali kakvo dejstvo i posledice bi to moglo proizvesti, dugoročnije gledano. Stoga im je bilo važno da se o svemu zna što manje, kako bi Rim mogao da bude »tumač« onoga šta se u Rimu i dogodilo i šta je papa ozvaničio, zavisno od toga šta im i kada odgovara. Vreme i razvoj događaja su pokazali da je oprez bio opravdan. Unijaćenje je doživelo neuspeh, dodatno je zaoštrilo postojeće podele među hrišćanima i nikad nije, niti može da služi na čast Rimokatoličkoj crkvi.

Istovremeno, teško da je i sam episkop Vratanja znao šta je prihvatio, šta namerava druga strana, kako će to da bude primljeno i kakve bi posledice moglo da ima za pravoslavni narod pod njegovom jurisdikcijom i za Srpsku pravoslavnu crkvu u celini? S obzirom da se u verskom životu ništa nije promenilo, pravoslavni narod i niže sveštenstvo nije ni imalo razloga da pita šta se stvarno desilo i šta lično misli i radi vladika Vratanja?

Bitno je da Rimokatolička crkva datum izdavanja dokumenta od strane pape Pavla V vidi kao dan početka »grkokatoličke unije« pa je 2011. slavljena i 400. godišnjica, iako pre četiri stotine godina među pravoslavnim uskočkim stanovništvom u Slavoniji, Hrvatskoj i Kranjskoj nije bilo niti jednog »pravog« unijata. Čak ni vladika Vratanja, i da je hteo, nije mogao da bude (samo) unijat, jer je posvećen i do kraja života zvanično bio veran i patrijarhu Srpske pravoslavne crkve (Pećkom patrijarhu) i istočnom, pravoslavnom veroispovedanju.

Smatram i da posebnu pažnju zaslužuje činjenica da je papa Pavle V manastir Marča »predao na upravljanje katoličkom rašćanskom episkopu«, kako stoji u Konstituciji. Ne malo iznenađuje da niko tom pojmu i njegovom značenju nije posvetio pažnju. Kao laik u toj problematici, mogu samo da ukažem da reči »katolik« i »katolički« dolaze od grčke reči »katholikos«, što znači opšti, (sve)opšti, koji se odnosi na celinu nečega. To znači da se pojam »katolički« odnosio na hrišćanstvo, kao opštu, (sve) opštu, svetsku religiju u celini. Tako je, verovatno, bilo, ili trebalo da bude, sve do velike podele dotad jedinstvene hrišćanske crkve 1054. godine. U »Enciklopediji leksikografskog zavoda«, Zagreb 1967. stoji i da se »u širem smislu nazivaju katoličkom i crkva na Zapadu (Rimska katolička apostolska crkva) i na Istoku (Ortodoksna katolička apostolska istočna crkva)«.

I »ortodoksija« je, takođe, grčka reč, a znači ispravno mišljenje, pravo učenje, u verskom smislu pravoverje i pravovernost. S obzirom da je zapadna, Rimaska hrišćanska crkva, težila da ona bude opšta i svetska i da je to osporavala ortodoksnoj (istočnoj, grčkoj, pravoslavnoj) hrišćanskoj crkvi, ona je u svoj naziv uključila reč katolička pa je kovanica »rimokatolička« postala obeležje hrišćanske crkve, čije je sedište u Rimu i koja (jedina) ima opšte, svetske razmere i značaj. Da je to tačno potvrđuju i kasnije podele u okviru te, Rimokatoličke crkve, s obzirom da je podela i bila uzrokovana nezadovoljstvom i protestom protiv upravo rimskog apsolutizma u tumačenju religije i načina upravljanja, odnosno zloupotreba vere i crkve. Niti jedna od novostvorenih, protestantskih i od Rima odvojenih crkava, nije više u svoj naziv uključivala katoličanstvo, iako su i te crkve »katoličke«, u smislu da su opšte ili sveopše, jer se i njihovo učenje i veroispovedanje rasprostire svetom, a njihovi vernici se nalaze širom sveta.

Ortodoksna, pravoslavna (grčka, istočna) crkva, iako izvorno »katolička«, i po grčkom poreklu reči i po opštem značenju i svetskom rasprostriranju, sve manje je koristila taj pojam. Prema tome, »pripisivati« Srbima i Raščanima katoličanstvo, suštinski je značilo priznavati opštost, (sve)opšti značaj Srpske pravoslavne crkve, kojoj su Srbi ili Raščani i pripadali. Vernika Srpske pravoslavne crkve ima širom sveta, a tada ih je po prvi put bilo u većem broju i na teritoriji Hrvatske, Slavonije i Kranjske.

Ali papa očigledno nije tako mislio, a tako nisu razmišljali ni mnogi drugi, iako su im te činjenice morale biti poznate, pre i više nego drugima. S obzirom da je, po njegovom, katolička, odnosno (sve)opšta, samo Rimaska hrišćanska crkva, valjda su očekivali da će se dodeljivanje, odnosno priznavanje i »pripisivanje« katoličanstva pravoslavnim Srbima (Raščanima) značiti njihovo formalno odvajanje od Srpske pravoslavne crkve i njihovo približavanje Rimskoj crkvi, po njima jedinoj katoličkoj, opštoj hrišćanskoj crkvi. Pokazalo se da se očekivanje da se jednim formalnim aktom sve promeni i završi zasnivalo na veoma niskom nivou promišljanja i nezrelog zaključivanja, koje ne priliči duhovniku, koji pretenduje da se njegovo verovanje zasniva na nauci i da na zemlji zastupa »druga« Boga.

Za života vladike Simeona Vratanje, pored verskih, sve više su se zaoštravali i problemi oko posedovanja napuštenih i spaljenih poseda i zemljišta, koje su uskoci oslobodili i povratili od Turaka, obnovili ih i koja su im dodeljivali varaždinski generali. Počeli su da se vraćaju hrvatski vlastelini sa zahtevom da im se sve to vrati, ali i da im se sadašnji korisnici potčine kao kmetovi. Dakle, pitanje poseda i vere dovedeno je u direktnu vezu. Car je prvo naredio (1622) da se formira povereništvo koje bi trebalo da uredi poslove oko predaje, ali je pravoslavni narod na zboru u Rovišću odlučio da ni po koju cenu neće prihvatiti vlast ni katoličkih popova ni hrvatske vlastele. S obzirom da su i generali bili na strani uskoka, od toga nije bilo ništa ni za vreme vladike Vratanje ni kasnije.

Valja naglasiti i da su Habsburgovci, i tada i više puta kasnije, prvo prihvatili zahteve hrvatske vlastele i katoličkog sveštenstva, po sistemu – ako prođe, ali su, suočeni s odlučnim otporom krajišnika i podrškom vojnih komandanta i vlasti, menjali svoje stavove i odluke.

U vezi s tim Janko Šimrak je napisao: »Među hrvatskim velikašima i među doseljenim kršćanima dolazilo je do sve većih razmirica. Istina je da su zemlje koje su naselili doseljenici, bile većim dijelom opustošene i na granici, gdje se oralo i kopalo s puškom u ruci, pa je prema tom naseljeni narod imao pravo da ne plaća od tih zemalja desetinu i da vrši druge dužnosti kmetova, ali s druge strane ovo je pitanje postalo i političko. Beč je pomoću doseljenika malo po malo stvarao u Hrvatskoj »corpus separatum« (posebno telo, *prim. autora*), da tako što više skući bansku vlast« (str. 202/203).

Ko se ne bi u vremenu današnjem složio s ovom ocenom, došao bi u suprotnost ne samo s elementarnom logikom i suštinom politike, kao »veštine vladanja« po metodu »zvađi pa vladaj«, nego bi negirao i istorijske događaje i njihove posledice sve do današnjih dana. Drugo je pitanje da li je iz današnje perspektive sve (baš) tako moralo da bude? Da je moglo – bilo bi drugačije, ali nije moglo.

Šimrak vrlo otvoreno i jasno ukazuje da su plemstvo i tadašnji zagrebački biskup Petar Petretić, po poreklu pravoslavni Žumberčanin, više mislili da bi pravoslavni narod trebalo silom pokatolčiti i učiniti kmetovima, radi plaćanja prihoda, nego što su razmišljali o »verskom približava-

nju i sjedinjavanju«. On ukazuje i da se hrvatski historičar Baltazar Krčelić jasno izražavao u tom smislu, ali je svoje stavove bazirao na nedovoljnom poznavanju suštine i istine. Na primer, Krčelić tvrdi da je »S. Vratanja nakon posvete i potvrde u Rimu išao po oboje patrijarhu, premda se znade da je dobio potvrdu od patrijarha 1609. godine, i da je bio u Rimu dvije godine kasnije« (str. 290).

Šimrak ističe i da se u dekretu nadvojvode Ferdinanda, po povratku Vratanje iz Rima, nigde niti ne spominje da bi on trebalo da bude vikar zagrebačkog biskupa, »iako su i u Gracu i u Rimu vrlo dobro znali za težnje zagrebačkih biskupa«. Posebno iznenađuje što upravo Šimrak ističe da je manastir Svetog Mihajla u Marči »bio ne samo vjersko središte doseljenika, nego i njihovo političko središte«, te da je »Vratanja u svakoj prilici ustajao na odbranu svoga naroda protiv nepravda koje su činjene, bilo sa strane velikaša, bilo sa strane krajiških zapovjednika«. U tom smislu on je u januaru 1615. godine, po svom delegatu popu Martinu Dobroviću, u Grac poslao pismo s molbom da se stane na put tiraniji, da će se samo tako učvrstiti u ustrajnosti oni koji su do sada prešli na kršćansku stranu, a oni, koji se nalaze na turskoj granici, »sklonut (podstaći, *prim. autora*) će se da ovamo pređu«.

Šimrak je potpuno u pravu. Vratanja je mislio i delovao pre svega politički. On nije pisao da će se učvrstiti u svom uverenju oni koji su prihvatili uniju, a novi podstaći da je prihvate, već da će oni, koji su već na hrišćanskoj strani, tu i da ostanu, a novi da dođu. Mora se priznati, Vratanja je delovao politički mudro i diplomatski vešto. A da je delovanje vladike Vratanje urodilo plodom, Šimrak potvrđuje time što je zagrebački biskup Domitrović 29. decembra 1618. primio pismo iz Graca »da velikaši po izričitom nalogu kralja, radi važnih razloga državne politike, ne smiju za sada tražiti od naseljenika nikakvih podavanja«.

Šimrak ukazuje i da je zagrebački biskup Domitrović u februaru 1618. izdao Vratanji darovnicu na manasir Svetog Mihajla u Marči, ali da u darovnici nema nikakvih drugih uslova, sem »da se mole Bogu za dobroćinitelje i da svake godine njemu i njegovim nasljednicima daju na dan Svetog Martina 12 mjerica voska.⁴⁴ O uvjetu, da Marčanski episkop bude

44 Davanje voska simbolično označava potčinjenost grkokatoličkog biskupa rimokatoličkom.

vikarom zagrebačkom biskupu i u svemu njemu pokoran za vjernike istočnog zakona, nema ni traga«. Stoga nije čudno što Šimrak u nastavku cinično piše: »Vinković i Petretić nastoje sa svim silama da na osnovu ovih dvanaest mjera voska dokažu tezu o vikarijatu. Tako je faktično dvanaest mjerica nesretnog voska postalo jedno sudbonosno pitanje za marčansko vladičanstvo i za dalji razvitak same unije, jer su se odatle porodile raspe, koje su trajale decenijama i konačno se svršile tako, da su za vjernike istočnog obreda postavljena dva vikara, dok su u isto vrijeme pravoslavni osnovali tri samostalne episkopije«! I ovde je Šimrak, za razliku od drugih, »do kosti« iskren i pošten.

Pošto je vladika Simeon Vratanja odstupio, a stanje se zaoštravalo, narod je odlučio da caru Maksimilijanu uputi delegaciju i da je predvođi arhimandrit⁴⁵ marčanski Maksim Predojević. Car je primio delegaciju u Regensburgu. Zatraženo je da se uskoci-krajišnici ni po koju cenu ne potčinjavaju hrvatskoj vlasteli, da se ne diraju od Turaka oslobođene i oteete zemlje, da se uspostavi dobra i pravedna uprava i da se za vladiku postavi arhimandrit Maksim Predojević. Zahtevi su bili po volji carskog dvora jer su uskoci bili preko potrebni pa je unapred pripremljen dokument pod nazivom »Statuta Valachorum«, kojim se u celini regulišu sva uskočka pitanja uprave i suđenja, svojine nad zemljom i vojničkim dužnostima. Ove odredbe važile su prvo za Varaždinski generalat, ali su postepeno proširivane i na Karlovački generalat i celokupnu Vojnu krajinu.

Car Maksimilijan je Maksima Predojevića imenovao za vladiku marčanskog (1630–1642), po nekima uz obavezu da posvećenje zatraži od pape Urbana VIII, što je on navodno i prihvatio. Međutim, vrativši se u Marču, vladika je otišao u Peć da ga patrijarh srpski posveti za vladiku. Kao pravoslavni vladika, Predojević nije smatrao da ima bilo kakve obaveze prema zagrebačkom biskupu niti da bi trebalo da traži potvrdu od pape.

Šimrak je tu »dvojnost« objasnio ovako: »Kršćanska solidarnost u teškoj borbi protiv Turaka bila je veća nego li dogmatske i obredne razlike između pravoslavne i katoličke crkve. Koje je onda čudo da je Maksim

45 Arhimandrit je starešina nekog značajnijeg pravoslavnog manastira, u ovom slučaju manastira Marča.

Predojević smatrao kao stvar posve razumljivu, da pođe do pečkog patrijarha radi posvete i da istovremeno zadrži uniju s katoličkom crkvom« (str. 310).

Što je još značajnije, Šimrak kaže da je »Maksim pošao u Peć, prvo zato što je to uradio i njegov predšasnik (prethodnik, *prim. autora*), koji je dobio posebno pismo od pečkog patrijarha, već i što je to tražio narod, koji u ono doba nije znao činiti razlike među jurisdikcijom i koji nije bio poučen u katoličkoj nauci, a osim toga Peć se smatrala ne samo kao vjersko središte, nego i kao i nacionalno, ili bolje reći kao središte istočnog slavenskog obreda sa starim slavenskim jezikom« (str. 309).

Da li je Šimrakova formulacija i način izražavanja jezički najkorektniji, neuporedivo je manje značajno od činjenice da Šimrak govori o Peći kao o »nacionalnom središtu«, što direktno protivreči svima koji bi eventualno i mogli »progutati« da su žumberački uskoci, a to znači i većina drugih uskoka, bili pravoslavci, ali ne i da su bili nacionalno svesni, to jest da su »znali da su Srbi«. Zahvalan sam i za ovo odajem priznanje Janku Šimraku.

Da se Šimrak studiozno bavio ovim pitanjem potvrđuju i njegove reči: »Maksim je mogao ovaj svoj čin opravdati i time što su u ovo vrijeme među pečkim patrijarsima i Rimskim papom bili najbolji odnosi i što su baš pečki patrijarsi neprestano izražavali želju za jedinstvom sviju kršćana« (str. 309).

To zvuči sasvim logično i uverljivo iz najmanje dva razloga. Prvi, jer su svi hrišćani u Turcima imali zajedničkog neprijatelja, i drugi, jer su pečki patrijarsi bili svesni da na teritoriji jednoverske, rimokatoličke Habsburške Monarhije, a to znači pod jurisdikcijom rimskog pape, imaju tada najmanje 100.000 hiljada pravoslavnih vernika, kao i da njihova sudbina dobrim delom zavisi i od odnosa s rimskim papom.

Da zagrebački biskupi to nisu razumeli i da su se ponašali jednostrano i neodgovorno, Šimrak ilustruje činjenicom da biskup Benedikt Vinković (1637-1642), deset godina nakon imenovanja M. Predojevića, »svom ljutom protivniku ne zna ni prezime, pa ga naziva Petrović«. I dalje, samo od Šimraka se saznaje da su se protiv Maksima Predojevića kovale urote s raznih strana, s ciljem da on ne bude potvrđen u Rimu, pa

čak da – ako dođe u Rim – da tamo, ne da ne bude potvrđen, nego da bude i silom zadržan, jer je on »običan turski bandit, koji je svojom rukom ubio petnaestoricu ljudi. Sada je posve razumljivo da Maksim, koji je uživao potporu svjetovnih vlasti, i koji je u džepu imao kraljevski dekret, nije išao u Rim da bude tamo skinut« (str. 307).

Šimrak dalje kaže i da »što se tiče vjerskog uverenja Maksima Predojevića, njegovi najveći protivnici nisu mogli ništa iznijeti, nego dopuštene razvoda braka. Sve ostale tužbe tiču se samo obreda, a ne vjere. Među zagrebačkim biskupima, s jedne strane, i Svetom Stolicom i marčanskim vladikama s druge, bila je razlika u načinu kako se ima doći do vjerskog jedinstva. Zagrebački biskupi stajali su na stanovištu postepenog prijelaza na zapadni obred. Marčanski vladika do prelaza na latinski obred imao je da bude samo njihov vikar, da bi se lakše nadgledao rad oko prelaza iz jednog obreda u drugi. Sveta Stolica i marčanske vladike protivili su se najodržljivije ovim pokušajima i tako je došlo do teških međusobnih sukoba, koji su uniji nanijeli toliko štete« (str. 311).

Šimrak je ovim samo ponovio svoj poznati stav. Jedino s čime se ne bih mogao u potpunosti saglasiti je »izjednačavanje« stavova Svete Stolice i marčanskih pravoslavnih vladika u vezi s poštovanjem istočnog, pravoslavnog veroispovedanja i naglašavanja razlike u stavu Svete Stolice i zagrebačkih biskupa po tom pitanju. Možda je realnije da su se stavovi samo približavali, u okviru trajno različitih interesa i ciljeva. Sveta Stolica je itekako bila za prelazak pravoslavaca na latinski obred (veroispovedanje), da je to moglo da se izvede bezbolno, da nije delovalo suprotno i produbljivalo jaz i podele u okviru hrišćanstva, a posebno da se tome nije suprotstavljao Beč, u skladu s konkretnim političim i vojnim interesima i potrebama.

Ali dobijeno od cara aktom »Statuta Valachorum« teško se u praksi sprovodilo. Vojni komandanti bili su navikli da postupaju po sopstvenoj volji, a ne po novim propisima. Vlastela se žestoko suprotstavljala carskim odredbama o zemlji, a biskupi i jezuiti su optužili vladiku da je »odlučno ustao protiv rimokatoličke vere«. Vladika Predojević se, odjednom, našao u sukobu sa svima. Naročito je uporan i agresivan bio zagrebački biskup Benedikt Vinković. Ipak, njegove akcije nisu nailazile na dovoljno razumevanja ni u Beču ni u Rimu.

Kad je vladika Maksim Predojević u proleće 1642. godine umro, narod je za njegovog naslednika i trećeg pravoslavnog vladiku marčanskog predložio njegovog rođaka Gavriila Predojevića (1642–1644). Zagrebački biskup Vinković ocenio je da je to prilika da pravoslavne Srbe konačno prevede u uniju pa je u Beč poslao svog ličnog izaslanika sa zadatkom da spreči imenovanje Gavriila Predojevića. Međutim, u Beču su i pre dolaska izaslanika bili obavešteni da Vinković to čini iz ličnih razloga pa je bio prisiljen da se pismom opravda kod cara Ferdinanda i da predloži da bi Predojević mogao da bude imenovan episkopom i vladikom, samo ako bi pre toga postao rimokatolik.

U vezi s tim, car je zatražio mišljenje Ratnog saveta, a Savet zatražio mišljenje komandanta Varaždinskog generalata, a pošto oni nisu podržali Vinkovićev stav, Gavriilo Predojević je, kao pravoslavac, bio imenovan za vladiku vretanijskog (marčanskog). Istina, i on je, kao i njegov prethodnik i rođak Maksim, obećao da će otići u Rim i zatražiti od pape da ga posveti za episkopa, ali je umesto u Rim otišao u Peć, gde je dobio posvetu od patrijarha Srpske pravoslavne crkve (Ivić, str. 8).

S obzirom da je vladika Gavriilo Predojević umro već u prvoj polovini 1644. godine, najznačajniji događaj za pravoslavni narod u njegovo vreme bio je završetak ponovne izgradnje manastira Lepavina, na planini Branska, kod Seseva. Manastir Lepavina izgrađen je i napušten još u 16. veku, a obnova je počela 1636. Biskup Vinković je protestovao i protiv izgradnje ovog manastira, ali je i ovaj protest bio potpuno neuspešan, jer su dodeljeno zemljište i manastir potvrdili svi, i vlastela, i vojska i narodne vojvode (Ivić, str. 9).

Vasilija Predojevića, prezimenjaka Maksimovog i Gavrilovog, arhimandrita manastira Gomirje, narod je predložio za četvrtog pravoslavnog marčanskog vladiku (1644–1648). Po svemu što je sledilo, po mišljenju srpskih izvora, ovo nije bio najbolji izbor, ali niko ne kaže ko je mogao da bude bolji? Već kao arhimandrit manastira Gomirje, Vasilije se, navodno, veoma srdačno ponašao prema Jezuitima, kad bi tuda putovali, a poslušao je i zagrebačkog biskupa da se odrekne titule »vretanijski« i pristao da ga se imenuje za episkopa svidničkog, po Svidniku, sedištu najbliže biskupije u Ugarskoj (Ivić, str. 9).

Car je prihvatio predlog, ali je problem nastao kad je Vasilije, zaista, odlučio da ode u Rim i od pape zatraži potvrdu i posvećenje. Iako je s njim u Rim pošao i zagrebački biskup, i u Rim je dugo boravio, papa nije hteo da ga posveti za episkopa Svidničkog jer su tu titulu do tada nosili samo rimokatolički biskupi. S obzirom da ga papa nije posvetio, a kod patrijarha srpskog nije išao, Vasilije Predojević je u Marči vršio službu kao arhimandrit gomirski i episkop vretanijski. Da njegovo delovanje nije bilo po volji najbližih saradnika, kaluđera u manastiru Marča, vojvoda i naroda potvrđuje i činjenica da 1648. nije ni sahranjen u vladličanskoj grobnici, nego izvan crkve (Ivić, str. 10).

Mislim da bi se u ovom trenutku mogla izvući najmanje tri zaključka, značajna za položaj srpskog pravoslavnog naroda na tom području, posebno za njegov verski život. Prvi, Bečki dvor nije rizikovao da se suprotstavi volji uskočkog, srpskopravoslavnog naroda pa je za episkopa imenovao trojicu od naroda izabranih i predloženih Predojevića, bez obzira na drugačije mišljenje zagrebačkih biskupa i ne pitajući Rim u vezi titule koja se dodjeljuje. Drugo, vladike Gavriilo i Vasilije Predojević su kratko obavljali te dužnosti pa za njihovog vladikovanja nije došlo do bitnijih promena. Treće, dolaskom na dužnost vladike Vasilija pojavio se prvi pravoslavni zvaničnik najvišeg ranga koji je, po svojoj prilici, bio spreman da se potčini zagrebačkom biskupu i prizna rimskog papu. Međutim, u tom trenutku Rim je, izgleda, vodio računa o »formalnoj verskoj čistoti« i propustio imenovanje Vasilija Predojevića. Mislim da će taj postupak zauvek ostati fenomen koji niko neće biti u stanju da objasni, sem da su se zagrebački biskupi, zaista, trudili da budu »veći katolici od pape«, naravno, neumesno, bezuspešno i beskorisno.

I Savi Stanislaviću,⁴⁶ (1648–1669) arhimandritu marčanskom, episkopsko dostojanstvo dodelio je car, u avgustu 1648, protivno volji tadašnjeg zagrebačkog biskupa Petra Petretića (1648–1667). Iako se u Lincu obavezao da će da ode u Rim i od pape zatraži posvećenje i on je otišao u Peć, gde ga je patrijarh srpski posvetio za vladiku marčanskog. Videvši da je »izvan igre«, biskup Petretić je nastojao da uspostavi dobre odnose s vladikom Stanislavićem, pripremajući ga postepeno da ode u Rim, kamo je pravovremeno uputio odgovarajuće pismo.

Međutim, kad je u leto 1653. biskup Petretić pozvao Stanislavića da ga poseti u Zagrebu, ovaj se vešto izgovorio i izbegao dolazak, a nije mu poslao niti onih »famoznih« 12 funti voska, što je kao obavezu prihvatio još vladika Simeon Vrantanja. Posle toga digla se opšta hajka pa je vladika Stanislavić optužen da su marčanski kaluđeri razorili jednu katoličku crkvu, a lepavinski uhvatili i zatvorili pravoslavnog popa (Spiridona Kresojevića, *prim. autora*), koji je prihvatio uniju (Ivić, str. 10/11).

Vladika se dosetio jadu, razglasio da će da ode u Rim, uzeo od obradovanog Petretića preporuku i s jednim kaluđerom zaista otišao u Rim. Šta se stvarno dogodilo u Rimu, kako je episkop Stanislavić video i procenio stanje, a kako su u Rimu videli njega, teško je reći? Uglavnom, Stanislavić se u Rimu predstavio kao običan kaluđer pa je od pape, umesto posvete za episkopa, ishodio ne mnogo vrednu svedodžbu, vratio se u Marču i na napade odgovarao da je bio u Rimu.

Kao i ranije i tad se pokazalo da u Rimu baš i nisu vodili mnogo računa šta se stvarno dešava na terenu, a posebno ne o mišljenjima i predlozima zagrebačkih biskupa. Uglavnom, vladika Stanislavić je i dalje oštro zabranjivao pravoslavcima da idu na službu u rimokatoličke crkve i vodio računa da se narod i njegove vojvode brane od rimokatoličkih misionara i njihovih nasrtaja na pojedince i porodice.

Međutim, pored problema sa zagrebačkim biskupom i rimokatoličkim klerom, imao je Sava Stanislavić godinama ozbiljne probleme i u

⁴⁶ Manojlo Grbić misli da je Savino pravo prezime Stanislavljević. Mislim da je u pravu. Stanislavljević je češće prezime kod Srba i dolazi od imena Stanislav, a Stanislavić zvuči samo kao »greškom skraćeno«.

sopstvenim redovima. Naime, Simeon Kordić, arhimandrit manastira Lepavina, bio je veoma sposoban, dovitljiv, ali i prekomerno ambiciozan čovek i duhovnik. Njegov krajnji cilj bio je da postane episkop marčanski, a u ostvarenju tog cilja nije birao sredstva. Uspostavio je dobre odnose sa zagrebačkim biskupom Petretićem, a preko njega i s visokim službenicima i carskim savetnicima. Zaklinjao se na pokornost i uveravao biskupa Petretića i Beč da će se on i svi kaluđeri manastira Lepavina pounijatiti, da će podići katoličke škole i da će uvesti uniju među pravoslavne Srbe.

Na osnovu toga uspeo je da za manastir Lepavina isposluje niz povlastica i dobije podršku kaluđera, ali je došao u sukob s episkopom Savom Stanislavićem koji ga je izopštio iz Srpske pravoslavne crkve. Međutim, Kordić je, ne osvrćući se na to, otišao u Peć, služio i dodvorio se patrijarhu srpskom Gavrilu, koji je onda skinuo anatemu episkopa Stanislavića i naredio da se Kordić vrati i ponovo postavi za arhimandrita manastira Lepavina. Kordić je produžio da šuruje s biskupom Petretićem i prihvatio uniju, što je doznao novi patrijarh srpski Maksim pa poslao svog izaslanika da utvrdi stvarno stanje, nakon čega je i on Kordića prokleo i isključio iz Srpske pravoslavne crkve. Kordić se ni na to nije osvrtao, nego se s kaluđerima manastira Lepavina odmetnuo od episkopa marčanskog i vezao za biskupa Petretića.

Ponašanje i delovanje Simeona Kordića narušilo je ugled i oslabilo položaj Srpske pravoslavne crkve, njezinog sveštenstva i pravoslavnog naroda u celini. Prvi put su se jedan arhimandrit i kaluđeri značajnog pravoslavnog manastira izjasnili za uniju. Ali najgore je došlo kad je u oktobru 1661. u Marči umro episkop Sava Stanislavić, a Simeon Kordić se pojavio kao kandidat za vladiku marčanskog.

U Beču su ocenili da je došao trenutak da se na čelo pravoslavnog naroda konačno dovede vladika koji će ga stvarno pounijatiti. Biskup Petretić je sad imao »svog« kandidata pa je i njegova uloga ojačala. S obzirom da je srpski narod za novog vladiku predložio arhimandrita marčanskog Gavriela Mijakića, koji je uživao nepodeljen ugled i poverenje i pokojnog Save Stanislavića, koji ga je i označio kao svog naslednika, Kordić je izbor pretvorio u »važarište,« služeći se svim mogućim prevarama.

Šta se sve dešavalo u naredne dve godine nije, zbog tragičnih posledica, moguće izostaviti, ali ni zbog nedostatka prostora potpunije prikazati. Kordić je narodne vojvode obmanuo i dobio njihove potpise za prikupljanje sredstava za opravku crkve, a na papiru napisao da je to njihova podrška za izbor za episkopa, i s tim otišao u Beč. Međutim, prevaru je ubrzo otkrio general Valter Lesli (Walter Leslie), komandant Varaždinskog generalata, što je vojsku učvrstilo u uverenju da bi i dalje trebalo poštovati volju naroda i izbeći konfrontaciju s narodom. S obzirom da su se obadva kandidata obratila za podršku biskupu Petretiću, došlo je, konačno, i »njegovih pet minuta«, posebno kad je i iz Beča zatraženo njegovo mišljenje.

Petretić nije žurio, a kad je konačno odgovorio, iznenadio je sve. Priznao je da je Kordić prevarant, čime je naškodio i sebi, s obzirom da ga je godinama podržavao i protežirao. Nije mogao da ne napiše da je Mijakić učen i valjan čovek, ali je naglasio da je »vatreni pravoslavac i odan pečkom patrijarhu i stoga neprihvatljiv«. Zbog toga je predložio da se odbace obojica i da se Srbima konačno nametne unijatski sveštenik koji će priznati papu i uvesti uniju. Petretićev predlog uneo je dosta zbrke pa ni Ugarski sabor u Požunu, koji je trebalo da reši taj problem, nije doneo odluku.

Petretić i Kordić su, svaki na svoj način, optuživali Mijakića, ali ni on nije čekao skrštenih ruku, nego je otišao u Beč, gde je negirao optužbe i laži i tražio podršku. Dobio je podršku i od ugarskog kancelara, ali »otrovanu«, odnosno uz uslov da pristane na iste uslove na koje je već pristao Kordić. Gore nije moglo da bude. Pravoslavnom narodu nije se pisalo dobro. Videvši da se našao u bezizlaznoj situaciji, Mijakić je i to prihvatio, ali je lukavi kancelar ugarski tada zatražio od Mijakića da dobije podršku i od biskupa Petretića. Valja istaći da je Gavriela Mijakića, otvoreno i bez ikakvih uslova, podržavao hrvatski ban Petar Zrinski, s kojim je imao dobre odnose, ali će mu to kasnije doći glave.

Mijakiću je »voda došla do grla«, a Petretić je ponovo »vraćen u igru«. U Beču su bili već odlučili da imenuju unijatskog sveštenika, ali je general Lesli još jednom »spasao stvar« energično upozorivši da se srpski narod ne izaziva i da se vodi računa kako bi na to gledali u Moskvi. U međuvremenu Kordić je smislio novu »vratolomiju«. Otišao je u Bukurešt i od

arhiepiskopa ugrovlaškog Stefana dobio diplomu da je 19. januara 1663. rukopoložen za episkopa svidničkog. Međutim, Kordiću više niko nije verovao ni u Zagrebu ni u Beču, najposle ni u manastiru Lepavina, gde su ga njegovi kaluđeri 9. marta bacili u tamnicu. Time je Kordić eliminisan, ali to više nije moglo da olakša Mijakićev položaj i povrati izgubljeno.

Stoga je Gavrilo Mijakić posetio biskupa Petretića i uručio mu pismo ugarskog kancelara u kojem su bili navedeni uslovi koje bi Mijakić morao da prihvati. Petretiću ni to nije bilo dosta, nego je zahtevao da ga posle Božića poseti u Zagrebu. Mijakić je ostao u Zagrebu do početka marta 1663, izložen »sistematskoj obradi« Petretića i njegovih popova. Videvši to, kaluđeri marčanski poručili su Mijakiću da napusti Zagreb, »jer da ga oni hoće, već bi sve bilo rešeno, a oni ionako ne žele da se odreknu svoje pravoslavne vere«. Mijakić je poslušao i vratio se u Marču. Iako su mu narodne vojvode izdale pismo da njega žele za episkopa, Gavrilo Mijakić se nije usudio da ode u Peć i posvetu zatraži od patrijarha srpskog, jer bi to predstavljalo preveliku provokaciju, nego ga je u gradu Jaši u Rumuniji za episkopa vretanijskog (marčanskog) rukopoložio arhiepiskop sučavski i moldavski Sava (Ivić, str. 11-20).

Mijakićev položaj (1661-1670) nije bio nimalo lak. Car ga nije imenovao za episkopa marčanskog, a papa ga nije posvetio. Istina, rukopoložio ga je pravoslavni arhiepiskop, ali ne i patrijarh Srpske pravoslavne crkve. S obzirom da su ga narod i kaluđeri prihvatili, ostali su bili stavljani »pred svršen čin«. Biskup Petretić nije mogao da se s tim pomiri, iako je Mijakić želeo da, u opštem interesu, s njim popravi odnose. Stanje se pogoršalo kad se 1666. srpski narod u Slavoniji pobunio, s obzirom da je predvodnik vojvoda Osmokrug bio Mijakićev lični prijatelj. Nemajući kud, Mijakić je morao da ode u Rim i da od pape zatraži posvećenje i prizna uniju. Međutim, po povratku u Marču napisao je »da će biti odan papi i biskupu zagrebačkom, ali da se ne može odreći patrijarha srpskog« (Ivić, str. 19).

Međutim, vreme »dvojnosti« je već bilo prošlo. Bečki dvor i zagrebački biskup su mislili da imaju »sve adute u rukama«. Po ranijem savetu biskupa Petretića, car Leopold je još 1668. doneo odluku i Mijakića lišio episkopskog dostojanstva, a na njegovo mesto imenovao Pavla Zorčića,

rođenog Srbina i pravoslavca, koji je kao, Petretičev štićenik, bio u Bolonji na rimokatoličkom teološkom školovanju. Sve je obavljeno u tišini, a odluka nije sprovedena jer se po svaku cenu hteo izbeći sukob pa se sačekao valjan povod.

Više nego dobar povod nađen je početkom 1670, kad je otkriveno da dvojica najuticajnijih hrvatskih velikaša Nikola Zrinski i Krsto Frankopan održavaju tajnu vezu s Turskim dvorom i kuju zaveru protiv Beča. Ne ulazeći u raspravu o ovom tragičnom i po mnogo čemu sudbonosnom istorijskom događaju za hrvatski narod, podsećam samo da su Nikola Zrinski i Krsto Frankopan osuđeni na smrt i posećeni 30. aprila 1671. godine.

S obzirom da je optužen za saučesništvo, Gavrilo Mijakić je uhapšen i u Gracu osuđen na doživotnu robiju. U tamnici je i završio svoj život poslednji pravi, od naroda izabrani pravoslavni marčanski vladika, verski i duhovni predvodnik i zaštitnik pravoslavnog srpskog naroda u Slavoniji, Hrvatskoj i Kranjskoj.

Brojni istoričari (Grbić, Ivić, Kašić) ukazuju da nema dokaza da je vladika Mijakić učestvovao u uroti. Da takvi dokazi postoje, vlast u Beču bi ih rado objavila jer bi to bio argumenat protiv pravoslavlja u celini. Razume se, postoje i hrvatski istoričari (Krčelić, na primer), koji ga proglašavaju urotnikom, ali ni on niti bilo ko drugi nije u stanju da to racionalno objasni, a kamoli da dokaže. Nije li istina sadržana u pismu cara Leopolda tadašnjem zagrebačkom biskupu Martinu Borkoviću (1667–1687), od 7. decembra 1673, u kojem se kaže da je »hapšenje izvršeno s ciljem da se među Srbe uvede katolička vera ili barem unija s katoličkom crkvom«. ⁴⁷ Austrijski istoričar Majlat, koji je imao uvid u spise, kaže da je na konferenciji 9. aprila 1670. rečeno: »Vladika odlazi (i izlazi) Zrinjskome i nešto ne smjera na dobro. Treba ga uhapsiti, ali mirno i da ne padne u oči, kako bi se izbjegla pobuna među Srbijima« (Grbić, str. 213).

Time je završena jedna veoma značajna epoha u verskom i nacionalnom životu pravoslavnog srpskog naroda na području Slavonije, Hrvatske i Kranjske. I pored svega, unijaćenje u periodu dugom šezdesetak godina ne samo da nije uspelo nego nije ostavilo skoro nikakve konkretne po-

⁴⁷ Dušan Kašić: »Otpor marčanskoj uniji«, Pravoslavlje, Arandelovac 1986, str. 18.

sledice na verski život pravoslavnog srpskog naroda. Ipak, ne bi se smelo prevideti da su nosioci unijačenja u tom periodu stekli izvesno iskustvo i izvukli neke pouke. Prvo, uverili su se da dotadašnjim metodama i sredstvima nisu bili u stanju da odvoje rukovodstvo Marčanske episkopije od naroda, a posebno ne da slome duh naroda. Drugo, da u postojećim uslovima Beč, Rim, zagrebački biskupi i Budimpešta nisu bili u stanju da usaglase stavove i da deluju jedinstveno. Treće, da su u Beču zaključili da se u narednom periodu ne bi trebalo osvrutati na »čistotu postupka« pri izbor marčanskog vladike (biskupa), već stvar rešavati »pravolinijski i silom«.

Unijatski vladike (biskupi) u Marči

Pošto je Gavriilo Mijakić nasilno uklonjen, za episkopa (vladiku, biskupa) marčanskog postavljen je Pavle Zorčić (1671–1785), pravoslavac i Srbin po poreklu, po obrazovanju i ubeđenju rimokatolik, kojem je naučeno pravoslavno veroispovedanje služilo kao pokriće za dolazak na čelo Marčanske episkopije (biskupije). Zorčić ne samo da nije bio biran od naroda nego ga je postavio car svojim dekretom od 28. februara 1671. postavio car.

Prilikom polaganje zakletve pred zagrebačkim biskupom Zorčić je priznao papu, obavezao se da će da ispoveda katoličku veru i da se neće mešati u svetske i krajiške probleme, što je značilo da narod pravoslavni ostavlja na cedilu i lišava ga svake brige i zaštite ne samo u verskom nego i u statusnom i političkom pogledu. Šviker piše i da se »narodu lagalo da je rukopoložen kao pravoslavac u Moskvi«.

Kad se saznalo za istinu, narod se pobunio i pod vodstvom lepavinskih kaluđera sprečio Zorčićevu »svečanu instalaciju« 6. maja 1671. u manastiru Marča pa je taj čin obavljen sasvim tiho, ali u Križevcima (Kašić, str. 19).

I pored svega, papa je u leto 1671. posvetio Zorčića u Rimu i dao mu »vlast« nad svim srpskim i pravoslavnim narodom u Varaždinskom i Karlovačkom generalatu. Izgledalo je da je cilj ostvaren i da je sve prošlo bezbolno. Međutim, svima je bilo jasno da je Zorčić samo pion i da nema nikakav lični ugled i uticaj. Kaluđeri marčanski, kad se početkom 1672.

vratio iz Rima, rekli su mu: »Kao što je bilo pre, neka bude vazda. Mi ćemo svi pre dati glave, nego prihvatiti rimskog prvosveštenika svojim pastirrom. Mi imamo četiri patrijarha i njima ćemo biti pokorni... Ako budemo pokorni rimskom prvosvešteniku, moraćemo prihvatiti i latinski obred« (Kašić, str. 20).

Kad je Zorčić morao da izađe pred narod, pratio ga je lično general Herberštajn, komandant Karlovačkog generalata, koji se kao protivnik Srba i pravoslavaca već dokazao na dužnosti u Varaždinskom generalatu. Međutim, sve je pošlo naopako. Vladiki su se odlučno suprotstavili kaluđeri manastira Gomirje i Lepavina, a uz njih i ceo narod u Karlovačkom generalatu. Napadnut je i fizički. Kad su to videli, Zorčić i general Herberštajn su se odlučili na neshvatljiv potez – da se privremeno zabrani bogoslužjenje i zatvore sve pravoslavne crkve.

Narod je tužio Zorčića nadvojvodi u Gracu, a u Varaždinskom generalatu je došlo do otvorene pobune i krvoprolića. Ustanak je ugušen vojnom silom, a za krivce su proglašeni gomirski i lepavinski kaluđeri. General Herberštajn je dočekaio svoj trenutak, uhvatio je i na doživotnu robiju osudio 15 kaluđera i poslao ih na Maltu, gde su mučeni i ponižavani i gde su i završili svoje živote. Zagrebačkom biskupu Borkoviću general Herberštajn je pisao da mu je žao što nije mogao da na Maltu pošalje još nekoliko kaluđera, jer bi se tako »crkveni kukolj brzo iskorenio« (Kašić, str. 21).

Međutim, time se Zorčićev položaj nije popravio. Bio je svestan da ne može da utiče na verski život pravoslavnog naroda. To su znali i njegovi zaštitnici pa su mu omogućili da kupi kuću u Zagrebu i da uglavnom tamo boravi. Kad je morao da bude u Marči, spavao je u crkvenoj kuli jer je strahovao za svoj život. Neko je, ipak, pucao na njega, a narod je 1678. pokušao da zapali manastir Marča. Zorčić je bio samo omrznuti simbol, a opstajao je samo zahvaljujući podršci vlasti. S obzirom da narod nije hteo ništa da daje, car Leopold je naredio da se iz državne kase daje mesečno 30 forinti, a dodelio mu je i imanje u Pribiću, na rubu Žumberka, od čijih prihoda je finansirano školovanje unijatskih popova. Odobrena su mu i sredstva za osnivanje unijatskog, Grkokatoličkog semeništa koje je trebalo da postane rasadnik unijatskog sveštenstva. Zorčić je umro u Marči u januaru 1685. godine.

Na primeru Zorčića vidi se »pravo lice« Beča. Čim su na »presto« doveli unijata, odmah je usledila i sva moguća podrška i pomoć.

Pavle Zorčić bio je samo prvi od nekoliko marčanskih vladika (biskupa), koje su postavljali Beč, Rim i zagrebački biskup. Međutim, nisu imali pravog izbora jer su, izuzev Isaije Popovića, unijaćenje prihvatili oni koji i nisu bili za drugo sposobni. Morali su da biraju između ljudi bez snage i harizme, nesposobne da deluju na pravoslavni narod onako kako su bili podučavani. Naprotiv, njihova pojava i svaki pokušaj delovali su suprotno i odbijali narod od unije i Rimokatoličke crkve. Drugačije nije moglo ni da bude. Bili su to »polutani«, pocepane ličnosti dvojnog karaktera. Na jednoj strani njihove savesti mora da je bilo saznanja o svom etničkom i verskom identitetu, ali i da čine nešto nečasno, a s druge loše naučene lekcije kako da to nečasno »prodaju i nametnu« svom narodu.

Tako je Pavla Zorčića nasledio njegov brat Marko Zorčić koji nije ispunjavao nijedan formalni uslov za obavljanje dužnosti episkopa (biskupa) marčanskog. Imao je 25, a ne minimalnih 27 godina. Nije još bio ni običan rimokatolički sveštenik, a kamoli kaluđer. Kad je morao da pusti kosu i bradu, izgledao je tužno i smešno.

Sam Janko Šimrak navodi da je protiv imenovanja Marka Zorčića odlučno istupio i pukovnik Ferdinand Ernst Trautmansdorf, zamenik komandanta Varaždinskog generalata. Kad ga je zagrebački biskup Borković zamolio da Marka uzme u zaštitu, jer ga je car imenovao svidničkim (marčanskim) biskupom, pukovnik Trautmansdorf je drsko odgovorio »da Marka Zorčića ne može da prizna za biskupa i da ga postavi na dužnost dok ne dobije nalog od cara ili Ratnog veća iz Graca«. Dodao je i »da Marka ne može da prizna za biskupa i zbog naopakog rada njegovog brata Pavla«. Upozorio je i da bi Marko trebalo da pazi da ne izaziva smutnije slične onima kakve je činio Pavle Zorčić. Osim toga, protiv Marka se podnose razne optužbe, što bi njemu (biskupu Borkoviću) trebalo da bude dobro poznato.⁴⁸

48 Janko Šimrak, »Arsenije Crnojević i unija«, na osnovu arhivskih izvora u Zagrebu i Rimu, Zagreb 1935, str. 47.

Pošto mu je katoličko školovanje i vaspitanje potrošilo ionako malu životnu snagu, Marko Zorčić je umro već 1688, prilikom povratka iz Rima. Janko Šimrak je utvrdio da je Marko Zorčić bio u Rimu, da ga je papa Inosent XI potvrdio za biskupa i apostolskog vikara i naredio da ga se ima u Rimu posvetiti po grčkom jeziku i obredu. Međutim, nije utvrdio gde je, kada i u kakvim uslovima umro. Stoga ne čudi da ga nema čak ni u popisu, svidničkih (marčanskih) biskupa (vladika). Iako se vodi da je bio vladika (biskup) marčanski od 1685. do 1688, on praktično ni dana nije bio na tom položaju jer iz Rima nije ni stigao u Marču. Sve lepše od lepšeg i časnije od časnijeg, stvarno hrišćanski (rimokatolički).

Čini mi se da bi bilo najpoštenije ako bih sada priču o ovom »mračnom delu istorije« Marčanske episkopije (unijatske biskupije) prepustio dr Janku Šimraku, koji je bio više nego »uspešan unijat«. Prošao je sve škole i sve dužnosti, do one najviše, biskupa (vladike) Križevačke grkokatoličke biskupije (eparhije). Šimrak je i najplodniji pisac, barem što se unijaćenja tiče. Najzad, iako je »s one strane barikade«, koja se zove »unijaćenje i njegovih predaka«, Šimrakov pristup i pisanje je, kao što se već videlo, više nego interesantno, posebno kad se stvari odvijaju onako kako on misli da ne bi trebalo. Njegova ljutnja i neraspoloženje otkrivaju istinu. Sve to dolazi do izražaja u njegovoj knjizi »Arsenije Crnojević i unija«.

Počecu s onim što je Šimrak napisao o Pavlu i Marku Zorčiću pa neka čitalac prosudi kako to zvuči u odnosu na ono što je o njima već rečeno, posebno što je napisao pukovnik Trautmansdorf o Pavlu Zorčiću. Šimrak piše da je Pavao Zorčić sredio prilike u prostranoj biskupiji od Drave do Jadranskog Mora. Kao pravi borac Hristov u duhu apostola Pavla obilazio je neprestano sela i mjesta svoje biskupije boreći se protiv svojih protivnika... Među kaluderima i svećenstvom pokazala se ovdje-ondje oporba radi njegove možda i više puta prenagle reformacije u svim granama crkvenog života. Na čelu oporbe stajali su Lepavinski kaluderi... Više nikada neće Marčanska sjedinjena biskupija na svojoj stolici vidjeti takva čovjeka. Uskoro će se nad nju nadviti tmasti oblaci. Zagrebački biskup Martin Borković nastojeće da imenovanje novog biskupa u Rimu (Marka Zorčića, *prim. autora*) tako dugo zategne, dok se do sitnice ne ispune njegovi zatjevi gledom na ovisnost marčanskog biskupa o zagrebačku stolicu. U Beču

su u to vrijeme vodili računa samo o ratu, koji se vodio s Turcima svom žestinom. Rim je bio predaleko da bi mogao upoznati pravo stanje u Marči i pomoći... Kad će Marku Zorčiću konačno uspjeti, da bude posvećen u Rimu za biskupa, ubrzo će umrijeti pa će opet biskupija ostati bez pastira, a protivnici će unije kroz to dugo vrijeme opet podignuti glave, izaći će na svim stranama iz skrovišta, ojačat će spremajući se na konačnu navalu i uništenje. Tako će početi propadati veliko djelo Pavla Zorčića (str. 24–26). »Marča je nakon smrti Pavla Zorčića bila bez biskupa punih pet godina, što je zadalo uniji smrtni udarac« (str. 38).

Pošto je Marko Zorčić umro a da nije ni došao u Marču, opet su svi bili iznenađeni. Niti su imali vremena niti izbora po svojoj želji pa je novi zagrebački biskup Aleksandar Mikulić (1688–1694) čak bio prisiljen da zamoli kaluđere pravoslavnih manastira Marča, Lepavina i Gomirje da predlože koga bi želeli za vladiku. Svesni situacije u kojoj se nalaze, kaluđeri su se brzo sastali i saglasili da bi bilo najbolje da to bude Isaija Popović. Svestan da mora da prihvati njihov predlog, Mikulić je predložio Isaiju Popovića, s obrazloženjem da ga je zaredio vladika P. Zorčić, da je, dok je Marčanska epsikopija (biskupija) bila upražnjena, u svojstvu vikara upravljao njome, da je istinski sjedinjen sa svetom Rimokatoličkom crkvom, da je školovan u Zagrebu kod Isusovaca itd.

Dakle, sledeći, deseti Marčanski vladika (biskup), bio je od 1689. do 1699, Isaija (Isak) Popović, Žumberčanin, rođen u Popovićima, u zapadnom delu Žumberka. Milko Predović kaže da se »drži da je u Popovićima rođen učeni Marčanski grkokatolički biskup Isaija Popović (1689–1699)« (ŽK za 1965, str. 111). U »Žumberačkom krijesu« za 2002. godinu (str. 169) piše da je prvu ploču za Isaiju Popovića dao da se izradi upravo Milko Predović, da je ploču od njega otkupio Mile Vranešić, da bi bila postavljena na crkvi u Dragama. Pošto je »zub vremena« oštetio spomen-ploču, izrađena je nova i 1980. ponovo postavljena, zajedno sa spomen pločama Janku Predoeviću, Janku Golešu i dobrotvorima.

Ni Janko Šimrak nema nikave sumunje »da je Isaija Popović bio prvi marčanski vladika rodом iz Žumberka« (str. 57). A na strani 82. napisao je »da je Isaija Popović na jednom dokumentu, koji je vezan za vlasništvo dela zemlje tadašnje parohije Sveta Nedelja, (Radatovići, *prim. autora*)

svoj komentar napisao ćirilicom«. Šimrak je taj podatak protumačio na svoj način, o čemu će kasnije biti reći, a za mene je to dokaz da Isaija Popović nije krio svoje versko i etničko poreklo i svest o tome, nego ga je pokazivao i tamo gde nije morao. Pisati u to vreme ćirilicom nije bilo preporučivo, ali je moglo da bude i zadovoljstvo i inat.

Ni imenovanje Isaije Popovića nije moglo da se izvede na uobičajen i uredan način. Zagrebačkom biskupu se žurilo, ali njegove molbe nisu nailazile na razumevanje u Beču, a u Rimu su otezali s potvrdom iz samo njima znanih razloga. Prema Šimraku, papin dekret za izdavanje breva glasi: »Za Isaiju Popovića, monaha reda Svetog Vasilija Velikog, svećenika grčkog obreda – podjeljene Platejske crkve u nevjerničkim stranama sa ovlašću, da ga posveti na grčkom obredu biskup istog obreda uz azistenciju dvojice prezbitera postavljenih u crkvenom dostojanstvu istog grčkog ili latinskog obreda. To je prema dekretu posebne kongregacije kardinala De Propaganda fide. Tako neka bude. P« (str. 59).

Priznajem da ne razumem tekst imenovanja Isaije Popovića, kao i da nisam siguran da su to razumeli i oni koji su pisali, a možda su i pisali da bi se moglo tumačiti kako zatreba. Bitno je, međutim, da se uoče dve stvari. Prva, ono o »Platejskoj neverničkoj crkvi«. Ne znam koja je to crkva (marčanski biskupi su nakon P. Zorčića u Rimu službeno nazivani platejskim biskupima) i ponovo se pitam da li uopšte može da postoji »nevernička crkva«? Pa crkve podižu oni koji veruju. Ako su nevernici, koju božju mater bi i podizali crkve. Ali očigledno je da takva crkva postoji, a znamo i da su »nevernici« hrišćani pravoslavne veroispovesti. Nema šta, baš hrišćanski i bratski od »drugova« rimokatolika. Tako su ih i Turci zvali, ali ne samo pravoslavne nego i njih, rimokatolike. Jadno je da nas više povezuju »drugovi« Turci nego to činimo mi sami. Drugo se odnosi na prezbitere (popove) »istog grčkog ili latinskog obreda«. Ako se sve vreme borba vodi oko obreda, to jest veroispovedanja, i to grčkog, onda ne bi moglo da bude svejedno da li su oni grčkog ili latinskog obreda (veroispovedanja).

Na kraju je Isaija Popović potvrđen u Rimu, a tek mesec dana kasnije car Leopold ga je svojim dekretom imenovao svidničkim (marčanskim) biskupom, dakle, sve je išlo obrnutim redosledom. Tako se desilo da

je vladika marčanski postao Isaija Popović, koji niti je imao ambicija niti se nadao da bi mogao to da bude. Popović je bio već u godinama, mudar i umeren, pa se njegovom izboru nisu suprotstavljali ni odlučni protivnici unije, jer su se plašili da bi mogli da dobiju nekog ostrašćenog i nasilnog unijata-katolika, a znali su da Popović neće da uradi ništa što ne bude morao.

Kao što se i očekivalo, Isaija Popović je nastojao da bude što manje prisutan u aktuelnim zbivanjima i da ne zaoštava odnose, ali su se u njegovo vreme odvijali istorijski događaji od sudbonosnog značaja za hrišćanski svet, za Habsburšku Monarhiju, za srpski pravoslavni narod u celini, a to znači i za srpski pravoslavni narod na području Vojne krajine, pre svega kroz sudbinu Marčanske episkopije (unije). Prema tome, hteo to Isaija Popović ili ne, njegovih jedanaest godina vladikovanja (biskupovanja) u Marči bili su istorijski.

Naime, još 1683. godine počeo je »Veliki rat« s Turskom. Prvo je silna turska vojska od 250.000 ljudi, predvođena sultanom Mehmedom IV i velikim vezirom Kara Mustafom, nezadrživo zgazila sve pred sobom i došla u julu iste godine do Beča, opkolila ga, razarala postepeno bedeme i spremala se za odlučujući udarac. Beč je od pada, u podslednjem trenutku, spasila saveznička poljska vojska, pod komandom Jana Sobjeskog, koja je energično napala spolja, probila tursku opsadu i naterala Turke na povlačenje i beg.

Mnoge posebne zadatke za vreme opsade izvršavao je Srbin Đorđe Mihajlović. Pošto je znao turski jezik i običaje, preobučen u tursku odeću, on je više puta prošao kroz turske položaje, donoseći korisne podatke o stanju i namerama turske vojske. U odlučujućem trenutku, Mihajlović je ponovo prošao tursku opsadu i na Kalembergu, najvišem vrhu Bečke šume, stupio u vezu s Janom Sobjeskim, ukazujući da Beč može da se spase samo hitnim i energičnim udarom, i to još iste noći. Iako je opšte poznato i u nemačkim dokumentima na bezbroj mesta zapisano da je Đorđe Mihajlović Srbin, za Janka Šimraka on je »mladi Hrvat« (str. 9). Žao mi je što Šimrak tada nije znao da će on za neke njegove sličnomišljenike i sledbenike biti poreklom Albanac!

Posle poraza kod Beča, turska vojska potučena je kod Budima i na Mohačkom polju, a 1688. oslobođen je i Beograd. U nezadrživom napadu oslobođeni su Smederevo, Niš, Kosovo i Skoplje. Turska vojska bila je potpuno razbijena. U dugom i sudbonosnom ratu srpski narod na teritoriji Habsburške Monarhije bio je deo njezine vojske, jer je to bio njegov zadatak na koji se obavezao prilikom doseljavanja, njegova zaloga za slobodan status i verske i nacionalne slobode. Srpski narod u pokorenoj Srbiji, gde je mogao digao se na ustanak i podupirao austro-ugarsku vojsku i ukupne napore za oslobođenje od Turske.

Misleći da je ovo trenutak da se Turska potpuno porazi i istera s evropskog tla, car Leopold je u aprilu pozvao sve narode na Balkanu da listom ustanu na Turke, »radi svog spasenja i oslobođenja i radi hrišćanskog zakona«. Svestan značaja srpskog naroda, kao i da srpski narod nema drugog autoriteta i vođe sem crkvenog, car Leopold je uputio poseban poziv patrijarhu Srpske pravoslavne crkve Arseniju III Čarnojeviću, s molbom da pozove srpski narod na sveopšti rat za oslobođenje od Turaka. Patrijarh je taj apel preneo narodu, koji ga je masovno prihvatio.

Međutim, onda je sve opet počelo da se okreće naopako. Na savezničkoj strani učinjeno je niz pogrešnih političkih i vojničkih poteza, a na turskoj su preduzete energične mere da se »spere ljaga« i vrate izgubljene teritorije. Sad je austro-ugarska vojska trpela poraz za porazom pa su Turci bacili carsku vojsku preko Save i Dunava i već 9. oktobra 1690. opet osvojili Beograd. Nastupili su tragični trenuci za sve balkanske narode, posebno srpski. Videvši kakva zverstva čini podivljala turska vojska, patrijarh Arsenije je doneo tešku odluku da spase barem deo naroda, tako što će se pravovremeno povući ispred turske vojske na sever. Bila je to istorijska, »velika seoba Srbalja«.

Došavši u Beograd, patrijarh je napisao pismo caru Leopoldu i poslao u Beč svog egzarha (izaslanika), vladiku jenopoljskog Isaiju Đakovića. I u tako teškoj situaciji, patrijarh Arsenije je zadržao prisustvo duha i razmišljao strategijski i dugoročno. On je od cara zatražio da srpskom narodu garantuje da »niko neće dirati u njegovu veru i zakon, da se slobodno pridržava starog kalendara, da između sebe bira arhiepiskopa, koji bi imao vlast nad svim pravoslavnim crkvama grčkog obred«.

Car Leopold je prihvatio molbu patrijarha Čarnojevića i 21. avgusta 1690. izdao znamenitu privilegiju kojom je garantovao mnogo više i šire od onoga što je tražio patrijarh Arsenije. Valja istaći da svi izvori ukazuju da je patrijarh Arsenije bio obrazovan, da je nastupao sigurno i u skladu sa svojim položajem i da su njegovo diplomatsko umeće i pisma upućena caru iznenadila i oduševila sve pa i samog cara te da se između njih razvio poseban odnos poverenja i uvažavanja. Zato nije čudno što je car obavestio sve vlasti na teritoriji Monarhije, gde su već bili naseljeni pravoslavni, kakve im je privilegije odobrio i obavezao ih da patrijarhu pravoslavnom i drugim velikodostojnicima pružaju zaštitu i pomoć i daju propusnice i pratnju.

Već 20. avgusta 1691. godine izdao je car Leopold novu privilegiju, tako što je u potpunosti, od reči do reči, ponovio prethodnu i istoj dodao još jedan pasus, kojim je utvrdio da imovina izumrlih pravoslavaca pripada pravoslavnoj crkvi, a patrijarhu, pored crkvene, priznaje i svetovnu vlast nad pravoslavnim vernicima.

Kako Janko Šimrak vidi ove događaje i glavne aktere napisao je na strani 20/21: »Njemu (Arseniju, *prim. autora*) se sada pružala zgodna prilika, da sve to jednim udarcem razruši. Težnje Leopoldove na Balkanu bile su skoro nezajažljive. On je sanjao o granicama svoga carstva ili na Bosporu ili kod Trajanovih vrata. U tu svrhu dobro će mu doći ugled pečkog patrijarha. Za Leopolda je prema tome u ovim velikim planovima postala unija ne samo suvišna nego i vrlo nezgodna. Ona je smetala njegovim političkim i ratnim planovima. Radi toga je požalio što je pre naglio pa je tako brzo nedavno izdao diplomu za sjedinjenog vladiku u Srijemu (Longin Rajić). Ali ipak – tako su računali u Beču – to će se sve moći popraviti. Arseniju će dati odriježene ruke u radu protiv sjedinjenja na čitavoj liniji, pa će on porušiti za kratko vrijeme i diplome i svu uniju. Gdje neće ići milom, tu će ići silom«.

Daleko bi me odvelo ako bih opisivao kako su se stvari dalje odvijale pa je najbolje da opet citiram Šimraka, str. 22–23: »Tako je došao sticajem ovih prilika Arsenije do velikog crkvenog i političkog ugleda. Pa se jedino nakon razmatranja svega toga može razumjeti, kako je Arsenije u jednom naletu srušio sjedinjenu srijemsku biskupiju uz potporu carskih vlasti;

kako je jednakom brzinom srušio i donjoslavonsku sjedinjenu biskupiju, koja je imala svoje sjedište najprije u Orahovici, a onda u Pakracu; kako je imao toliku vlast da je posljednjeg sjedinjenog biskupa Ljubibratića iz Pakraca prebacio preko austrijskih granica pomoću vojničkih zapovjednika u Slavoniji; kako je kasnije zatražio od zagrebačkog biskupa Mikulića, da dozvoli njegovom izaslaniku vizitirati sve župe sjedinjene Marčanske biskupije; kako se podufao (usudio, *prim. autora*) lično doći u manastir Marčanske biskupije Lepavinu i tu raditi rukama i nogama protiv unije; kako je tako daleko pošao, da je preda se zvao i samog sjedinjenog marčanskog biskupa (Isaiju Popovića, *prim. autora*), kome su se Arsenijevi ljudi grozili da će ga ubiti ako se ne odrekne unije. Eto u tim događajima nalazi se ključ rješenja, zašto je za tako kratko vrijeme srušena unija u Srijemu i Slavoniji, gdje se počela istom buditi, i u Marčanskoj biskupiji, gdje je bila već od 1611. godine. Tu se nalazi odgovor na pitanje, kako protiv svega toga nisu ništa koristili protesti niti zagrebačkog biskupa niti Ugarskog nadbiskupa Kolonića, a još manje protesti Marčanskog vladike. Ta je politika bečkog dvora bila i kasnije vođena, pa je tako došlo do pljačkanja i paljenja Marče, a sve na očigled austrijskih vlasti. Kad je bilo gotovo sve sa zemljom spravljeno i kad se bujica napada imala srušiti i na Žumberačke gore, onda je uniju spasila samo jednodušnost tamošnjeg naroda.

Arsenije je postigao, što je želio. Sad je on potpuni gospodar na teritoriju čitave Austro-Ugarske Monarhije uključivši i sjedinjenu marčansku biskupiju. On si je sada mogao svojatati jurisdikcije ne samo nad novim doseljenicima nego i nad starim i ne samo nad onim nesjedinjenim jenopoljske biskupije i drugih biskupija u južnoj Ugarskoj nego i nad sjedinjenim vjernicima marčanske biskupije. Radi toga je stavljeno u diplomu, da ima crkvenu vlast i nad svim vjernicima grčkog obreda u Hrvatskoj. Zanimivo je da u diplomi nema niti jedne riječi o samoj vjeri nego se samo govori o grčkom obredu. Pa to je i želio patrijarh Arsenije, jer će se tako čitava stvar još više zamutiti, jer se neće znati, ko je sjedinjen, a ko nesjedinjen. Glavno je da je grčkog obreda, što je dovoljno, da bude u crkvenom pogledu Arseniju podložan« (str. 24).

Šimrak je zaista bio ogorčen pa je napisao: »Iz svega se može razabrati, da spomenuta carska diploma od 21. kolovoza 1690. znači nadgrobnu

pjesmu unije ne samo u Srijemu i Slavoniji, nego i u gornjoj Hrvatskoj, u Marči. Tu je istu nadgrobnu pjesmu zapjevao nad unijom i nasljednik Leopoldov, Josip I (1705–1711), koji je na molbu Arsenija potvrdio 7. VIII 1706. sve ono što je njegov otac udijelio. Isto je tako i njegov nasljednik Karlo VI na molbu mitropolita Vićenta (Vićentije, *prim. autora*) Popovića 2. VIII 1713. diplomu u cijelosti utvrdio« (str. 24).

Mislim da Šimrakovo pisanje ne zahteva komentar. Ipak, iznenađuje njegov cinizam i ogorčenje zbog politike Bečkog dvora, iako je ranije i sam pisao u tom duhu. I njemu je unija i unijačenje, odjednom, iznad političkih i vojnih interesa i događanja koja su potresala Evropu u celini, a posebno Rimokatoličku crkvu i njegovog papu. Sad ni Janko Šimrak »od drveća ne vidi šumu«, zaboravlja da su Turci vodili »džihad«, sveti verski rat ne samo zbog i protiv pravoslavnih već protiv hrišćanstva u celini i da su pravoslavni uskoci u Slavoniji, Hrvatskoj i Kranjskoj »kolateralne žrtve«.

U nastavku Šimrak do detalja opisuje kako je patrijarh Arsenije nadmudrio i pobedio papu, kardinala ugarskog Kolonića i biskupe zagrebačke, Mikulića i Selišćevića. Na osnovu već navedenih carskih privilegija, patrijarh Arsenije je od nadležnih u Beču, crkvenih velikodostojnika i od vojnih vlasti, u redovnoj i ljubaznoj prepisci, dobio pisana dokumenta za sebe i svoje egzarhe, u vidu dozvola, propusnica i saglasnosti da on i njegovi saradnici doputuju i borave na teritorijama na kojima žive pravoslavni vernici radi vršenje crkvene i civilne vlasti, postavljanja crkvenih velikodostojnika i obavljanja svih drugih poslova.

Šimrak opisuje kako se patrijarh Arsenije 25. aprila 1691. obratio pismom biskupu Mikuliću, kako mu je ovaj ponizno odgovorio i time »otvorio sva vrata«, ruga se njegovoj naivnosti, poniznosti i nedoraslosti, jer je uskoro, kad je shvatio šta to znači, da bi se opravdao, nazivao patrijarha raskolnikom i krivovjercem. Ali Mikulića nije imao ko da optuži i pozove na odgovornost, jer se i ugarski kardinal Kolonić prethodno sa svim saglasio, tako da su se u narednom periodu oni bavili sami sobom, s ciljem da se sve to »zabašuri i gurne pod tepih« dok je patrijarh Arsenije radio svoj posao.

Naime, patrijarh Arsenije je o Božiću 1692. prvo došao u manastir Lepavina, dakle na područje Marčanske eparhije i u neposrednu blizinu

manastira Marča. Kad je čuo za dolazak patrijarha, vladika Isaija Popović se zabrinuo pa je obavestio biskupa Mikulića »da će patrijarha Arsenija ve-sele duše dočekati mnogi kaluđeri, koji njega smatraju krivovercem. Zbog toga izbegavaju da ih on zaređi, pa jedni odlaze kod pravoslavnih eparha izvan Marčanske eparhije, a drugi čekaju dolazak patrijarha«.

Patrijarh Arsenije je iz Lepavine poručio vladiki Isaiji Popoviću da je vrlo zlovoljan što lično nije došao k njemu u Lepavinu i nalaže da što pre dođe, kao i da će lično da dođe u Marču kad bude mogao. Vladika Popović je uvideo da »đavo ne zna za šalu« pa je odlučio da, sa svim kaluđerima, poseti patrijarha, izrazi mu pokornost i time ponovo dovede u pitanje svoj odnos i priznavanja pape i zagrebačkog biskupa, a time i uniju. A da je stanje bilo ozbiljno, potvrđuje i činjenica da je zamenik komandanta Varaždinskog generalata, general Nikola Makar, zbog uznemirenosti naroda, pisao vladiki Popoviću »da piše patrijarhu Arseniju, ne zbog pokornosti, nego zbog naroda, jer se nije nikada tako zbrkalo kao sad, pa ako ne bude kakvog smirivanja, uskoro ćemo svi ili izginuti ili se razbežati«. ⁴⁹

Strani istoričari ostavili su dragoceno svedočanstvo da je Isaija Popović, s kaluđerima, otišao u manastir Lepavina da se pokloni patrijarhu, da je patrijarh utvrdio da je Popović pravoslavac i da ga je potvrdio za Marčanskog vladiku. Patrijarh Čarnojević je pisao zagrebačkom biskupu Mikuliću da marčanski episkop može biti sluga zagrebačkom biskupu, ali da njega mora priznati za svog arhiepiskopa (Kašić, str. 25).

Da bi nešto uradili i održali kakav-takav autoritet, iako su bili svesni istine, Kolonić je naređivao biskupu Mikuliću da naredi vladiki Isaiji Popoviću da poništi sve odluke i postavljenja koja je izvršio patrijarh Arsenije i njegovi saradnici, iako mu je bilo jasno da to nije moguće. Posebno su ga osuđivali što je s kaluđerima posetio Arsenija, poklonio mu se i time ga praktično priznao za crkvenog vođu.

Nemajući drugog izbora, Mikulić je prenosio ta naređenja Popoviću, ali ga je prećutno savetovao da ne zaoštava stvari, čime je prvenstveno spasavao sebe. U vezi s Popovićevom posetom patrijarhu, savetovao mu je da se to ne spominje, a da on, Popović, dođe u Zagrebu radi »odriješenja«.

49 Radoslav M. Grujić: »Marčanska unija i unija u Žumberku«, Patrijaršijska štamparija, Sremski Karlovc 1938, str. 9.

Međutim, niti je sve išlo kako je car naredio niti je patrijarh Arsenije mogao istovremeno da radi na rešavanju problema na svim prostorima. Brojni protivnici su se na sve moguće načine suprotstavljali sprovođenju privilegija koje je odobrio car Leopold. Najvažnije im je bilo da se privilegije ne obznane u Hrvatskoj, odnosno Karlovačkom generalatu, na šta su bili obavezni, računajući da će se ono što nisu obznanili zaboraviti i zabašuriti.

Ali ponovo se pokazalo da je sve uzalud i da niko ni u kom pogledu nije dorastao patrijarhu Arseniju III Čarnojeviću. On je iz manastira Lepavina, gde je boravio dva meseca, nadgledao sprovođenje carskih privilegija i rešavao teške probleme, posebno smeštaj srpskog naroda na području Ugarske, Hrvatske i Slavonije. Trpeo je sve optužbe i, na zaprepašćenje njegovih neprijatelja, pravio se kao da ništa ne zna i nastojao da sa svima održava odnose kao da je sve u najboljem redu. Kad je ocenio da su svi rekli šta su imali i da je došao pravi trenutak, obratio se sredinom 1694. pismom caru Leopoldu s molbom da se pobrine da se njegove privilegije obznane, poštuju i sprovedu i na području Karlovačkog generalata.

Sad su svi nastojali da cara ubede da to ne uradi, u čemu je prednjačio ugarski kardinal Kolonić, s namerom da se poništi ono što nije sprovedeno. Pošto je saslušao sve, izdao je car Leopold novu privilegiju 4. marta 1695. godine. Njen značaj se najbolje vidi iz onog što je napisao Šimrak. »Radi toga nalaže Leopold da se Arseniju dade stara čast i vlast, da može biskupe svoga roda svuda postavljati i određivati im teritorij njihove vlasti. Ti biskupi bit će u svojim određenim granicama zaštićeni po carskoj vlasti. To se sve stavlja do znanja svim velikašima i osobito se to nalaže nadbiskupima u Ostrogonu, Kaloči i Bačkoj, zatim ugarskom palatinu i banu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Osim toga car daje pravo Arseniju na sve crkvene prihode u županijama srijemskoj i požeškoj, koje će davati narod grčkog obreda. Ovom diplomom car Leopold je izričito uzeo u obranu Arsenija protiv zagrebačkih biskupa, protiv Kolonića i protiv upravnih vlasti u Ugarskoj i Hrvatskoj, kojima se u diplomi posebno predbacuje, da ne poštuju povlastice, koje su Arseniju bile dane. Tom diplomom je car Leopold ujedno ozakonio sve ono što je Arsenije do sada učinio protiv sjedinjenih biskupija, ne samo u Srijemu i Požegi nego

i u Marči... Arsenije je tako opet izvojevao u Beču odlučnu pobjedu protiv svih svojih protivnika« (str. 75).

Šimrak je bio ponovo veoma kritičan prema rimokatoličkim velikodostojnicima, posebno zagrebačkim biskupima. Istovremeno, iako njegov veliki »mrzilac«, odao je patrijarhu Arseniju III Čarnojeviću najveće priznanje i izrekao pohvale. U kritici zagrebačkih biskupa otišao je tako daleko da ih je optužio da su oni prvi razorili Marčansku biskupiju, jer su je podelili na tri rimokatoličke biskupije. »Marčanskog biskupa doveli su u situaciju da sjedinjenima nije mogao ništa drugo pokazati niti dati, nego potpunu ovisnost, koja ga je na svakom koraku sramotila i koja mu nije dala nikakve slobode kretanja, pa je izgledao kao sluga latinskih biskupa«. On priznaje i da su bila istinita upozorenja da je »Marčanska biskupija«, odnosno unija, samo prelazni korak, kako bi se konačno sve pravoslavne vernike prevelo na latinski obred. »To su bile namjere i samih zagrebačkih biskupa« (str. 77).

O patrijarhu Čarnojeviću na strani 78 piše: »...koji je osim toga imao u sebi živu energiju, nezajažljivu ambiciju pučkog tribunala i narodnog vođe, ljubav prema narodu i izvrsne političke sposobnosti... Narod se oko njega kupio kao pčela oko košnice... Arsenije je čitavo vrijeme svog boravka u carskim zemljama, obilazio krajeve u kojima su se nastanili doseljenici«.

Vladika (biskup) Isaija Popović umro je 23. februara 1699. u Marči. Šimrak mu odaje priznanje i kaže »da je bio vješt, težio je da ima mir u manastirima Lepavini i Marči, popuštao je do krajnjih granica, spasio je što se spasiti dalo. Iza njega će dolaziti sve gora vremena, bit će sve teže unutrašnje borbe, a sve nesposobniji naslednici do vremena Gabre Palkovića u sredini osamnaestog vijeka« (str. 83).

Pre nego nastavim priču o Marčanskoj episkopiji (unijatskoj biskupiji) i njezinim, kako Šimrak kaže, sve nesposobnijim Popovićevim naslednicima, potrebno je ukazati da se tada situacija u potpunosti promenila i u vezi s unijaćenjem kao sramnim i neuspešnim projektom, a tako i i značajem samog manastira Marča kao sedišta episkopije. Šimrak je već otvoreno ukazao kako su s patrijarhom Arsenijem svi izgubili bitke koje su sami nametali i otpevao posmrtnu pesmu »Marčanskoj uniji« i

unijaćenju u celini. Jer do dolaska patrijarha Arsenija i »velike seobe Srba-lja«, simbol i merilo uspeha u unijaćenju za Rim, posebno za zagrebačke biskupe pa i za Beč, bili su pounijaćene marčanske vladike i nekolicina njihovih sledbenika. Istovremeno, dok su vladike marčanske stvarno nešto značili, i lično, i kao verski simboli, i kao predvodnici pravoslavnog naroda, uključujući i vladiku Isaiju Popovića, otpor i borba protiv unijaćenja bila je za pravoslavni narod i borba za izbor »svog vladike« i za manastir Marča kao sedište pravoslavlja.

Pojava patrijarha Arsenija i sve što je urađeno pod njegovim rukovodstvom izmenili su u potpunosti situaciju. Pravoslavni narod je dobio svog vođu te prava i privilegije, kako u verskom, tako i u političkom životu i odnosima. Marčanske vladike (biskupi) koji su priznavali papu izgubili su svaki značaj i bili usamljeni i izolovani. S obzirom da je njihovo delovanje i uticaj izvan Marče bio zanemarljiv, Marča je izgubila značaj kao versko središte uopšte pa i kao sedište velike pravoslavne eparhije. Sedište je moglo da bude i u nekom drugom manastiru, na primer u Lepavini, tako da se u narednom periodu nije više znalo da li se borba vodi za to ko će da bude marčanski vladika (biskup), ili da li će Marča da ostane pravoslavni manastir, ono što je i bila već više od jednog veka.

Sve to je došlo do izražaja već prilikom izbora i imenovanja desetog marčanskog vladike (biskupa) Gabrijela Turčinovića (1700–1706). O Turčinoviću se znalo samo da je bio kaluder u Marči za vreme Isaije Popovića, da je bio pravoslavnog i srpskog porekla, da je imao više od 30 godina i da se predstavljao kao »presbiter« (grčki naziv za pravoslavnog popa, kaludera ili monaha). Poznato je i da se sam pismom preporučio zagrebačkom biskupu Stjepanu Selišćeviću (1694–1703) da ga predloži za episkopa marčanskog, što je Selišćević prihvatio jer drugih kandidata nije ni bilo.

Ali sad su i Beč i Rim pokazali da im imenovanje marčanskog vladike (biskupa) više i nije mnogo važno. Beču je trebala godina dana da se provede prva procedura, pa još nekoliko meseci za drugu, da bi nakon toga u Rim otišao predlog da se Turčinović imenuje, iako ne ispunjava sve potrebne uslove, ali je bolji od drugih. U Rimu su se prepucavali s Bečom oko formalnih razloga i naziva (Svidnički ili Platejski), tako da je Turčinović potvrđen od pape tek 13. avgusta 1701. godine (Šimrak, str. 87).

U takvoj situaciji Turčinović je bio i neprimetan i beznačajan sa stanovišta interesa unije i bezopasan sa stanovišta borbe protiv unije i očuvanja pravoslavlja. Njegovi pokušaji da nešto učini, njegove žalbe ili predlozi doživljavali su neuspeh za neuspehom. Kardinal Kolonić, vojne vlasti pa čak i zagrebački biskup upozoravali su ga da prema prekršiocima bude blag, da im oprost i da pređe preko svega. Sve je bilo bolje nego da se izaziva narod i pravoslavni kaluđeri. Tako je bilo i kad je, u odsutnosti Turčinovića, iguman manastira Lepavina isterao jednog kaluđera sklonog uniji, odveo na Svetu goru (manastir Hilandar) pravoslavne đakone na rukopoloženje, a dvojicu monaha odveo na rukopoloženje patrijarhu Arseniju. Kad ga je Turčinović pitao zašto je to uradio, odgovorio je »da mu se tako svidelo« (Šimrak, str. 123).

Turčinović je napravio i jednu kardinalnu grešku. Mislio je da će učiniti »veliko delo« i da će se proslaviti pa je kardinalu Koloniću napisao pismo u kojem je optužio nikog drugog nego patrijarha Arsenija. Kad je to saznao, Arsenije nije propustio priliku. Lako je dokazao da je Turčinović lagao, a sve iskoristio da se reši Joanikija Ljubibratića, unijatskog biskupa u Pakracu. Šimrak kaže da je »tako sišao sa pozornice istorije posljednji predstavnik unije u Gornjoj Slavoniji i Srijemu, a sa njime je propala i sva unija«.

Kakvo je stanje bilo za vreme Turčinovića pokazuju brojni problemi koje je imao s kaluđerima i pritužbe i žalbe zagrebačkom biskupu Martinu Brajkoviću (1703–1708), koji mu, svestan i sam da od unije nema ništa, savetuje »da odustane od strogoće i sve nastoji svršiti po kršćanskom zakonu«. U skladu s tim, Turčinović kaluđeru Damjanu Smiljaniću, koji napušta Marču, daje pismo kojim »obaveštava sve redovnike i pravoslavne hrišćane da Damjan putuje s njegovim odobrenjem i moli ih, ne samo da ga ne ometaju, nego da mu pruže svaku pomoć« (Šimrak, str. 125)

S Turčinovićem je Šimrak, iz samo njemu znanih razloga, prekinuo priču o Marčanskoj episkopiji (uniji) i njezinim vladikama (biskupima) i još jednom ponovio svoje stavove. Celovitu ocenu ponašanja hrvatskih biskupa, o kojima je već izrekao najteže reči, zaključio je ocenom rada i ponašanja biskupa Martina Brajkovića, i to ne bez razloga. Svoje neznanje i nerazumevanje stvari do nivoa gluposti, Brajković je, misleći da je

pametnan, obrazložio u 16 tačaka i predloga kako bi trebalo pravoslavne prevesti u Rimokatoličku crkvu. »Duh latinizacije prožimao je Brajkovića od glave do pete. On uniju smatra kao most do latinskog obreda. Unija ima pravo na život samo tako dugo, dok se pomoću nje kao prelaznog stadija sve ne slije u zapadnom obredu« (str. 121).

Ništa manje teška nije ni njegova ocena politike Bečkog dvora. »Bečki dvor je svoje odnose prema sjedinjenima i prema nesjedinjenima udešavao ne na osnovi nikakvih religioznih načela nego samo na osnovi momentanih političkih interesa. Kad im je bila za političke interese korisna unija, pomagali su je i dakako tim svojim ponašanjem uništili; a kad im je opet trebalo pravoslavlje, pomagali su ga i rukama i nogama protiv unije i protiv katolika latinskog obreda« (str. 91).

Ali Marčanska episkopija (unija) postojala je i posle vladike (biskupa) Gabrijela Turčinovića pa tu priču moram da dovedem do kraja jer se kraj Marčanske epskopije (unije) na najdrastičniji način odrazio na žumberačke uskoke. Gabrijela Turčinovića nasledio je, kao jedanaesti marčanski vladika (biskup), Grigorije Jugović (1707-1709). Bio je upravitelj imanja u Pribiću, ekonom Grkokatoličkog semeništa u Zagrebu i iguman u manastiru Marča. Kao miran čovek, nije se razmetao unijom, posebno nije pravio nasilje nad pravoslavcima. S obzirom na kratkoću vremena, Jugović i nije mogao da učini mnogo. Takvo stanje prividnog mira, ali i zamešateljstva i nejasnoće, kad su vladike za Beč, Rim i Zagreb unijati, a za narod pravoslavni, smetalo je i postajalo nepodnošljivo i za Beč i Rim i Zagreb.

Ponovo se tražio vladika (biskup) koji bi bio u stanju da deluje na pravoslavni narod i mlade ubedi da se reše »zabluda pravoslavlja i uvere u ispravnost obreda latinskog i Rimokatoličke crkve«, ali je ponovo učinjen potpuno pogrešan, do tada najgori izbor. Za dvanestog marčanskog vladiku (biskupa) postavljen je Rafajlo Marković (1709-1726), dotadašnji iguman manastira Marča, čovek častoljubiv, lakom, nasilan i grub. Zlostavljao je kaluđere, vodio veliku pratnju i tražio da ih se časti, uzimao što mu se svidelo, naplaćivao usluge prilikom pokopa, prisvajao novac, trošio na ženu koju je imao u Marči i činio i druga nedela. Kad je to narodu dozlogrdilo, došlo je 1715. do oružane pobune koju su predvodili stari

pop Teodor Popović i njegov sin pop Nikola. Narod je Markoviću odrekao poslušnost i obraćao se susednim episkopima (Kašić, str. 30).

Sledeće godine sakupili su se u Križevcima narodne vojvode, knezovi, popovi i oficiri i uputili pismo caru da niti mogu više priznavati Markovića za svog episkopa niti one koje je on rukopoložio dok to njihov mitropolit ne potvrdi, kao i da će postojano držati stari, istočni (pravoslavni) obred (veroisповедanje). S obzirom da je Habsburška Monarhija ušla u rat s Turskom, Ratni savet iz Graca je 19. septembra 1716. izdao naređenje iz kojeg se vidi dvoličnost politike i odnosa prema pravoslavcima i uniji: »Strašno se tuži srpski narod na unijatskog vladiku Rafaela Markovića. Premda se valja najrevnije starati za hrišćansko-katoličku vjeru i za njezino rasprostiranje, to treba činiti diskretno, a ne pakosničkim ponašanjem i nasilničkom samovoljom... jer bi se dovela opšta stvar za vrijeme ovog rata u najopasnije nepravilike... Stoga je naređeno da se nikome nasilno ne nameće vjera, ...da se ne dopusti da se već pounijaćeni natrag vraćaju (u pravoslavije, *prim., autora*), niti da se zabranjuje da se pounijate oni koji to žele od svoje volje. U nuždi treba takve braniti i vojskom« (Grbić, str. 285).

Međutim, čim se ratna sreća protiv Turske okrenula na stranu Habsburške Monarhije, saopšteno je da car neće pored svidničkog episkopa (unijatskog, Markovića) trpeti i pravoslavnog vladiku. To se odnosilo na vođu narodne pobune, popa Nikolu Popovića, kojeg je beogradsko-karlovački mitropolit Mojsije Petrović, na saboru u Sremskim Karlovcima 1726. imenovao za episkopskog namesnika za celokupno Marčansko vladičanstvo i time izolovao Markovića (Kašić, str. 31).

To je izazvalo Markovića da silom uđe u manastir Lepavina i tako demonstrira svoju moć. Iguman manastira Lepavina, koji mu je preprečio put, ubijen je na crkvenom pragu. Izbila je krvava pobuna pa je mitropolit Petrović nastojao da smiri narod, a vlasti su uhapsile i zatvorile protu Nikolu Popovića.

Rafajlo Marković je nastavio s nasilničkim ponašanjem, iako nije bio po volji niti vlastima. Njegova smena nije dolazila u obzir jer bi to značilo da se priznaje greška, ali i zbog toga što nije bilo boljeg izbora jer su uniju prihvatili samo loši ljudi i još gori duhovnici.

Kad je Rafajlo Marković umro, za njegovog naslednika, kao trinaesti vladika (biskup) marčanski, postavljen je Grigorije Vučinić (1727–1733). Po postavljenju, Vučinić se pismenom predstavkom obratio caru, požalio se da se unijaćenje ometa na sve moguće načine i izneo svoje predloge za rešavanje tog problema. Istovremeno, vojni komandanti su počeli otvoreno da se mešaju u verske odnose. Komandant Karlovačkog generalata napisao je da je strašno i misliti na šizmatike i predložio da treba ozbiljno raditi na unapređenju unije, ali oprezno, tako da se svakom zgodom postavi po neki unijatski sveštenik, a »šizmaticima« zabraniti da postavljaju popove bez generalove saglasnosti (Kašić, str. 37).

Međutim, ni prota Nikola Popović nije sedeo skrštenih ruku, ni u zatvoru, a posebno ne posle puštanja na slobodu. On je argumentovano ukazivao da se pravo stanje i odnosi mogu utvrditi samo ako »nepriistrasna mešovita komisija utvrdi koliko ima unijata, a koliko pravoslavaca u Varaždinskom generalatu«. Pošto se za to energično založio i mitropolit srpski i drugi visoki predstavnici Srpske pravoslavne crkve, Bečki dvor je 3. oktobra 1731. doneo fatalnu odluku i naredio da se formira komisija koja će utvrditi broj jednih i drugih vernika. U komisiju su imenovani pukovnik Galer, pravoslavni episkop Kostajničko-Zrinopoljski Stefan Ljubibratić i unijatski episkop Svidničko-Platejski (Marčanski) Grigorije Vučinić. Komisija je počela s radom 18. marta 1732, obilaskom 31 parohije, počev od Sesveta kod manastira Lepavina, do parohija oko manastira Marča (Kašić, str. 38).

Radilo se tako što bi se u svakoj parohiji sakupio sav narod, posebno starešine porodica, pa bi im bio pročitani carski dekret, gde je jasno stajalo da car želi da zna ko je unijat, a ko pravoslavac. Posle čitanja dekreta, pisar je popisivao sve muškarce stare 15 i više godina i svakog pitao za versku pripadnost. Međutim, ljudi nisu ni čekali pitanje, već su se izjašnjavali kao pravoslavci, dodajući da nisu bili niti bi ikad pristali da budu unijati. Videvši ono čega se plašio, da nigde nema unijata, episkop (biskup) Vučinić, počev od drugog dana rada u Kupinovcu, zaklinjao se pred narodom da je pravoslavni episkop. U poslednjoj, Marčanskoj parohiji, gde su parohijsku dužnost obavljala dvojica unijatskih kaluđera, i oni su izjavili da nisu niti žele da budu unijati, nego su pripadnici istočne pravoslavne crkve (Kašić, str. 39).

Dakle, popis je jasno pokazao da je unijaćenje bilo potpun promašaj, urodilo je zlom, unelo je mržnju i netrpeljivost i koštalo ljudskih života. Ali iz svega je, verovatno, izvučen samo jedan zaključak: da se više nigde i nikada ne dozvoli pošten popis i utvrđivanje ko je stvarno unijat, a ko pravoslavac. Nažalost, cenu su platili žumberački uskoci.

Kad su u Beču dobili izveštaj komisije, bili su zaprepašteni. Sem trojice kaludera i episkopa Vučinića, koji je ranije potpisao da priznaje papu, u Marčanskoj episkopiji nije bilo unijata. Mitropolit Vićentije Jovanović, srpske narodne i verske vođe te narod u Hrvatskoj i Slavoniji energično su tražili da se osnuje nova pravoslavna eparhija, sa sedištem u manastiru Lepavina. U Beču i Zagrebu su sve činili da ponište rezultati popisa i da se unija održi u životu. Tek nakon dve godine odobreno je da se formira nova Lepavinsko-Severinska episkopija (vladičanstvo), s obzirom da je sedište preneto u malo mesto Severin, bliže centru episkopije. Za episkopa je izabran egzarch Simeon Filipović, ali je on konačno potvrđen tek u januaru 1735. godine. Episkopija je obuhvatala područje Koprivničke, Đurđevačke, Križevačke i Ivaničke krajine i Žumberački kapetanat, iako su Žumberčani praktično pripadali Karlovačkom generalatu i Karlovačkom vladičanstvu, posebno najbližem manastiru Gomirje. Pokazaće se da pripajanje Žumberka novoj eparhiji nije bio najsrećniji potez.

Nova pravoslavna eparhija odobrena je uz uslov da u manastiru Marča i dalje ostanu unijati i da narod pravoslavni plaća za njihovo izdržavanje po jedan groš po kući. Videvši da je unija na putu potpune propasti, činjeno je sve da se potisne pravoslavlje, a oživi unija. Zabranjivano je i da deca rimokatoličkih i unijatskih roditelja služe kod pravoslavnih, kao i sklapanje mešovitih brakova. To je dovelo do pobune u celokupnom Varaždinskom generalatu. Pobunjenici su poslali delegaciju caru, a on na njih vojsku, na šta su ustanici porušili pet mostova i pripremili se za otpor. Tada su se u Beču prisetili da samo na bojištu u Italiji ima 40.000 krajišnika i šta bi za carevinu značilo ako bi oni otkazali poslušnost pa je naredeno da se s ustanicima oprezno postupa (Kašić, str. 51).

Ali »ulje na vatru« i ovoga puta dolio je zagrebački biskup Juraj Branjug (1723–1748) jer je zatražio da se, pošto je umro vladika (biskup) Grigorije Vučinić, na njegovo mesto hitno imenuje Silvester Ivanović (Gr-

bić smatra da se prezivao Jovanović, *prim. autora*), jedan od unijatskih kaludera u Marči. Njegovo postavljenje je organizovano pompezno pa je čak i vojska terala narod da prisustvuje postavljenju. Međutim, narod nije trebalo terati, sam je došao i to u velikom broju, ali ne da slavi, nego da izrazi svoj ogorčenje i da Ivanoviću otvoreno kaže da u Marči više neće unijatskog episkopa (biskupa). Pošto je on, ipak, postavljen, a za njegovo izdržavanje odobrena sredstva, skupilo se oko 600 krajišnika i krenulo da iz pravoslavnog manastira Marča, koji su izgradili njihovi preci, isteraju Ivanovića i nekoliko njegovih sledbenika. Ko zna šta bi se dogodilo da pukovnik Štrasoldo nije postupio mudro i zamolio narod da se sve to reši mirnim putem pa je caru poslato pismo s molbom da se manastir Marča vrati pravoslavnima i da postane sedište nove eparhije (Kašić, str. 53).

Pošto nije bilo odgovora, narod je isterao iz Marče unijatskog vladiku Ivanovića i druge unijate. Ostala su samo trojica kaludera: Teofilo Pašić, Simeon Bulić i Rafailo Ognjančević, koji su se pritajili i izjasnili da nisu unijati. Međutim, kad je narod došao da proslavi manastirsku slavu Svetog Arhandela Mihajla, ova trojica su zatvorila vrata, ali ih je narod provalio, istukao svu trojicu, nakon čega oni pobegoše u Zagreb. Pošto se nije moglo protiv naroda, za sve je optužen vladika Simeon Filipović, a car je obrazovao komisiju da ispita uzroke pobune. Komisija, na čelu s princom Hildburgshauzenom, ispitivala je i pravoslavne i rimokatolike. Pravoslavni su tražili da im se vrati manastir Marča, a rimokatolici su, na zaprepašćenje komisije, podržali taj zahtev i svoje stavove saopštili u pet tačkaka, od kojih je prva glasila: »Rimska crkva nije ni najmanje šta dobila od kako su u Marči unijatski biskupi, što potvrđuju i rezultati istražne komisije od 1732. godine«. (Kašić, str. 57).

U naredne četiri tačke samo se još jasnije ispoljila sva besmislenost unijačenja i štetne posledice na odnose među hrišćanima, čime je data »lekcija i Bečkom dvoru i Rimu, a posebno zagrebačkim biskupima i lokalnom rimokatoličkom kleru, kojem su rimokatolički vernici cinično preporučili: »da bi valjalo da obrate veću pažnju na svoje stado nego da se prekomerno bave lovom i držanjem mnogih lovačkih pasa, koji nanose štetu usevima njihovih župljana« (Kašić, str. 58).

Propast unije i manastira Marča

I pored svega, komisija je izbegla da donese zaključak pa je zatraženo da strane dostave dokaze svojih prava na Marču. Kad je i to urađeno, utvrđeno je da Marča treba da pripadne pravoslavcima, odnosno episkopu Simeonu Filipoviću, da se iz Zagreba u Marču vrate odnete svetinje, ali da pravoslavni nemaju pravo na imanje Pribić, koje su unijati kupili za vreme unijatskog vladike Pavla Zorčića (Kašić, str. 58).

Međutim, Beč više nije bio spreman ni po koju cenu da pravoslavcima vrati Marču pa je 1738. naređeno da vojska zauzme Marču silom i vrati je unijatima. Kad je to urađeno, narod se pobunio i pod vodstvom harambaše Tomaševića 17. Juna 1739. zapalio crkvu i druge zgrade. Arhiva, privilegije i relikvije su prenesene u Severin (Kašić, str. 59).

Međutim, borba za Marču time nije završena. Pošto je pravoslavni narod obnovio Marču, u nju su ponovo došli pravoslavni kaluđeri, iako Marča nije bila sedište episkopije. Borba za Marču je potrajala sve do 1753, odnosno 1755. godine, sa sve većim i direktnijim posledicama za Žumberak.

Kakav je bio odnos rimokatoličkih biskupa i popova prema svemu što je ličilo ili podsećalo na pravoslavlje, svedoči čak i više puta spominjani Žumberčanin Milko Popović: »Zanimljivo je primjetiti da u najtežim danima Marčansko-Svidničke biskupije, a naročito kad je 1739. spaljena biskupska rezidencija i grkokatolička katedrala u Marči, nije bilo niti jednog jedincatog rimokatoličkog crkvenog velikodostojnika na području Hrvatske i Slavonije, koji bi dao ili ustupio bar za upotrebu svoju crkvu (a bilo ih je hvala Bogu dosta) za grkokatolička bogoslužnja, za bogoslužnja katolika istočnog obreda« (ŽK za 1966, str. 285). Iako Predović ni ovom prilikom neće da spomene pravoslavlje, ipak je rekao suštinu.

Sada se došlo u tragikomičnu situaciju: pravoslavni narod u Varaždinskom generalatu ima svoje Lepavinsko-Severinsko vladičanstvo sa sedištem u Severinu; popis sproveden 1732. pokazao da na tom području nema unijata, sem vladika (biskupa) koje postavlja Beč i nekoliko njihovih sledbenika; na drugim područjima Hrvatske i Kranjske pravoslavni imaju svoje Karlovačko vladičanstvo; manastir Marča, ranije sedište Mar-

čanskog vladičanstva kojem su pripadali svi pravoslavni na području Slavonije, Hrvatske i Kranjske je spaljen pa obnovljen, a pravoslavni narod želi da obnovljeni manastir Marča koristi za svoje bogoslužjenje i ne dozvoljava da u njemu budu unijati.

Ali Beč više nije hteo da dozvoli da se prihvati realnost i da unija potpuno propadne pa je car doneo još jednu apsurdnu odluku. Na predlog zagrebačkog biskupa, već 28. novembra 1739. imenovao je Teofila Pašića (1738–1746) za četrnaestog »episkopa sveg naroda grčkog obreda u Hrvatskoj«, a vojnim vlastima naredio da ga u svemu podržavaju. Zašto je ova carska odluka apsurdna? Prvo, što novi vladika (biskup) više praktično nema vernika, odnosno unijata, niti episkopiju. Drugo, što car na stranu unijata i unijaćenja okreće vojne vlasti, koje su do tada bile na strani pravoslavnih krajišnika jer su oni već stolecima činili većinu carske vojske na području Slavonije i Hrvatske. I treće, za unijatskog vladiku imenovao je duhovnika sumnjivog morala i ponašanja, koji se ponaša kao da je pijan, a deluje nasilnički i suprotno stvarnom stanju i odnosima.

Pašić je protiv Lepavinsko-Severinskog vladike Filipovića činio sve što mu je stajalo na raspolaganju. Neprekidno je tražio da mu se vrati spaljeni i obnovljivi manastir Marča. Praćen vojskom, otišao je na područje Karlovačkog vladičanstva s namerom da tamo uspostavi svoju vlast. Međutim, već na prvom koraku narod i kaluđeri su ga fizički napali, u Medku je i pucano na njega, a manastiru Gomirje nije smeo ni da se približi. Pošto je doživeo potpun krah, zagrebačkom biskupu je napisao pismo u kojem za sebe kaže »da je beštija i kaštiga vredan pred gospodinom Bogom« (Kašić, str. 64). Kašić skreće pažnju i da je »o nemoralnom i prljavom karakteru Pašićevom pisano i u Spomenici, kalendaru grkokatoličke Križevačke biskupije 1932, na strani 40–43« (str. 61). S obzirom da je to glasilo uređivao i izdavao Janko Šimrak, veoma mi je žao što nisam u mogućnosti da saznam i čitaocima prenesem šta je napisano.

Kad su njegovi promotori i zaštitnici videli ko je i kakav je Pašić, uklonjen je i prognan u manastir Lavov, odakle je pobjegao u Rusiju, s namerom da se opravda i predstavi kao pravoslavac. Međutim, tamo ga je raskrinkao poručnik Filip Radotić koji je zbog suprotstavljanja uniji i zbog odbrane manastira Marča morao da izbegne u Rusiju.

Ali istina o ovom, takozvanom unijatskom vladiki ne bila potpuna ako ne bih ukazao na njegov odnos prema žumberačkim uskocima. Pošto je posle gubitka Marče boravio na imanju u Pribiću, smatrao je da je Žumberak u njegovoj nadležnosti pa je, uz pomoć vojske, 12. oktobra 1739. uhapsio žumberačke pravoslavne sveštenike Marka i Teodora Pruščevića koji ga nisu priznavali. Marka je poslao u Zagreb, gde ga je zagrebački biskup zatvorio, a njegovog brata Teodora sam je zatvorio u Pribiću (Kašić, str. 63). Postupak prema pravoslavnim sveštenicima, braći Pruščević, postaće uskoro obrazac ponašanja prema pravoslavcima u Žumberku, a Teodor i Marko Pruščević završiće tragično.

Kad je 20. oktobra 1740. umro car Karlo IV, nasledila ga je kćerka Marija Terezija, žestoka rimokatolkinja. Njezina vladavina praćena je neprestanim ratovima, jer su protivnici, pre svega Pruska, videli priliku da »naplate stare račune«. Zbog toga će i njezinu vladavinu karakterisati dve neprekidno suprotstavljene tendencije. S jedne strane nastojanje da Habsburška Monarhija, ako bi to bilo izvodljivo, ponovo postane jednoverska, rimokatolička država, a s druge vapijuća potreba da krajišnici i dalje ostanu branioci carevine, sve manje protiv Turaka, a sve više širom Evrope, posebno protiv ekspanzije »bratske« Pruske.

Grbić, pozivajući se na istoričara Vaničeka, kaže da je 1740. celokupna carska vojska brojala 113.000 pešaka i konjanika, a da je u okviru toga bilo 45.617 graničara pod oružjem i 20.000 u rezervi, što ukazuje na značaj krajišnika u odbrani Monarhije (str. 310/311).

Hrvatski sabor, nije uvažavao ove činjenice. Na zasedanju 1741, pored zahteva da se povede istraga protiv vladike Simeona Filipovića, a da se manastir Marča preda unijatima, »izglasao i član 46. zakonski članak kojim se obnavlja stari zakon da se u Hrvatskoj neće trpeti nijedna vera osim rimokatoličke«. Carica je prvo pohvalila njihovu »revnost za pravu veru« i pozvala Sveti arhijerejski sabor Pravoslavne crkve da se zauvek odrekne svih prava na Marču (Kašić, str. 65). Zbog toga je carici upućena 1742. narodna deputacija, koja je ukazala da su zahtevi i odluke hrvatskog sabora i njezina podrška suprotni privilegijama i pravima koje su pravoslavnom narodu odobrali i potvrđivali svi njezini prethodnici i da se narod zbog takvih odluka već tri puta dizao na oružje i nije hteo da ide u rat.

Pitanje je da li bi »drugarica carica« sve to shvatila ozbiljno ili bi ostalo po zahtevima hrvatskog sabora, da se Mađari nisu samo simbolično odazvali u rat i da Krajišnici nisu počeli da napuštaju bojišta. Tada je vladika Filipoviću upućen vapijući poziv da dođe u Beč, u susret vojnicima koji napuštaju bojišta, da ih umiri i vrati. Vladika je prihvatio poziv i usmeno i pismeno smirivao pobunjene, zbog čega mu je general Galer zahvalio, a carica Marija Terezija bila prisiljena da 2. decembra 1742. potvrdi prava dodeljena dokumentom »Statuta Valachorum« (Grujić, str. 312–315).

Međutim, kad se situacija smirila, vladika Simeon Filipović, umesto priznanja, doživeo je da se protiv njega vodi istraga, čiji ishod nije dočekaao jer je umro 16. marta 1743. godine. Sahranjen je u manastiru Lepavina (Kašić, str. 65–67).

S obzirom da iz raznih razloga nije mogla da se postigne saglasnost o novom vladici Lepavinsko-Severinskom, pravoslavno rukovodstvo i narod Karlovačkog i Varaždinskog generalata je zatražio da se Karlovačka i Lepavinsko-Severinska eparhija ujedine i tako obnovi nekadašnja Marčanska episkopija, sa sedištem u Marči. Dakle, zatraženo je upravo ono što Beč više nije želeo ni po koju cenu. Zbog toga je 4. februara 1750. saopšteno mitropolitu Pavlu Nenadoviću da je carica nepovratno odlučila da se Lepavinsko-Severinska, odnosno Marčanska eparhija nikada više ne obnovi, a njen teritorij da se podeli između Karlovačke i Kostajničke eparhije (Kašić, str. 73).

S obzirom da su time bili samo delimično ispunjeni zahtevi hrvatskog plemstva i sveštenstva, oni su 1751. ponovili zahteve usmerene na potpunu likvidaciju pravoslavlja u Habsburškoj Monarhiji. Međutim, carica je odgovorila da se privilegije ne moga poništiti jer su donete i potvrđivane posle sličnih zahteva hrvatskog i ugarskog vlastelinstva i sveštenstva. U stvari, trebala joj je Krajina i krajišnici, a bila je i u savezu s Rusijom, u koju su se već počeli iseljavati Srbi iz Banata i Bačke.

Mal kaže da su se Uskoci »razočarani počeli seliti u Rusiju. To preseljavanje je poprimilo takve dimenzije da je 1752. carica Marija Terezija pokušavala da svaki takav pokret, podršku ili nagovaranje suzbije pod pretnjom najtežih kazni« (str. 80).

Pošto dogovora oko manstira Marče i dalje nije bilo, carica je prihvatila predlog da se Marča uzme silom, ali da se sve dobro pripremi i izvede u tajnosti. Izvođenje plana otimanja manastira Marča carica je poverila generalu Petaciju, zameniku komandanta Varaždinskog generalata, zaslepljenom rimokatoliku i protivniku Srba i pravoslavaca.

General Petaci je na prevaru izdejstvovao potpise navodnih narodnih knezova, od kojih su četvorica bili rimokatolici, da priznaju novoimenovanog unijatskog vladiku Gabrijela Palkovića i pripremio teren za otimanje Marče. Kad je ocenio da je došao trenutak, pozvao je u Marču 1. avgusta 1753. najviše srpske oficire i došao tamo u pratnji 20 konjanika i 200 pešaka, sve rimokatolika. Pošto su naslutili o čemu se radi, srpski oficiri, pod vodstvo potpukovnika Mihajla Mikašinovića, zatražili su da ih ne vodi u Marču ako misli da je preda unijatima, ali im je Petaci pročitao caričin dekret kojim se »nepokornima preti gubitkom života, a narodu gubitkom privilegija« (Kašić, str. 78).

Po dolasku u Marču, Petaci je saopštio kaluđerima da u roku od 24 časa napuste manastir, koji se stavlja pod vojnu upravu. U Marču je doveo dvojicu unijata, isterao pravoslavne parohe iz šest okolnih crkava, pozatvarao pravoslavne crkve i uzeo ključeve. Ključeve crkve u Grabovnici nije predao već spomenuti poručnik Filip Radotić. Marču i pravoslavne crkve kontrolisao je kapetan Mrzljak, rimokatolik (Kašić, str. 76–80). Otimanje Marče bila je samo vežba generala Petacija za nasilno unijaćenje pravoslavnog srpskog naroda u Žumberku.

Otmica Marče teško je pogodila srpski narod u celom Mačanskom vladičanstvu. Episkop gornjokarolavčki Danilo Jakšić pisao je mitropolitu Pavlu Nenadoviću: »Lakše bi preboleli da je carica, za kakav svoj naročiti interes, od svake srpske kuće po jednu glavu uzela i smrti predala, nego što će preboleti ovu žalost, koju im zadade otmicom najstarijeg srpskog manastira Marče« (Grujić, str. 16).

Sve žalbe s narodnih zborova, mitropolitova pisma i zahtevi, kao i zahtevi deputacije upućene u Beč, koju je predvodio potpukovnik Mihajlo Mikašinović, odbijeni su pa je carica 5. novembra 1753. odgovorila mitropolitu Pavlu Nenadoviću da se Marča ne može povratiti pravoslavcima. Tada je još više pojačan teror nad pravoslavnim sveštenicima i naro-

dom. Narod je progonjen i kažnjavan, a sveštenici hapšeni, prebijani, bacani u tamnice i ubijani. Narodno neraspoloženje još su više pojačale vojne reforme. Čaša se prelila kad je general Petaci, 24. avgusta 1754. godine, silom ponovo postavio u Marči unijatskog biskupa Gabrijela Palkovića.

Kao odgovor, planula je u januaru 1755. čuvena Severinska buna. Pobunili su se Srbi, odnosno pravoslavni, ali su se priključili i Hrvati, rimokatolici. Ustanici su ubili nekoliko najgorih oficira, a carici je upućen zajednički zahtev. Osnovana je »Severinska opština Varaždinskog generalata«, čiji je predsednik postao kapetan Petar Ljubojević, a sekretar Hrvat, Đuro Martinović (Kašić, str. 88)

Najinteresantniji i najznačajniji zajednički zahtev bio je da se omogućí da narod obadva verska zakona, i grčkog i rimskog, živi u ljubavi kao i do sada, ali da među sobom više ne žele da imaju pripadnike trećeg, unijatskog zakona (obreda). Ako neko želi, neka pređe u jedan ili drugi zakon, jer ovi treći izazivaju samo konfuziju i neslogu (Kašić, str. 88).

Žalbu su u Beč odneli koprivnički pukovnik Bek i vođa bune kapetan Petar Ljubojević. Posle silnih pritisaka su i pukovnik Bek i kapetan Ljubojević uputili molbu ustancima da se umire. Vrativši se iz Beča, pukovnik Bek je s tri krajiška bataljona obilazio sela moleći narod da se umiri. Dogovoreno je da se u junu održi zbor u Severinu i da narodni i vojni predstavnici odluče u pogledu Marče.

Zboru su prisustvovali arhimandrit lepavinski Nikifor Popović, iguman marčanski Sofronije Stefanović, trojica protoprezbitera i potpukovnici Mihaljević i Mikašinović. Odlučeno je da se pravoslavni narod, teška srca, za sva vremena odriče Marče, pod uslovom da se u Marču ne vraćaju ni unijati ni rimokatolici, nego da se manastir preda kaluderima pijaristima. Braneći se na sve moguće načine, Marče se konačno odrekao i unijatski biskup (vladika) Gabrijel Palković, pošto je komisija utvrdila da, pored njega, ima još svega petanaestorica unijata, uz napomenu da su i oni sumnjivi.

Palković, koji je po izbijanju bune pobjegao u Zagreb, dobio je na korišćenje imanje Preseka, vlasništvo plemića Stefana Domjanića, predvodnika pobunjenih rimokatolika, osuđenog na doživotnu robiju i konfiskaciju imovine. Pijaristi su došli u manastir, ali su ubrzo prešli u Bjelovar,

a Marča, kao hrišćanski verski objekat je likvidirana, pošto je rasprodana zemlja i druga imovina, a sam objekat razrušen (Kašić, str. 89).

Biskup Palković je uglavnom boravio u Pribiću, odakle je, prema Krčeliću, navodno prvi nagovorio neke pounijaćene Žumberčane »da u kanonu mise bude spomenuto ime Rimskog pape« (Kašić, str. 92). Umro je u Karlovcu 1759. godine. Nasledio ga je Vasilije Božičković, nekadašnji profesor teologije u Lavovu. Božičković je ostao u Pribiću do 1777. godine, kad je poveljom carice Matije Terezije i bulom pape Pija VI osnovana unijska biskupija u Križevcima, gde se i danas nalazi.

Ovim je završena duga priča o manastiru Marča, sedištu Marčanske pravoslavne episkopije koja je obuhvatala sav pravoslavni narod, na području Habsburške Monarhije, odnosno nekadašnje Slavonije, Hrvatske i Kranjske. Završena je i priča o Marčanskoj uniji (biskupiji) kao projektu preveravanja i odvajanja pravoslavnog naroda od Srpske pravoslavne crkve, s ciljem prevođenja u rimokatoličanstvo. Taj projekat završio je neslavno i na sramotu njegovih izvođača. Da unija ne bi propala u potpunosti, svi su se onda usredsredili na Žumberak, a glavnu ulogu u nasilnom unijaćenju preuzela je vojska.

HRVATSKA ISTORIOGRAFIJA O MARČANSKOJ EPISKOPIJI (UNIJI)

Hrvatski institut za povijest objavio je 2007. godine monografiju svog istraživača katoličko-pravoslavnih odnosa u Vojnoj krajini dr Zlatka Kudelića »Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611–1755)«. U veoma obimnoj Monografiji (585 stranica) obrađena su mnoga pitanja i problemi o kojima je i ovde bilo reči, ali naravno, onako kako ih vidi autor, odnosno izdavač, Hrvatski institut za povijest. S obzirom na obim knjige, zadržaću se samo na najznačajnijem, koristeći i obiman i stručan prikaz monografije, koji je napisala Irena Smiljanić, poreklom Žumberčanka.⁵⁰

⁵⁰ Irena Smiljanić je profesorica filozofije i komparativne književnosti. Intenzivno se bavi istraživanjem verskog i nacionalnog identiteta i prošlosti žumberačkih uskoka.

Pozitivno je da se Kudelić ne slaže s tezom mnogih hrvatskih historiografa o masovnom prihvatanju »Marčanske unije« od strane pravoslavnih. Kudeliću je, očigledno, jasno da više ne može da negira da je Marčanska unija propala zato što nije bila prihvaćena. Logično, da je bila prihvaćena od strane pravoslavnih krajišnika ne bi ni propala, ne bi bilo onoga o čemu je već pisano i o čemu ću još pisati. Mora se priznati, to je napredak kad je u pitanju hrvatska historiografija. Sve ostalo je proizvoljno tumačenje prošlosti i tvrdnje bez dokaza.

Kudelić proglašavanje episkopa Simeona Vratanje biskupom »Raščana katolika grčkog obreda« od strane pape, uzima kao čin utemeljenja Marčanske eparhije kao katoličke, unijatske biskupije, iako protiv toga govore brojne činjenice. Sve do Pavla Zorčića (1671–1685) episkope je birao pravoslavni narod – vernici, pripadnici crkvene hijerarhije i krajiški predstavnici – posvećivali su ih pečki patrijarsi i oni su se, zajedno sa sveštenstvom, monasima i pravoslavnim vernicima, borili protiv unijačenja i za očuvanje pravoslavlja.

Iako su se kasniji biskupi (P. Zorčić, I. Popović, G. Turčinović, G. Jugović, R. Marković i G. Vučinić), svaki na svoj način, zalagali za uniju, odnosno nisu joj se suprotstavljali, nije ostvaren nikakav napredak jer je sveštenstvo odlazilo na rukopoloženje k pravoslavnim episkopima, a narod i dalje nije prihvatao uniju. Kao posledica ponašanja unijatskih biskupa (izuzimajući Isaiju Popovića), a naročito Rafaela Markovića, Silvestera Ivanovića i Teofila Pašića, izbijale su otvorene oružane pobune krajišnika, a prilikom izjašnjavanja 1732. godine, svega nekoliko vernika i sveštenika se izjasnilo kao unijati.

Dakle, proglašavati katoličkim (u smislu rimokatoličkim) i unijatskim nešto što u stvarnom životu ne samo da nije postojalo kao dominantno nego je bilo samo kao tendencija, politika i prisila, formalizam je i politička i religijska nespremnost da se činjenicama pogleda u oči, što je najizrazitija i dugoročna orijentacija hrvatske historiografije.

Njezina studija: »Zlatko Kudelić. Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611-1755)«, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2007, objavljena je u glasilu Srpskog kulturnog društva Prosvjeta iz Zagreba, »Ljetopis« za 2008. godinu.

Kroz Kudelićevo pisanje hrvatska historiografija i dalje dokazuje da su za neuspeh Marčanske unije krivi politički interesi Habsburškog dvora i ponašanje vojnih komandanta koji su tu politiku neposredno sprovodili. Teško je polemisati s takvim stavom jer on nije zasnovan na činjenicama. Habsburgovci su, imajući u vidu značaj pravoslavnih krajišnika za odbranu Monarhije, krajišnicima priznavali takozvana »vlaška prava«, odnosno nisu dozvoljavali da oni budu podanici civilne vlasti hrvatskih staleža. Iz istih razloga Habsburgovci nisu uvek mogli da otvoreno podržavaju i brane uniju, kao i potčinjavanje pravoslavnog naroda Rimokatoličkoj crkvi i zagrebačkom biskupu. Takvo zaključivanje je, u najmanju ruku, nezrelo poimanje politike i neuvažavanje realnosti, o čemu se mnogo puta izjasnio i Janko Šimrak i drugi.

Hrvatska, tačnije »ostaci ostataka Hrvatske«, izabrali su (dobrovoljno) nadvojvodu Ferdinanda za hrvatskog kralja, još 1527. godine, dakle čak i pre seobe žumberačkih uskoka. Hrvatska je bila deo Habsburške Monarhije, što znači da su politički i drugi interesi Monarhije trebali da budu i interesi Hrvatske. Koliko su (uski) hrvatski interesi bili usklađeni s opštim, vladajućim interesima Monarhije, tačnije koliki je bio uticaj Hrvatske na definisanje tih interesa i politike koja je proizilazila iz njih, pravo je pitanje?

Odgovor je načelan i važi za sva vremena i slične prilike. Hrvatska je na politiku Monarhije uticala onoliko koliki je značaj imala za Monarhiju u celini. To znači da su uskoci (doseljenici, pravoslavci, Srbi, Vlasi) bili za Monarhiju značajniji od parcijalnih interesa hrvatske civilne vlasti, feudalnih staleža i zagrebačkih biskupa, uvek kada je tako procenjeno u Beču. Ako su za to krivi uskoci (doseljenici), onda su oni krivi samim svojim postojanjem, kao objekti, i borbom za odbranu svojih verskih, nacionalnih i statusnih prava, kao subjekti. Pritom ne bi trebalo nikada smetnuti s uma pitanje šta bi bilo s Hrvatskom da nije ušla u sastav Habsburške Monarhije, da nije bilo uskoka (krajišnika i ratnika) i da Monarhija nije uspela da se suprotstavi Turskoj?

Z. Kudelić naglašava i »da je za ovakav tijek događaja najčešće bio presudan utjecaj krajiških vojnih zapovjednika, odnosno njihove procjene o mogućim negativnim posljedicama provođenja zahtjeva Katoličke

crkve po sigurnosno stanje u Krajini«. Ovakvo rezonovanje i zaključivanje je, u stvari, »otkrivanje tople vode«. Vojni komandanti su, po prirodi stvari, odgovorni za procenu borbene spremnosti svojih jedinica i bezbednosti na teritoriji koju pokrivaju. On su bili potčinjeni centralnoj vlasti Monarhije i izvršavali su njezina naređenja. Vojni komandanti ne mogu da deluju izvan tih okvira, ali su mogli, s manje ili više »žara«, da izvršavaju neka naređenja kad je bilo u pitanju unijaćenje.

Poznato je više primera i ovakvog i onakvog ponašanja vojnih komandanata. Najizrazitiji je general B. Petaci, kad je trebao vojnom silom pravoslavcima oteti manastir Marča te kad se prišlo nasilnom unijaćenju u Žumberku. Da su generali Šerčer i Petaci izvršavali naređenja najviših institucija i same carice, Žumberak ne bi bio pounijaćen. Uostalom, i vojni komandanti i biskupi su »radili svoj posao«. Iznad jednih je bila carska vlast, iznad drugih papina. Njihov odnos i ponašanje su zavisili od toga kad su i koliko su carska vlast i papa usklađivali svoje interese i politiku. Često, kad Rimokatolička crkva nije bila zadovoljna vojskom, vojni komandanti i oficiri nisu bili zadovoljni crkvom.

Sve što je napred rečeno, važi u principu i kad je u pitanju teza da su na (ne)uspehe unije uticala razmimoilaženja Bečkog dvora i Rima oko prava na imenovanje marčanskih episkopa (biskupa), područja njihove jurisdikcije i koje naslove će nositi, a posebno izdavanje povlastica patrijarhu Arseniju III Čarnojeviću. S obzirom da Bečki dvor nije pružao uvek i dovoljno podrške Rimokatoličkoj crkvi, Kudelić zaključuje da Habsburška Monarhija nije bila verski netrpeljiva država.

Kad se na početku ne uoči i ne priznaje šta je bitno, ili se izabere pogrešan put, onda se ide iz greške u grešku. Rim i Bečki dvor nisu nikada bili u idiličnim odnosima. Njihovi odnosi su zavisili od toga koliko su im se poklapali politički interesi i koliko je Rim bio u stanju i hteo da finansira ratove za koje se zalagao. S obzirom da je Habsburška Monarhija bila jednoverska, rimokatolička država, na njezinoj teritoriji je odlučno sprovedena protureformacija, odnosno sprečavanje i progon luterana i drugih koji su se suprotstavljali rimskom i papinskom apsolutizmu. Ali sila zakon menja pa su za borbu protiv Turaka Monarhiji bili potrebni pravoslavni uskoci-krajišnici. Iako je njihovo unijaćenje, odnosno odvraca-

nje od pravoslavne crkve i stavljanje pod »kapu« pape, bio san i jednih i drugih, razlika je bila u tome što su taj san Rimokatolička crkva i popovi sanjali neprekidno, a Beč uvek kad mu je »išlo dobro na ratištima«.

Uostalom, kakva bi to bila Rimokatolička crkva i kakav papa kad ne bi težili da ostvare »svetsku dominaciju«! Ali kakva bi bila i država Habsburška Monarhija kad ne bi imala svoje interese i politiku? Morali bi da budu jedno! Zbog toga je Habsburška Monarhija podržavala Rim i unijaćenje, uvek i koliko su to njezini interesi dozvoljavali. Bitno je da su prilikom usklađivanja njihovih interesa i politike najmanje pitani zagrebački i drugi hrvatski biskupi. Moj zaključak je da su pitani najčešće kad je trebalo da se dobije u vremenu i da bi im se time, na trenutak, »stavio u ruke vruć krompir«.

Naravno, ovakvo rezonovanje Z. Kudelića nije izvorno i primarno, ono je samo posledica razlika u gledanju na neke opštija pitanja i probleme o uniji, o crkvi i o etnosu (narodu). Naime, Kudelić sasvim proizvoljno i neutemeljeno tvrdi da suština sukoba pravoslavnih krajišnika s Rimokatoličkom crkvom i Habsburškom Monarhijom zbog unijaćenja nije bila verske prirode, dakle zbog pripadnosti i odanosti pravoslavlju, nego socijalne prirode, zbog plaćanja desetine i »pokmećivanja« krajišnika, odnosno njihovog pretvaranja iz slobodnih seljaka-vojnika u kmetove hrvatskih staleža.

Svako iole stručan i pošten svestan je da su obadva razloga delovala paralelno i istovremeno, ali i da je za krajišnike odbrana pravoslavlja bio primarni i suštinski razlog. Pravoslavni uskoci-krajišnici su pre postali pravoslavni, nego što su postali uskoci i krajišnici. Barem je sad jasno da oni ne bi mogli da odbrane svoje pravoslavlje da su postali kmetovi hrvatske rimokatoličke vlastele. Dakle, odbrana pravoslavlja bila je suština, a odbijanje da se služi hrvatskoj vlasteli i biskupima samo sredstvo za ostvarenje tog cilja.

Šta je bio preči cilj i preči interes rimokatoličke crkve i hrvatskih staleža, potčinjavanje uskoka vlasteli i crkvi ili unijaćenje, skolastičko je pitanje tipa »šta je starije - kokoška ili jaje«. Nema jedinstvenog odgovora, ni u opštem smislu niti u svakoj konkretnoj situaciji. Uostalom, neka se sastanu, pretresu to pitanje i izadu sa zajedničkim stavom. Ne bih da

budem maliciozan, ali uveren sam da bi pre »voda potekla uzbrdo«, nego što bi se oni usaglasili.

Tvrđnjom da Marčanska eparhija nije bila pravoslavna, odnosno deo pravoslavne crkve, Kudelić negira činjenice, a protura »prijavu« tezu o neopravdanom poistovećivanju pravoslavne veroispovesti i »vlaškog« etnosa, s obzirom da se taj njegov »vlaški etnos« opet neopravdano identifikira kao srpski. Ili, ako pođemo obrnutim redom, pravoslavni uskoci nisu bili Srbi, već nekakvi Vlasi, a ovi opet ne moraju da budu pravoslavne veroispovesti, i »mirna Bosna«. Te doseljenike treba samo »prosvetiti«, objasniti im suštinu hrišćanstva, spasiti njihove »zabludele« duše i uvesti ih u »carstvo« rimokatoličanstva. I sad, šta bi ti Vlasi bili nego Hrvati, i to kakvi, »pravi« Hrvati, nezavisno od toga što se kao Vlasi nisu baš dokazali, što im čak ni poreklo nije jasno, što je njihov civilizacijski učinak i doprinos prilično skroman, što se nisu »proslavili« niti kao državotvorni narod i tome slično (mislim na »prave Vlahe«, samo ne znam gde da ih nađem, jer ih se podosta posakrivalo među Hrvatima).

Kad je reč o »uniji«, Kudelić piše da je »unija crkveno-pravni akt kojim se uspostavlja zajedništvo pojedinih istočnih crkava s univerzalnom Katoličkom crkvom, čiji je poglavar rimski biskup«. Već ovakva definicija unije pokazuje ne samo nestručnost i nenaučnost autora nego otkriva i njegove prave namere. Radi se o definiciji koja je tendenciozna i uopšte se ne bi mogla primeniti u predmetu njegovog istraživanja. Zašto? Zbog toga što se u centar svega, dakle kao subjekat, stavlja Katolička crkva, pojedine istočne crkve su samo objekti. To implicira da samo Katolička crkva ima pravo da unijati, odnosno da »pod svoju kapu« stavlja hrišćane, vernike pojedinih istočnih crkava, odnosno da ne bi moglo da bude obrnuto. Drugo, unijaćenje o kojem govorimo nikad nije bilo predmet razgovora Katoličke crkve i Pravoslavne crkve pa se ne zasniva ni na kakvom crkveno-pravnom aktu tih crkava, već su predmet unijaćenja vernici Pravoslavne crkve, kao objekat proizvoljnosti i nasilja Katoličke crkve, uprkos žestokom protivljenju Pravoslavne crkve. Treće, i Srpska i druge pravoslavne, ali i katoličke crkve su univerzalne, bez obzira šta Kudelić podrazumeva po pojmom univerzalnosti.

Takvo definisanje unije moguće je samo ako se apstrahuju sve razlike između Rimokatoličke i istočnih crkava, zbog čega je, uostalom, i došlo do podele 1054. godine. Najjednostavnije rečeno, hijerarhija u pravoslavlju ne zasniva se na primatu, pri čemu bi jedan episkop sprovodio vlast nad drugim, već na jednodušnosti njezinih vernika i dogovora episkopa, ali samo dok oni ispovedaju pravoslavne dogme koje prihvataju vernici i saborna pravoslavna crkva. Dakle, crkvena hijerarhija je samo čuvar crkvenih dobara i prava pa se pravoslavni vernici ne bi odrekli manastira Marča čak i da su to uradili i pravoslavni episkopi i unijatski biskupi.

Suprotno tome, Katolička crkva ima papu, koji sebe proglašava Hristovim naslednikom, kojem su potčinjeni svi biskupi, a načelno jedinstvo crkve zasniva se na pokornosti papinom autoritetu. Nije moguće da je Kudeliću nepoznato da je Tridentski sabor (1545–1563) potvrdio tu razliku. U autoritarnoj Rimokatoličkoj crkvi vernici su »laici«, oni su unapred nedostojni i grešni pa je njihova najvažnija »krepost poslušnost crkvenom autoritetu«. Samo tako oni bi mogli da opravdavaju svoje, »unapred pripisane grehe«. Takvo poimanje unije, odnosno nepoimanje suštine, dalje implicira niz proizvoljnosti, sve do one da je bilo moguće govoriti o »sjedinenom biskupu nesjedinenih pravoslavnih vernika«. I Simeon Vrantanja i sve druge »sjedinjene« vladike (biskupi) mogli su da se, na ovaj ili onaj način, »sjedine« s Rimokatoličkom crkvom, ali je to ostalo njihovo sjedinjenje, jer ih pravoslavni vernici nisu sledili. A koliko su ih sledili, već se videlo.

I kao što je to običaj (srpsko-hrvatski, ili hrvatsko-srpski, kako ko želi?), na kraju saznajemo suštinu. Unija i unijačenje bilo je vremenski samo etapa (faza), a u suštinskom smislu samo sredstvo ili metod za odnarođivanje Srba pravoslavaca. Mnoge istoričare i rimokatoličke popove, koji tvrde »da je unija bila sredstvo za iskorenjivanje nacionalne svesti srpskog naroda«, Kudelić optužuje da izjednačavaju versku pripadnost pravoslavlju s nacionalnom pripadnošću srpskom narodu, »bez obzira na etničko porijeklo pravoslavnih vjernika Pečke patrijaršije«, koje je, po njemu »vlaško«. Irena Smiljanić ukazuje »da je unija pogadala instituciju crkveno-narodnog sabora, putem koje se izražavala politička volja zajednice, odlučujuća sastavnica etničkog identiteta, pa stoga predstavlja od-

narodivanje, pa iako ono u ranom novom vijeku nije moralo biti svrhom unijaćenja, svakako je bilo njegovom posljedicom«. Ona kaže i da »nametanje institucionalnosti suprotno volji zajednice, vjerske ili etničke, predstavlja pak nasilje«. »Pojam unije, ako uopće ima neki sadržaj, ima nasilje nad crkvenim narodom, kao što su to pokazali gotovo svi primeri sklapanja unije, tzv. crkvenog sjedinjenja«.

Naravno, dosledan u svojoj nedoslednosti i lošim namerama, Kudelić u svojoj knjizi spominje nasilje, ali samo nasilje pravoslavnih vernika nad onima koji vrše nasilje nad njima, dakle pravoslavni su krivi što se suprotstavljaju nasilju. O nasilju, kao sredstvu za nametanje unije, dakle nasilju nad žrtvom, nema ni reči. Žrtva je kriva što sama ne stavlja glavu na panj, vuk optužuje jagnje da mu je na izvoru zamutilo vodu itd. Irena Smiljanić kaže i da je »šteta što Kudelić nije detaljnije prikazao nasilje nad pravoslavnim Žumberčanima u vrijeme Marije Terezije«, o čemu piše i Nemač J. H. Šviker. Dodajem da je reč »šteta« slaba i neadekvatna. Radi se o zameni teza, o drskosti, bezobrazluku i civilizacijskoj sramoti, u šta ćemo se uveriti već na narednim stranicama.

UNIJAĆENJE ŽUMBERAČKIH USKOKA

Imamo dovoljno podataka o verskom i etničkom identitetu, doseljavanju, načinu života i uslovima u kojima su živeli žumberački uskoci skoro vek i po pa i šta je ko mislio i pisao o njima. Tu su i podaci i o drugim uskočkim, srpsko-pravoslavnim zajednicama na području Habsburške Monarhije, čiju su krajišku vojničku sudbinu delili i Žumberčani, posebno o pokušaju njihovog unijaćenja

U narednim poglavljima biće, prvo, prikazan njihov verski život u, uslovno rečeno, tri perioda. Prvi, od doseljavanja do 1609. godine, odnosno formiranja pravoslavne Marčanske episkopije. Drugi, od odlaska Simeona Vratanje u Rim 1611. i početaka unijaćenja uopšte, do propasti »Marčanske unije« i manastira Marča 1739. godine. Treći period je vreme nasilnog unijaćenja, 1750. do 1769. godine. Što se nasilnog unijaćenja tiče, sistematski i argumentovano ga je obradio Nemač Johan Hajnrih Šviker (Johann Heinrich Schwicker). Tome nema šta da se doda, a ne može niti da se oduzme.

**VERSKI ŽIVOT ŽUMBERAČKIH USKOKA DO 1750.
GODINE**

Na prvi pogled izgleda da nema mnogo podataka o verskom životu žumberačkih uskoka od doseljavanja do nasilnog unijačenja, barem ne onih koji bi nas najviše interesovali. U skoro potpuno odsečenoj oazi, malobrojni pravoslavni duhovnici snalazili su se kako su mogli i umeli i brinuli se o duhovnom životu naroda. Ako su o svojoj delatnosti i ostavili pisanog traga, ti podaci nam nisu dostupni. Oni su oduzeti početkom nasilnog unijačenja i danas se nalaze kod onih koji ne žele da ih učine dostupnim javnosti. Oni znaju zašto? Tamo je zapisana istina, a oni ne žele da se istina sazna. Drugi razlog i problem je što se s verskim životom žumberačkih uskoka niko nije bavio u celini i sistematski.

U takvoj situaciji preostaje da se sadržaji o verskom životu Žumberčana potraže u raspoloživoj literaturi i »uoče i izvuku« iz konteksta pisanja o žumberačkim uskocima. Verujem da će se čitalac složiti da su podaci do kojih sam došao tim metodom, pouzadni i vredni. Podsećam da se već videlo šta je o verskom životu žumberačkih uskoka pisao Valvasor, naravno iz svog ugla posmatranje, pa se na njegovo pisanje se neću vraćati, s obzirom da su drugi istoričari imali u vidu šta je napisao i pozivali se na njega.

Prvi podatak o ideji unijačenja žumberačkih uskoka našao sam kod Josipa Mala koji kaže: »Premda su unutrašnjoaustrijski staleži na sastanku u januaru 1544. godine pohvalili Uskoke da su se svugde ponašali kao vitezovi, ipak su dodali da se to tiče osobito 'Hrišćanskih', to jest nepravoslavnih Uskoka. U tom nepoverenju su se rodili zaključci, da treba svim silama uznastojati, da se među Uskocima raširi Rimsko-katolička vera, odnosno da se u njezinim naukama učvrste« (str. 41).

Ako je ovo istinito, onda zaslužuje i komentar. Naime, 1544. godine postojali su samo jedni jedini žumberački uskoci, i najverovatnije manji broj Marindolaca, i svi su bili pravoslavni. Uskoka rimokatoličkih na ovim prostorima nije bilo pa se vojnički nisu ni angažovali, što znači da se i pohvala i pokuda odnosi samo na Žumberčane. Što se tiče ocene da se to odnosi na »hrišćanske«, to jest nepravoslavne, zdrav razumu ne može da razume drugačije nego da pravoslavni i nisu hrišćani.

Janko Šimrak o verskom životu Žumberčana

Nije mi poznato da li se Šimrak posebno bavio verski životom svojih pradedova pre i za vreme nasilnog unijaćenja, ali je činjenica da je u već spomenutoj studiji: »Povijest Marčansko-svidničke eparhije i crkvene unije u jugoslavenskim zemljama« ostavio dosta podataka i ocena (str. 294–302).

»Među doseljenicima u Žumberku nije bilo kroz cijeli šesnaesti vijek, od 1530. do tridesetih godina sedamnaestog vijeka, nikakvih pokreta za crkveno jedinstvo, iako bi bilo prirodno da se pojavilo i razvijalo na tom području, koje je potpadalo pod crkvenu vlast ljubljanskih biskupa. Državnoj vlasti je bilo pred očima jedino da Uskoke vojnički organizuje radi odbrane od Turaka. Tako je u Žumberku stvoren prvi vojnički tabor za odbranu od turskih provala u Kranjsku, Štajersku i Korušku. Neprestani bojevi s Turcima nisu dozvoljavali da na površinu izađe vjersko pitanje. Pastirsku službu vršilo je ono malo svećenika, koji su došli sa siromašnim doseljenicima. Kroz čitav 16. vijek nije bilo niti jednog pravoslavnog manastira, koji bi mogao da brine o duhovnoj službi među žumberačkim uskocima, s obzirom da je manastir Gomirje podignut tek 1602. godine. Vjerskom približavanju između pravoslavnih Uskoka i katolika u Kranjskoj i Hrvatskoj mnogo je smetalo i što su Uskoci od većine okolnih katoličkih velikaša i naroda bili vrlo bijedno primljeni i što su morali stalno da se tuže da su ih hrišćani na seobu iz Turske naveli lijepim obećanjima, od kojih nisu niti jedno ispunili«.

Šimrak je u prednja tri pasusa jednostavno i jasno napisao neporecivo svedočanstvo o pravoslavnom poreklu žumberačkih uskoka, njihovoj svesti o tome i spremnosti naroda i ono malo duhovnika da i u posebnim, bednim uslovima života, organizuju verski život i brane svoje pravoslavlje. Pitam se da li Šimrak piše sa žaljenjem da do izgradnje manastira Gomirje nije bilo nijednog pravoslavnog manastira?

U nastavku Šimrak kaže »da je vladika Simeon Vratanja računao s Žumberačkim uskocima kad je polazio u Rim, kao i da se papina Konstitucija odnosila i na Žumberak, s obzirom da je vladika Vratanja bio legalni predstavnik svih pravoslavnih u rešavanju vjerskih pitanja«. Posmatra-

jući stvari u tom smislu, Šimrak navodi i da je »sa zakonske strane unija legalno dogovorena, tu nije bilo ništa mučki urađeno«. Međutim, Šimrak priznaje i da postoji i druga strana pa ukazuje i da »unija nije samo sporazum, nego i duhovno djelo, koje se zasniva na korigovanju krivih nauka i na pravom hrišćanskom životu. Formalno djelo jedinstva trebalo je nastaviti u tom pravcu, ali Vratanja nije imao učenih ljudi za to, pa je i sama pastva bila slaba. Imajući u vidu i da su Žumberački uskoci bili daleko od Marče, unija u Žumberku u prvo vreme nije mogla da uhvati dubljeg korijena«.

I ovo tumačenje složenih prilika i odnosa je u svakom pogledu istinito i korektno. Međutim, izrekom da »unija nije samo sporazum, nego i duhovno djelo, koje se zasniva na korigovanju krivih nauka i na pravom hrišćanskom životu«, Šimrak je, možda i nesvesno i nenamerno, ukazao na suštinu i dao povod da se detaljnije rasprave neka suštinska pitanja, s obzirom da u toj rečenici leže mnoge zablude i zla, što se tiče verskog hrišćanskog života i odnosa.

Šta znači prvi deo Šimrakove rečenice: »unija nije samo sporazum, nego i duhovno djelo«. Šimrak je pod »sporazumom« mislio na sporazum vladike Simeona Vratanje i pape o crkvenom jedinstvu, odnosno »uniji«, o čijem je značenju i (različitom) razumevanju i primeni, dakle duhovnoj strani i delu, već bilo dosta reči. Da bi sve bilo razumljivije, trebalo bi imati na umu da je svaka crkva sistem, koji ima dve funkcije, organizaciju i verovanje, i tri dela: upravni (rukovodeći), od običnog popa do pape, odnosno patrijarha, vernički narod (pastvu) i sakralne (crkvene) objekte.

Crkva, i Pravoslavna i Rimokatolička, trebalo bi da deluju tako da nema suprotnosti između funkcije organizacije i verovanja, i tri sastavna dela crkvenog sistema. To znači da između funkcije organizacije i verovanja postoji jedinstvo, u smislu da se vernički narod identifikuje, i formalno i suštinski, s organizacijom, i da se sve odvija u objektima te crkve. Ako se taj sistem naruši, kao što je to bilo za vreme unijačenja srpsko-pravoslavnog naroda u Habsburškoj Monarhiji u celini, a posebno kod žumberačkih uskoka, onda se dolazi u veoma složenu, »bolesnu« situaciju, u kojoj su moguća proizvoljana tumačenja, samovoljnosti i zloupotrebe.

Nije čudno što je sporazum vladike i pape, dakle formalni čin, Rimokatolička crkva tumačila kao »svršenu stvar«, što bi trebalo da znači da se u sistemu Srpske pravoslavne crkve, odnosno njezine Marčanske eparhije, sve promenilo. Njen upravni deo, počev od vladike Vratanje do poslednjeg pravoslavnog popa, kao i vernički pravoslavni narod, trebalo je da, »preko noći«, prestane da budu to što jesu, pravoslavci, i da postanu grkokatolici, a crkveni objekti (crkve i manastiri), iako građeni i uređeni kao pravoslavni, preko noći bi trebali da služe kao grkokatolički.

Dakle, sporazum vladike i pape, kao formalna strana, važio je utoliko što ga je priznavao vladika Simeon i možda još poneki pop i vernik. Da li je onda od 1611. godine moglo da bude reči o grkokatolicima u Slavoniji, Hrvatskoj i Kranjskoj, odnosno kod žumberačkih uskoka? Svakako na nije. Nije suština sporazum, kao formalnost, nego je njegovo prihvatanje u smislu verovanja suština.

Sve je još crnje i jasnije ako se raščlani drugi deo rečenice: »o korigovanju krivih nauka i o pravom hrišćanskom životu«. Da bi se mogla razumeti suština, treba da se upitamo šta je nauka pa onda i šta je »prava«, a šta »kriva« nauka, šta je »pravi« hrišćanski život, a ako postoji »pravi«, mora da postoji i »krivi hrišćanski život«? Da li je teologija, »nauka o bogu« (grčki, teo – bog, logos – nauka) uopšte nauka, s obzirom da se zasniva na pretpostavci, verovanju (zvanično, »iskustvu objave«) o postojanju Boga? Ogromna većina vernika malo zna o nauci i nisu vernici zato što je teologija nauka, nego što je verovanje. A verovanje je jednostavno i ne bi ništa izgubilo, ni smislaono ni sadržajno, ako mu se ne bi imputirala naučnost!

Ako je »naučnost« potrebna da bi se jedan način veroispovedanja, rimokatolički, proglasio »pravom« naukom, samo da bi se drugi, pravoslavni, proglasio »krivom naukom«, da bismo na osnovu toga utvrdili da jedni vode »pravi«, a drugi »krivi«, grešni hrišćanski život pa ih se zbog toga prisiljava da »veruju«, onda to nije »duhovno delo« i nema veze s naukom i hrišćanskim životom, to je brutalna, opsolutistička ideologija i politika bliska klerofašizmu. To je prljava i genocidna rabota prevođenja pripadnika jedne crkve, Pravoslavne, u drugu, Rimokatoličku. Kad se odreknu »krive« i prihvate »pravu« nauku i »druga papu«, čeka ih pravi hrišćanski život! Nije li to antinauka i antihrišćanstvo?

Ima li osnova za takvo tumačenje hrišćanstva? Postoje li kod Hrista razlike među ljudima u hrišćanskom verovanju? Radi se, jednostavno, o onoj brutalnoj: »ko je jači – taj kvači«, mora sve da bude po njegovom i svi mora njemu da budu potčinjeni. Ovo bi ponajmanje trebalo shvatiti kao kritiku Šimraka, već kao kritiku svakog apsolutizma, izrečenu povodom Šimrakovog pisanja.

Šimrak dalje ukazuje da je »papa Urban VIII 21. marta 1629. poslao Smederevskog biskupa Alberta Rendića među uskoke u Kranjsku, Slavoniju i Hrvatsku, što znači i u Žumberak, da pregleda sve crkve i manastire i posveti kler«, ali priznaje da nema dokaza da je taj Rendić zaista i bio u Žumberku. Izvesno je, međutim, da je Sveta Stolica među žumberačke uskoke kao misionara poslala grkokatoličkog Rusina Metodija Terleckog, pripadnika reda Svetog Vasilija, koji je, po Šimraku, »među Žumberčani- ma položio dobar temelj vjere, pa se ljubljanski biskup Hren zauzeo da ga car materijalno podupre.

Šimrak ističe da je početkom sedamnaestog veka za verski odgoj žumberačkih uskoka »brinuo« ljubljanski biskup Tomaž Hren (1597–1630) i ukazuje na njegov program verske akcije među njima, iznet u pismu od 1. oktobra 1629. isusovcu Lamermanu u Beč. Hren podseća da su se uskoci naselili u velikom broju u Kranjskoj i u jugoistočnim delovima Štajerske i Koruške, prema Zagrebu i da u pogledu vere pripadaju carigradskom patrijarhu. S obzirom da su se u poslednje vreme umnožili, »mogu s velikom vojskom da izađu na bojište i tako našima biti ne samo na strah i trepet, nego i na pravu propast, ako se ne preobrate na katoličku nauku i ne oslobode uticaja carigradskog patrijarha. S obzirom da je taj divlji narod spreman da ubije svakog sveštenika, koji je druge narodnosti i jezika, bilo bi najbolje da car izda naredenje vojnim zapovjednicima na granicama da oprezno razgovaraju s njihovim starešinama i vojvodama i da ih nastoje nagovoriti da daju na nauku svoju darovitu decu, najmanje dvanaest mladića, koji bi se školovali na carski trošak u Gracu«.

Hren smatra i da bi biskupi i prelati unutrašnjih austrijskih provincija »trebalo da izdržavaju nekoliko vlaških mladića. On sam već ima kod sebe Grgura Aljića, čiji je otac poreklom Turčin, i Ivicu Tomu, sina Dimitrija iz grada Žumberka. Te bi mladiće trebalo odgojiti za svećenike i pos-

lati među Vlahi«. A dok se oni ne iškoluju, neka se među Uskoke pošalju bosanski učeni sveštenici. Hren je mislio i da će uskoci to visoko ceniti, s obzirom da zapovednici s njima postupaju kao s marvom. Smatrao je i da bi za Žumberak trebalo osnovati posebnu biskupiju, na čijem bi čelu bio franjevac iz Bosne, koji bi poznao vlaški jezik.

Šimrak ukazuje i da se za žumberačke uskoke u verskom pogledu veoma interesovao i rektor zagrebačkog isusovačkog kolegija Petar Ljubić. On je bio protiv da se među Uskoke pošalju popovi glagoljaši iz Dalmacije, jer su većinom neuki, a i nestalni su i skitalice. Kao i biskup Hren, smatrao je da se za njih mora odgojiti sveštenstvo domaćeg porekla i da bi u tu svrhu trebalo da se osnuje semenište za dvanaest pitomaca.

Tim problemom bavio se žumberački kapetan Ernst Paradajzer. On je izvestio da se u Žumberku 1626. godine nalaze tri raskolnička, vlaška sveštenika i jedan monah (kaluđer), koji služe misu, ispovedaju, krste, propovedaju, sahranjuju, praznuju prema starom kalendaru i godišnje poste osam meseci. On sam je više puta nastojao da ih preobrati na katoličku veru, ali do sada nijedan od njih nije pristao. »Oni, koji bi se dali nagovoriti boje se neprijateljstva ostalih«. Razume se, Paradajzer je, protiv toga »da se raskolnički popovi silom oteraju iz Žumberka, jer bi se Uskoci pobunili, a oni u borbu mogu da pošalju i do 2.000 ljudi«.

Predlaže da se zapovednicima na granici naredi »da na svoju teritoriju više ne primaju niti jednog pravoslavnog sveštenika«, a on je već isterao iz Žumberka jednog novodošlog kaluđera, koji je otišao svom vladiki u Marču. Dalje, trebalo bi Vratnji u Marči narediti da više ne sme zarediti nijednog mladića, popovskog sina, kojeg je otac naučio popoviji, nego da moraju učiti bogoslovske nauke u školama. Na taj način biće uskoci prisiljeni da, posle smrti sadašnjih sveštenika, pređu na latinski obred i da primaju sakramente iz ruku latinskih sveštenika.

S obzirom da je to vreme početka unijaćenja, odnosno da je od odlaska vladike Vratnje u Rim prošlo tek 15 godina, trebalo bi zapamtiti da su mere koje je kapetan Paradajzer primenjivao već početkom 17. veka (zabrana dolaska u Žumberak pravoslavnim popovima), bile osnova nasilnog unijaćenja žumberačkih uskoka sredinom 18. veka.

Prema Šimraku, Ratno veće u Gracu rešilo je problem ovako: »Raskolnički sveštenici među Vlasima se ne smeju oterati, nego se ima zabraniti dolazak novih. Treba obezbediti stipendije za školovanje uskočkih mladića. Dok oni ne pristignu, pastvu da obavljaju sveštenici iz Bosne i Dalmacije. Uskocima u Žumberku ne treba posebnog biskupa, jer mogu da pripadnu ljubljanskom ili zagrebačkom biskupu«.

Više je nego značajno kako Šimrak ocenjuje Hrenove, Paradajzerove i Ljubićeve programe i predloge. »Iz svega se vidi da su Hren i Paradajzer i Ratno veće u Gracu pomješali vjeru s obredom i da su držali da se s jedinstvom mora sprovesti i latinizacija. Budući da su svi Uskoci u Žumberku i u Varaždinskom generalatu strogo čuvali svoj istočni obred sa starim slovenskim jezikom, to ih oni smatraju raskolnicima i pristašama carigradskog patrijarha. Toma Hren je u tom pravcu htio odgajati i uskočke mladiće. Oni su po primjeru Martina Dobrovića imali prijeći na zapadni obred. Gorljivog ljubljanskog biskupa ispričava neznanje u ovom pitanju. Stoga će se lako razumjeti što se Hren uopće ne obazire na sjedinjenu episkopiju u Marči i njezinog vladiku Simu Vratanju. Budući da je u Marči bio istočni obred, to je on vrijedio u očima Hrena kao »šizmatički«. Toma Hren je u svom nastojanju išao tako daleko da je predložio caru da se ima ukinuti Marčansko vladičanstvo i da se ima osnovati novo u Žumberku, kojem bi na čelu bio bosanski franjevac sa zapadnim obredom«.

Šimrak zaključuje: »Kako je Hren malo poznao stvari vidi se najbolje iz toga što on tvrdi da je 1611. godine Martin Dobrović išao u Rim nekim Petrom, franjevcem koji je posvećen za vladiku i radio među Vlasima«.

Šimrakovoj oceni glavnih »ideologa i programera unijačenja« žumberačkih uskoka ne bih imao šta da dodam. Prosto je neverovatno koliko se Šimrak razlikuje od drugih s njihove, unijatske strane. Utisak je da on, s obzirom na svoj položaj ne samo jednog od vodećih ljudi u strukturi grkokatoličke crkve nego i teoretičara i budućeg biskupa (vladike) nije ni mogao da kaže više i otvorenije.

Iz svega što je napisao Šimrak, jasno proizilazi da je on ne samo svestan nego i da naglašava ne samo pravoslavlje nego i slovenstvo, odnosno jugoslovenstvo. On bez ustezanja piše o Srbima, Srbiji i pravoslavlju i o žumberačkim uskocima kao o Srbima i pravoslavcima. Vlahe i vlaško ime

spominje samo kad prenosi što su drugi napisali, a i to čini veoma retko. Njegov cinizam dolazi do izražaja i kad »presvetlog« biskupa Hrena zove Toma i dokazuje da Hren ne razume ni osnovne pojmove iz oblasti vere i crkve.

U prilog uniji u Žumberku, i pre nasilnog unijaćenja, Šimrak je protumačio i dokumenat (u vezi s izdavanjem zemljišta u posedu parohije Radatovići), na kojem je marčanski vladika Isaija Popović, Žumberčanin, svoj stav napisao ćirilicom. Za njega je to dokaz da je Popović »vršio crkvenu vlast nad Radatovićima, a to znači i nad cijelim Žumberkom, jer su Radatovići (tada Sveta Nedjelja) najveća i najstarija žumberačka župa i da se pod njom razumjeva i čitavi Žumberak i svi Žumberački uskoci«. U prilog tome podseća i da je druga žumberačka parohija, Mrzlo polje, bila pod vlašću biskupa još 1641, kako to tvrdi Rafael Levaković, a da je treća, mešovita parohija Pečno, zbog blizine Pribiću bila nesumnjivo pod vlašću unijatskih marčanskih vladika (Arsenije Čarnojević i unija, str 82).

Ovaj Šimrakov stav zaslužuje posebnu pažnju. Napisao je da »unija nije samo sporazum, nego i duhovno delo«, a sad se postavlja formalistički, u smislu: postignut je dogovor vladike Vratanje i pape pa je sve unijatsko, iako i sam zna da se unija svodila na nekoliko vladika i kaluđera koji su formalno prihvatili uniju, ali u praksi nisu imali nikakvog uticaja. Marčanska episkopija je bila pravoslavna, na njenom čelu su bile vladike, imala je svoje duhovnike, više od stotinu hiljada pravoslavnih vernika i crkvene objekte. Gde i šta je tu bilo unijatsko, u smislu »Marčanske unije«? To je Šimraku, profesoru teologije, moralo da bude poznato.

Nažalost, Šimrak se »povodi« za zaslepljenim klerikalnim primitivcima koji nekoliko dolazaka Metodija Terleckog i Rafaela Levakovića u Radatoviće i Mrzlo polje zloupotrebljavaju da bi »ustvrdili« da su to već tada bile grkokatoličke župe. Da je tako bilo, ne bi bilo potrebno stotinu godina kasnije »vojnomo silom unijatiti Žumberčane i spasavati njihove duše«. Ko je mogao da spreči misionare da dođu u Žumberak kad su iza njih stajali svi: Beč, Rim, Budimpešta i Zagreb, a sve češće i vojska. Pored toga, imamo podatak da oni nijednom rečju nisu spominjali uniju.

Dalje, nije li dolazak misionara i spremnost pravoslavnih Žumberčana da ih saslušaju svedočanstvo veće širine i hrišćanske tolerancije pravoslavnih, u odnosu na rimokatoličku isključivost i agresivnost? Žao mi

je što to Šimrak nije rekao, s obzirom da se iz njegovih stavova o unijaćenju, posebno o zagrebačkim biskupima, to jasno vidi.

Šimrakovo pisanje potvrđuje i da o svemu postoje pisana dokumenta i da se kriju od javnosti. Uskoro će se videti da je general Šercer, posle smrti žumberačkih popova Marka i Teodora Pruščevića, naredio da se sve zapakuje i preda njemu. Gde je sad dokumentacija iz vremena pre nasilnog unijaćenja? Da je dostupna, znalo bi se koliko je bilo unijata u Žumberku, kako su se očitovali kao unijati i šta je to u praksi značilo?

Kao autor ove knjige, zahvalan sam dr Janku Šimraku i naglašavam da ga sve više uvažavam što se više upoznajem sa sadržajem njegovih studija i priloga, iako se po mnogim pitanjima s njim ne bih složio!

Drugi o verskom životu Žumberčana

Da bismo potpunije razumeli »nauku« i namere biskupa Hrena, trebalo bi da ponešto znamo o njemu. Iako sin protestantskih roditelja, školovan je u verskim školama u Beču i Gracu i postao izričiti i netolerantni rimokatolik. Kao ljubljanski biskup nije birao sredstva u progonu i uništavanju svega što je ličilo na protestantizam. U svojim izveštajima piše o »masovnom spaljivanju protestantskih knjiga, a prva knjiga na slovenačkom jeziku štampana je tek 1550. godine, zavaljujući Primožu Trubaru, kojeg je upravo Hren šikanirao i proterivao⁵¹.

Austrijska dokumenata potvrđuju da je Hren na svoj trošak školovao Žumberčane Petra Domitrovića i Martina Dobrovića, kao i da je on

51 Primož Trubar (1508-1586) je bio rimokatolički sveštenih u Ljubljani. Kao jedan od najpoznatijih i najuticajnijih protestanata proteran je iz Kranjske i Austrije. Kao protestantski sveštenik služio je i delovao u Nemačkoj. Zalagao se za obnovu slovenačkog jezika i na slovenačkom izdao oko 30 knjiga, uglavnom prevoda na slovenački crkvenih knjiga, s ciljem da se narod (vernici) uveri šta u njima piše, a ne da im veroispovedanje tumače rimokatolički popovi. O važnosti prevođenja za protestante govori i jedna anegdota o Luteru. Na jednom velikom skupu u Nemačkoj, na kojem je narod izrazio zadovoljstvo što će iz, na nemački jezik prevedenih verskih knjiga, moći da pročita šta se od vernika traži i da se »drugu« Bogu moli na nemačkom, jedan čovek je upitao Lutera: »A, da li Bog zna nemački jezik«?

Petra Domitrovića zaredio 1600. godine. Postoji podatak i da je Hren, pored spomenutih Georgija Aljića i Ivica Tome (1625–1629), o čijoj delatnosti, inače, nema nikakvih podataka, izdržavao još dvojicu Žumberčana koji su pre završetka »prave nauke«, umrli (verovatno zbog dobre ishrane i povoljnih uslova života, prim. autora). Malo je verovatno da su i Aljić i Toma dugo poživeli, jer nema podataka o njihovoj delatnosti »prevođenja svojih sunarodnike u carstvo rimokatoličanstva« (AVG, str. 25/26).

I drugi autori ukazuju da nisu bila u skladu s stvarnošću Hrenova razmišljanja o jedinstvu crkve koja je podeljena pa bi opet trebalo da bude jedinstvena, o crkvenom jedinstvu kao najboljem sredstvu za odbranu od turske najezde, zatim o uskocima kao lošim ljudima, o potrebi školovanja mladića u Ljubljani i samostanu Pleterje te o samostanu Pleterje kao misionarskom centru za Žumberak. »Mnogo hteo, mnogo započeo, ali ga je čas umrli prerano pomeo«.

O verskom životu žumberačkih uskoka posle doseljavanja piše i Radoslav Grujić u studiji »Marčanska unija i unija u Žumberku«. S ne malim iznenađenjem utvrdio sam da su Šimrakovi i Grujićevi tekstovi veoma slični, ponekad skoro istovetni, što i nije čudno s obzirom da su nastali u istom periodu, između dva svetska rata. Nije mi namera da utvrđujem ko je prvi pisao, a ko je pisao na osnovu već napisanog, nego da u Grujićevom pisanju uočim ono što Šimrak nije napisao.

Grujić konstatuje da su: »Srbi iz Podunavlja, Posavine i Podrinja naseljeni u Žumberku poneli sa sobom i vrlo žive tradicije na poslednje srpske gospodare – despote iz dinastije Brankovića, pa je, primera radi, baš u Žumberku sačuvana ona vanredno lepa pesma o smrti sremskog despota Jovana, sina svetiteljke majke Anđeline, koju je objavio znameniti Žumberčanin, naučnik hrvatski Tadija Smičiklas« (str. 23).

»Požrtvovno pravoslavno srpsko sveštenstvo, koje je sa svojim narodom uskakalo u Žumberak, održavalo je u pravoslavlju tu srpsku oazu, među samim rimokatolicima, punih 220 godina (1530–1750). Za to vreme se samo poneka srpska porodica odrekla pravoslavlja i primila rimokatoličanstvo, kao što znamo da je bio slučaj s porodicom Petra Domitrovića, zagrebačkog biskupa početkom XVII veka. Dok su Srbi u Liču i Krmopotama, na hrvatskom primorju, primili rimokatoličanstvo u masama

pre 1642. godine, kao što je brinjski grof Frankopan izvestio Dvorski ratni savet u Beču – kada je proterao od Brinja pravoslavne srpske kaludere iz manastira Rmanj, da bi se, kako sam kaže, lakše zadobili za rimokatoličku veru i brinjski Srbi, kao što je već pošlo za rukom sa onima u Krmpotama i sa pojedinim porodicama u Žumberku i po Uskočkoj gori« (str. 24).

Grujić kaže i da nema podataka kako su se prema pravoslavnim Žumberčanima odnosili ljubljanski biskupi i da su prvi podaci iz vremena osnivanja Marčanske pravoslavne eparhije. I on spominje delatnost biskupa Hrena, jezuite Ljubića i žumberačkog kapetana Paradajzera. Čudno je što ni Grujić ni drugi autori ne spominju Primoža Trubara, vodećeg protestanta koji ne da nije bio za unijačenje, nego je, kao što će se videti, imao odlične odnose s pravoslavnim sveštenicima u Žumberku.

Grujić dalje kaže da je tako počeo sistematski rad na organizovanju snažne rimokatoličke propagande među pravoslavnim Srbima uopšte, u Žumberku posebno. Međutim, niti školovanje dece niti zabrana ulaska pravoslavnih kaludera iz Bosne u Žumberak, koja se nije mogla konsekventno sprovesti, nisu urodili plodom pa su pravoslavni Žumberčani za sve vreme silom nametanja unije u Varaždinskom generalatu, ostali na miru pod duhovnim vodstvom svojih sveštenika vernih pravoslavlju (str. 26).

Međutim, posle propasti unije, pounijaćeni marčanski episkopi ostali su bez unijatske pastve pa su činili sve da potčine sebi Žumberak. Oni su uspeli da ubede državne vlasti da bi, radi očuvanja autoriteta rimokatoličke vlasti i crkve, među pravoslavnim Srbima trebalo po svaku cenu sprovesti uniju u Žumberku, koji je bio i geografski odvojen od glavnine Srba u Hrvatskoj«.

Radoslav Lopašić jasno kaže da su žumberački uskoci bili »sledbenici istočne crkve«, to jest pravoslavni. S obzirom da u Hrvatskoj nisu imali svojih posebnih crkvenih poglavara, priznavali su »vrhovnom glavom svoje crkve carigradskog patrijarha, dok su im popove redili egzarsi poslani od srpskog patrijarha iz Peći i od drugih vladika iz Turske. Od starijih popova, poznat je pop Ivan (Jovan, prim. autora) Maleševac, koji je 1561. godine predlagao revnom luteranskom pripovedaču Grguru Vlahoviću da se u Mlecima štampaju crkvene knjige na ćirilici, kod »tiskara Stjepana od

Skadra«, a 1563. godine zatražio da mu pošalju ćiriliska slova za tiskanje manjih knjiga pa će uskočki popovi dovesti stampare iz Bosne, i to iz Gorazda ili manastira Mileševo,⁵² gde su bile stare slavenske tiskare.

Lopašić konstatuje da od toga nije bilo ništa, s obzirom da nema knjige štampane u Žumberku ni iz tog vremena. Za propovednika Grgura Vlahovića kaže da je rodom iz Ribnika (između Ozlja i Karlovca), a za protestantskog propovednika u Novom Mestu primljen je 1567. Žestoko su ga progonili katolički sveštenici, posebno biskup ljubljanski Hren, koji ga je držao 21 dan u zatvoru, gde bi i »zaglavio, da ga nije izbavio staleški pisar« (»Oko Kupe i Korane«, str. 246).

Popovi Jovan Maleševac i Matija Popović pošli su 1561. s »glasovitim kranjskim reformatorom Primožem Trubarom u Urah u Virtemberškoj« (Baden-Wirtemberg, pokrajina u Nemačkoj, *prim. autora*), da pomažu kod izdavanja protestantskih knjiga na ćirilici. Iako su tamo bili dvadeset nedelja, nema traga o njihovom književnom radu, ali je zabeleženo da je Matija Popović, usput za dva dana, popio 20 vrčeva vina, a u Meningenu jedne večeri 11 vrčeva piva.

Priča o popu Jovanu Maleševcu sadrži značajne podatke o verskom životu žumberačkih uskoka. Ilarion Ruvarac (1832–1905), arhimandrit, srpski istoriograf i akademik,⁵³ u pismu Vatroslavu Jagiću (1838–1923) postavlja hrvatskom jezikoslovcu i akademiku⁵⁴ pitanje nije li pop Jovan Maleševac đakon istog imena i prezimena o kojem postoje pouzdani podaci na području s kojeg potiču i žumberački uskoci?

-
- 52 Manastir Mileševa podigao je kralj srpski Stefan Vladislav Nemanjić (1234–1243), šest km od Prijepolja, na reci Mileševki. U Mileševi su bile mošti Svetog Save, osnivača Srpske pravoslavne crkve. Da bi ubili duh naroda, Turci su preneli Savine mošti u Beograd i spalili ih na Vračaru 1594. godine. Na tom mestu podignut je »Manastir Hram Svetog Save«. U manastiru Mileševa krunisan je 1377. godine Tvrtko I Kotromanić za kralja »Srbijem i primorjem«. Kotromanić je bio sestrić cara Dušana.
- 53 Archiv fuer Slavische Philologie, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1903. (Arhiv za Slovensku filologiju, Vajdmanska Biblioteka),
- 54 Vatroslav Jagić se smatra najznačajnijim svetskim slavistom druge polovine 19. veka. Izdavao je i uređivao »Književnik«, časopis za jezik i povijest hrvatsku i srpsku. Pisao je o značaju i delatnosti Vuka Stefanovića Karadžića i Dositeja Obradovića.

Ruvarac navodi da je akademik Ljubomir Stojanović 1903. u Beogradu objavio prvi deo »Starih srpskih zapisa i natpisa«, među kojima se u četiri pisana izvora spominje ista ličnost. Pod brojem 451 iz 1524. godine spominje se »smerni i mnogo grešni sluga božji«, đakon Jovan Maleševac, autor zapisa da je u Trebinju, u crkvi Marijinog vaskrsnuća, pisana knjiga »u danima ljutog turskog cara Sulejmana, teškim za Sveto Trojstvo, u kojima su progonjeni Hrišćani«, kao i da se original dokumenta nalazi u biblioteci u Petrogradu.

Pod brojem 525 govori se o rukom pisanom prologu iz 1545. godine, koji je započeo jeromonah Sava, a završio posle njegove smrti đakon Jovan. Podatak je objavljen u »Glasniku« Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1902. godine, a original se nalazi u manastiru Svetog Trojstva u Pljevljima. Pod brojem 526 je zabeleška iz 1545. godine iz manastira Svetog Trojstva, objavljena u bosanskom »Glasniku« 1901. godine, a autor je opet »grešni i ponizni sluga božji« đakon Jovan. I pod brojem 533 naveden je zapis iz pogovora jednog »tetraevangelističkog« teksta iz 1546, iz istog manastira, čiji je autor »grešni i najmanji među svima« đakon Jovan. Prof. Ljuba Kovačević u Beogradu skrenuo je pažnju na peti podatak, prema kojem se »grešni sluga Hristov«, đakon Jovan, spominje i u pogovoru »Jevandelja« iz 1532, zabeleženim pod brojem 471. Kovačević kaže da je đakon Jovan – Jovan Maleševac, koji je radio u manastirima u Trebinju i Pljevljima.

Ruvarac pretpostavlja da je đakon Jovan Maleševac u mladosti bio veoma aktivan u pisanju knjiga u manastirima u Hercegovini i Crnoj gori, da se »zasitio tog posla i boravka pod Turcima« i prebegao pod vlast cara Ferdinanda I.

Vatroslav Jagić je posvetio pažnju pismu i razmišljanju Ilariona Ruvarca i izneo detaljnije podatke o saradnji popova Jovana Maleševca i Matije Popovića s protestantskim reformatorom Primožom Trubarom i njihovom radu u Nemačkoj. Posebno je naglasio Maleševčevu veštinu u pisanju i korigovanju ćiriličnih knjiga i njegova pisma žumberačkom kapetanu Ungnandu, kojima je opovrgao neopravdane optužbe protiv njih. Jagić potvrđuje i podatak da je Matiju Popovića ubio neki pravoslavni pop i da je tom prilikom Jovan Maleševac teško ranjen.

Iz napred navedenog može se zaključiti da je Jovan Maleševac bio obrazovan i od rane mladosti aktivan u pisanju i uređivanju crkvenih knjiga. Malo je verovatno da su istovremeno postojala dvojica s istim imenom i prezimenom. Pošto posle 1546. nema podataka o delatnosti Jovana Maleševca u manastirima u Trebinju i Pljevljima, a srećemo ga u Žumberku, gde se bavi istom delatnošću, logično je da se radi o istoj личности.

Maleševac je bio sklon protestantskom pokretu već u manastirima u Trebinju i Pljevljima. Izvesno je i da je dobro poznao i buduće žumberačke uskoke pa je očekivao da će tamo imati više mogućnosti da piše i izdaje protestantske knjige na ćirilici.

Očigledno je i da su žumberački popovi, bojeći se unijaćenja i ne znajući mnogo o protestantizmu, odlazak Maleševca i Popovića u Nemačku protumačili kao »opasno šurovanje s rimokatolicima« pa su oni otišli u Bosnu, ali ni tamo nisu bili bolje sreće. Neki pravoslavni pop je ubio Matiju Popovića, a Jovan Maleševac je, verovatno, ubrzo podlegao ranama, zadobijem prilikom napada na Popović.

Lopašičevo pisanje, u nastavku, mnogo liči na Šimrakovo. I on ističe značaj manastira Gomirje za crkveni život žumberačkih uskoka, biskupa Hrena naziva »žestokim progoniteljem i zatiračem protestanata i šizmatika«, a za biskupa Domitrovića kaže da je bio »odriješiti revnik za katolicizam«, iako je sin pravoslavnih roditelja ispod Oštrca. Lopašić kaže i da se, »uprkos revnovanju biskupa Hrena, ne može utvrditi da je crkvenog jedinstva u Žumberku bilo pre nego je zavladičio oduševljeni i energični pokretač i zatočenik unije Pavao Zorčić«. On je imao neprilika u Žumberku pa se 1672. žalio karlovačkom generalu Herberštajnu »da ga žumberačke vojvode ometaju u duhovnoj pastvi i ne daju da svećenici iz uskočkih gora k njemu dolaze«. Lopašić piše i da je kapetan Paradajzer naredio da se obesí pravoslavni pop. Postoje pouzdani podaci da je to bio kaluđer Ćaćilo, za kojeg i Valvasor kaže da je usmrćen.

Slovenački istoriografi i istraživači, bez ikakve rezerve, dokazuju da su se sa svim pravoslavnim beguncima posle Kosovske bitke 1389. preseľjivali i njihovi »duhovnici«, koji su strogo pazili da vernici ne bi prelazili u katoličku crkvu pa su gradili pravoslavne crkve, osnivali svoje eparhije i ostajali u vezi s Srpskom pravoslavnom patrijaršijom i patrijarhom u Peći.

Posebno obeležje predstavljaju pravoslavni manastiri koji su bili pod neposrednom jurisdikcijom Pečke patrijaršije (Došli su Turci., str. 35).

Najveći značaj imao je manastir Rmanj, kod Martin Broda, na ušću Unca u Unu. Rmanj nije tada bio samo jedini pravoslavni manastir na tom području i duže od jednog veka sedište Dabro-bosanske mitropolije, nego se nalazio u središtu područja gde su se smeštali budući uskoci i odakle su kretali u Žumberak. Već je rečeno da je s tog područja izvedena i prva, a verovatno i najmanje još jedna seoba uskoka u Žumberak. manastir Rmanj podignut je 1453. godine, a jedan od prvih pouzdanih podataka o njemu vezan je upravo za žumberačke uskoke: »Uskočke vojvode Petar, Petrašin i Vukdrag darivale su 1498. manastiru skupocenu Bogorodičnu ikonu... Srpske seobe s ishodištem iz okoline Srba, Glamoča i doline Unca, bile su predvođene vojvodama, a zaustavile su se u Žumberku, na granici Kranjske i Hrvatske«. ⁵⁵ Šteta što nema više ovakvih podataka.

Josip Mal je dosta i veoma realno pisao o verskom životu Žumberčana. Njegov polazni stav je »da je samo mali deo Uskoka priznavao katoličku crkvu. Pretežni deo ubrajao se među grkoistočnjake, dok su sami sebe nazivali starovercima. Pa i samo ime Vlah, kojim tadašnji izvori najčešće imenuju Uskoke, odnekada je označavalo pripadnike grčke vere«.

Uskoci koji su se nastanili pojedinačno među katoličkim stanovništvom nisu mogli dugo održati svoju veru. Nisu imali svoje crkve ni duhovništvo koji bi ih podučavalo pravoslavlju pa su prešli na katolicizam. Katoličke vlasti se u početku nisu ponašale netrpeljivo prema Uskocima jer se u to vreme pojavilo luteranstvo u njihovim redovima, koje je predstavljalo mnogo veću opasnost, nego uskočko pravoslavlje koje nije bilo agresivno, a njihovo sveštenstvo se ponašalo tiho jer je bilo malobrojno i manje obrazovano nego katoličko. Pored toga, Uskoci su dovedeni da bi branili granicu i teritoriju pa su sva druga pitanja u prvo vreme imala drugorazredni značaj.

Mal naglašava i da je hrvatski istoričar Kuripešić smatrao Uskoke dobrim hrišćanima, koji se vrlo malo razlikuju od katolika. Sami Uskoci su naglašavali da žele da žive s braćom hrišćanima, a ne s »turskim sekta-

55 Autor Radovan Pilipović, Banja Luka – Bosanski Petrovac, 2008, str.32

šima«, što znači onim, pre svega pravoslavnim hrišćanima koji su primili islam. Za Uskoke koji su prihvatili katolicizam, na primer Krmpoćani, istarski Vlasi i neki drugi, Mal kaže da su se odricanjem od pravoslavlja, odrekli i svog nacionalnog imena i postali Hrvati.

Žumberački uskoci su imali svoje vlastite duhovnike. Po seobi 1530. javlja se neki Nikolaj, nećak uskočkog sveštenika. Dvadesetak godina kasnije spominje se već poznati pop Jovan Maleševac, obrazovan i sklon protestantizmu, što je retkost među pravoslavcima. Mal potvrđuje sve što znamo o popovima Jovanu Maleševcu i Matiji Popoviću, posebno saradnju s protestantskim propovednicima Grigorijem Vlahovićem i Matijom Klombnerom, rasparčavanje 200 protestantskih katehizama u Radatovićima i neke druge detalje. Potvrđuje i da su Maleševac i Popović otišli u Bosnu, s ciljem da tamo štampaju crkvenih knjiga na ćirilici, ali su ih napali tamošnji, pravoslavni popovi (str. 146–151).

Mal kaže i da »skoro pola stoleća nemamo nikakvih vesti o uskočkim verskim prilikama. Crkvene vlasti imale su više nego dovoljno posla s protestantizmom pa za mirne i tihe pravoslavce nisu imali vremena, niti su se za njihovo veroispovedanje starali. Tek kad su reformatorske komisije opravile posao s protestantizmom i kad se veći deo zemlje povratio u krilo stare crkve, tada su obratili pozornost na veru uskočkih raskolnika. Zato što se u Hrvatskoj verskoj zanesenosti pridružio i staleški interes, koji je zahtevao da se Uskoci potčine zemaljskoj vlasteli, videćemo da taj boj nije bio ništa manje žestok nego pređašnja borba protiv protestantizma« (str. 151).

Papskog nuncija Salvaga, koji je 1607. godine dobio zadatak da »prouči uskočke duhovne i svetske prilike, osobito su zanimali Žumberački uskoci«. Salvago je ukazao na skroman izgled i opremljenost pravoslavnih crkava, u kojima su oltari uski, a od opreme u crkvi se drži samo krst, kao i da će pokušati da nagovori nadvojvodu Ferdinanda da »poradi oko poboljšanja«. U to vreme počeo se za pravoslavlje interesovati kaločki nadbiskup Leopold Karl Kolonič, kojem je pripadala i zagrebačka biskupija. »To se zanimanje kasnije pretvorilo u moćan pritisak, koji je kušao udušiti pravoslavlje, ili mu barem oduzeti zajamčena prava« (str. 152).

Mal navodi i da je ogorčeni protivnik protestantizma i pravoslavlja biskup Hren hvalio svog »učenika« popa Martina Dobrovića da je bio izvr-

stan propovednik, ali među šizmaticima nije ništa posebno učinio, iako je s njim 1616. u Gracu raspravljao o uskočkim sveštenicima. Očigledno, Hrenu nije bila po volji Dobrovićeva mirna narav. Malo iza toga Dobrović je umro.

Mal misli da je Hren posetio uskočke naseobine na kranjsko-hrvatskoj međi, ali nije naveo konkretan dokaz. S obzirom da ni drugi ne spominju dolazak Hrena u Žumberak, a znajući podosta o njegovim stavovima, mislim da se Hren, ipak, nije »udostojio« da dođe među »šizmatike«. Da je došao, možda bi se bio oslobodio netrpeljivost i mržnje.

Godine 1620. se uskočkim verskim pitanjem bavio i papin legat na Ferdinandovom dvoru u Gracu. Zahtevao je da se raskolnički popovi odstrane sa žumberačkog područja, a na njihova mesta dovedu katolički duhovnici pa su zatražena mišljenja biskupa Hrena, isusovca Ljubića i žumberačkog kapetana Paradajzera. U to vreme (1629) u žumberačkom poglavarstvu bila su samo tri uskočka sveštenika i jedan kaluđer (str. 153-155).

I Mal spominje smederevskog biskupa Rendića, »koji je do tada živeo među pravoslavnima«, i kojem je papa Urban VIII 1629. naredio da, »radi duhovne okrepe i osokoljenja«, poseti uskočke naseobine po Kranjskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, i dao mu pravo i ovlašćenja: da »promeni, popravlja, reformira i ponovo uspostavlja što i kako se njemu čini potrebnim«. Međutim, nema dokaza »da je Rendić došao u naše krajeve i šta je postigao«.

Ako Rendić nije dolazio u Žumberak, drugi »misionar«, rusinski unijat Metodije Terlecki je imao uspeha. Još kao đak obilazio je uskočke u Hrvatskoj i Žumberku i proučavao njihove verske prilike. Kao holmski biskup (1630-1649), na putu iz Rima u Poljsku posetio je u Ljubljani biskupa Hrena, s obzirom da su bili istomišljenici u vezi unijaćenja žumberačkih uskoka. Hren je pisao da je Terlecki »već odavna među Vlasima položio dobar temelj«, preporučio ga papi i Beču i zatražio da mu se pruži svaka pomoć.

Cela stvar je usporena jer su 1630. godine umrli ne samo biskupi Tomo Hren i Albert Rendić nego i vladika Simeon Vratanja koji je, barem formalno, priznavao uniju, a na njegovo mesto došao ogorčeni protivnik unije Maksim Predojević.

U to vreme počeo je da deluje među žumberačkim uskocima novi »igrač«, po imenu Rafael Levaković. Mal kaže da je Hrvat, rođen u Jastrebarskom i da su njegovi odnosi s pravoslavnim vernicima uticali na smer njegovog docnijeg crkveno-političkog delovanja. Levakovića je zagrebački biskup Vinković zamislio kao biskupa uskočkog, odnosno marčanskog. On je 1641. propovedao u Radatovićima, ali »nije niti jednom rečju spomenuo ujedinjenje s Rimom«. Navodno nije primio ni 400 groša koji su mu ponudeni, nego je savetovao da se novac uloži u korist crkve. To je imalo odjeka ne samo u Žumberku nego i među uskocima u Rovišću u Slavoniji.

Levaković je 20. maja 1641. bio opet u Žumberku, u drugoj žumberačkoj parohiji u Mrzlom polju. Navodno je s njim bio i vladika marčanski Maksim Predojević, a pop u Mrzlom polju bio je potpuno neuk, o verskim razlikama nije znao ništa, nego je samo ponavljao: »verujem u Hrista sina Device Marije«. Koristeći sve to, Levaković je, navodno, »poništió neke nepravilno sklopljene brakove i vratio u katoličanstvo nekoliko žena, koje su napustile katoličke muževe i venčale se s pravoslavnim Žumberčanima«. Valja istaći i da je Levaković u izveštaju napisao »da su Žumberčani pravoslavni i da pripadaju pravoslavnom Vretanijskom episkopu Maksimu Predojeviću«.

Očigledno je da je Levaković poznao Žumberčane i da je vešto popunjavao postojeće praznine i koristio slabosti, s obzirom da je na tadašnjih 1.200 uskočkih kuća i nekoliko hiljada stanovnika u Žumberku bio samo pop u Radatovićima (verovatno iz roda popova Pruščevića, prim. autora) i onaj »učevni« pravoslavni pop u Mrzlom polju. Imajući u vidu da je Levaković napisao istinu, očigledno je da on nije nikome ništa nametao, barem ne silom, pa mu se ne bi moglo nešto zameriti. To isto tako znači da Žumberak u to vreme ne da nije bio unijatski, nego o uniji nije moglo da bude niti reći.

Tim povodom Mal ističe i da se »u središtu Uskoka (1617) rodio i Jurij Križanić, koga je sudbina docnije bacila u Rusiju, gde je – umesto misionara unije – postao otac panslavističke ideje.

Mal ukazuje i zašto u Žumberku nije bilo više pravoslavnih popova? On kaže da je više od 30 kaluđera iz manastira Rmanj u to vreme htelo da pobjegne od turskog zuluma svojoj uskočkoj braći na hrišćansku stranu,

ali je »Ratni savet u Gracu naredio da ih se ne sme nikako primiti i sledeće godine ponovio ukaz da se moraju svi pravoslavni popovi, koji novo dođu, isterati preko granice. Grof Frankopan, upitan za mišljenje o toj stvari, predlagao je da se toj molbi ne ugodi jer će se u tom slučaju moći puno lakše među Uskoke uvesti katolička vera. Srbi Krmpočani, u Liču i Vinodolu, svi su prešli na katolicizam, a već ima nekoliko primeraka i u Žumberku i u Uskočkom gorju«.

Rusinski unijat Metodije Terlecki je 1643. otputovao u Rim, kako bi se s papom dogovorio oko daljeg rada na unijaćenju. Nema podataka da je boravio u Žumberku, ali se založio »da se za uskočku omladinu ustanovi aluminat, u kojem bi se uzgajala u unijatskom duhu«, što je odmah prihvaćeno. Bila je приметna i povećana aktivnost Petra Petretića, zagrebačkog biskupa (str. 152–164).

Značajan doprinos potpunijem razumevanju verskog života žumberačkih uskoka, do nasilnog unijaćenja, dala je Irena Smiljanić. Ona je temeljito i naučno istražila »duhovnopravnu pripadnost, odnosno datiranje crkveno-upravnih institucija i određivanje verskog identiteta srpsko-pravoslavne zajednice Žumberčana, koja je sredinom 16. veka silom podvrgnuta katoličkoj jurisdikciji, što je uzrokovalo promenu verskog, pa i etničkog identiteta njezinih pripadnika«. ⁵⁶

Posebno je značajan stav: »da je za istraživanje duhovnopravne pripadnosti potrebno imati u vidu samopoimanje crkve kao duhovnog organizma i kao društvene institucije, kao i da duhovnopravna pripadnost ujedinjuje tajinsku i organizacijsku dimenziju, izraženu u njezinoj hijerariji, koja određuje identitet vernika«. S obzirom da Katolička crkva nije priznavala crkvenost drugim hrišćanskim veroispovestima i crkvama, ona je zahtevala jurisdikciju i nad njihovim pripadnicima i time stvarala jaz između institucionalnog i tajinskog vida crkve, to jest između stvarne duhovnopravne pripadnosti, ili verske identifikacije, s jedne strane, i nametnute katoličke uprave, s druge strane.

56 »Duhovnopravna pripadnost Žumberčana u predmodernim povijesnim prikazima«, glasilo Srpskog kulturnog društva »Prosvjeta« iz Zagreba, »Ljetopis« za 2013. godinu.

U članku je na ubedljiv i argumentovan način dokazano da su žumberački uskoci, od doseljavanja u Žumberak pa sve do početka nasilnog unijačenja (1750), pripadali Pravoslavnoj crkvi, odnosno njezinim organizacijama. Pre doseljavanja i do 1609. godine bila je to Dabro-bosanska eparhija, sa sedištem u manastiru Rmanj. Posle izgradnje, 1602. godine, centar verskog života postao je manastir Gomirje. Ustanovljavanjem Vretanijske (Marčanske) eparhije, 1609. godine, Žumberak je pripadao toj eparhiji, sve do utemeljenja Karlovačko-zrinopoljske eparhije 1695. godine. Toj eparhiji Žumberak je pripadao do osnivanja Lepavinsko-Severinske eparhije 1734, u čijem je sastavu bio do 1750, odnosno do početka nasilnog unijačenja.

U studiji Irene Smiljanić sadržano je i niz podataka i saznanja do kojih nije lako doći zbog nedostupnosti izvora. Konstantin Stanić, Žumberčanin i kasniji križevački unijatski biskup (vladika) kaže »da je narod u Srbiji i Bosni imao svoje svećenike i to oženjene i da su se oni iseljavali s narodom u Hrvatsku i Slavoniju« (str. 3). Vikar Filip Vajč (Weitsch) izveštio je 1617. o pravoslavnoj crkvenoj organizaciji Žumberčana i predložio načine njihovog preveravanja. U Žumberku su tada postojale samo dve parohije, u Radatovićima i Mrzlom polju, a svaka je obuhvatala oko 500 porodica, što znači da je svaki paroh duhovno brinuo za više hiljada vernika (str. 6).

S obzirom da su u Žumberku sve do 1650. godine postojale samo dve spomenute parohije, sa svega 2-3 popa, i kad se ima na umu da je na tom istom području, s isto toliko popova, kasnije ustanovljeno 11 grkokatoličkih župa, jasno je da je organizacija Pravoslavne crkve u Žumberku bila slaba, da se nekolicina sveštenika borili s velikim teškoćama i da nisu mogli da se suprotstave misionarima i drugim oblicima delovanja katoličke crkve, posebno ne prisili vojne organizacije.

Postoje dokumenta o mogućem preobraćanju na katolicizam pojedinih monaha, ali ne i njihovih bratstava i šire zajednice, kao i pripadnika nekih porodica i društvenih grupa, ali i da je vladika Maksim Predojević vratio u pravoslavlje neke koji su za vladike Simeona Vratanje postali unijati. Na Žumberak se odnosi izveštaj generala Vuka Frankopana da se preobratiло nekoliko mladića, ali ne i šta je s njima dalje bilo (str. 9).

O značaju dobra Pribić K. Stanić je napisao: »Očuvanju unije u Žumberačkom narodu najviše je koristilo što su biskupi boravili u Pribiću sve do kanonizacije biskupije. Ovo je naime mjesto bilo na središnjem putu, kojim je narod bilo zbog prometa, bilo silazeći u Karlovac, u vojnoj službi, običavao primati utjehu od biskupa« (str. 12).

Brojna dokumenta nepobitno dokazuju da je početkom 18. veka pritisak na pravoslavlje u Žumberku bio pojačan, ali i da je otpor unijačenju bio isto tako jak. Zabeleženi su slučajevi nepokornosti sveštenika Petra Pruščevića 1704, 1705. i 1712. godine unijatskim marčanskim vladikama Turčinoviću, Markoviću i Jugoviću. Iz više izvora vidi se da je episkop Danilo Ljubotina rukopoložio pravoslavnog sveštenika Marka Pruščevića, vladika Lepavinsko-Severinski Simeon Filipović Teodora Pruščevića, a vladika Pavle Nenadović njihovog bratanca Janka, kao i da je u tri navrata (1711, 1715. i 1721) pravoslavnim monasima iz manastira Gomirje potvrdeno dušebrižništvo u Žumberku. Poseban oblik pritiska bio je postavljenje omraženog unijatskog vladike Rafaela Markovića baš u Žumberku. Protivrečni su podaci o monahu u Mrzlom polju koji se izjasnio kao unijat, što bi mogao da bude i tamošnji pop Arsenije Ivanović (str. 20).

U jednom dokumentu piše da su u Žumberku 1735. bila »trojica pristalica unijatskog vladike Teofila Pašića«, ali nije poznato ko su oni. Već poznati Benvenuto Petaci, tada veliki kapetan, podržavao je progon pravoslavnih sveštenika Marka i Teodora Pruščevića, koji su utamničeni u Pribiću, a na njihovo mesto navodno su postavljeni unijati Jovan Vučinić i Simeon Bulić. Međutim, Marko i Teodor su, ipak, vraćeni na svoja mesta, gde su dočekali početak nasilnog unijačenja. Da unijačenje u Žumberku nije išlo lako, pisao je 1746. i unijatski pop Mihajlo Božičković.

O proizvoljnom tumačenju stanja u Žumberku svedoči pisanje hrvatskog istoričara Krčelića, koji kaže da su u Pašićevo vreme u Žumberku postojale »četiri unijatske župe« i posmatra ih kao »preostatak unijatske crkve«, odnosno Marčanske unije, za šta nema potvrde ni u dokumentima niti u sećanju (str. 21/22).

O verskom životu i prilikama žumberačkih uskoka pre nasilnog unijačenja, kao i samom unijačenju, dosta je pisao i Manojlo Grbić (str. 96-158), s tim da je za razdoblje do nasilnog unijačenja manje konkretan i koristan.

Grbić piše: »čim je ono patrijarh (Arsenije III Čarnojević) oglasio da je dobio od cara privilegije, i da je on patrijarh svih pravoslavnih Srba-lja, i amo po Hrvatskoj, okrenuo je i Žumberak leđa marčanskom vladici Popoviću i njegovijem našljednicima«. Pretpostavlja on da su patrijarhovi egzarsi (izaslanici) stigli i do Žumberka, ali nema konkretnih podataka. Stoga je realnije da je Žumberak, kao udaljena i osamljena oaza, s jedne strane manje bio obavješten o stvarnim događanjima i propasti unije, a s druge više izložen pritiscima i uticajima unijatskih emisara.

»Kad su najposlije vidjele unijatske marčanske vladike i njihovi pomagači u Zagrebu i Beču, da su sasvijem istisnuti u oba đeneralata između pravoslavnog naroda, sticaju se oni strmoglavice da otmu za se bar Žumberak – taj osamljeni i od ostalog pravoslavnog naroda na ovijem stranama sasvijem otcijepljeni srpski krajičak... Vrlo je teško pouzdano dokazati da li je u to doba bilo u Žumberku pravijeh unijata, jer tada oni još ne imadahu nijedne svoje crkve i nijednog svog sveštenika, ali se mora priznati da je moralo biti dosta unijatskog kvasca, i to među žumberačkom gospodom i nekim plemićkim porodicama« (str. 100).

Grbić je prethodni stav precizirao i sledećom ocenom: »Iz svega se ovog dade zaključiti da je Pravoslavlje kod srpskog naroda u Žumberku, do polovine prošlog vijeka (18. veka, prim. autora) prilično bilo prorešetano i podriveno kod gospode i kod imućnih porodica, ako i nije bilo javnijeh unijata sa uređenom crkvenom upravom. To su unijati u Marči dobro znali, i s toga se sticaju – kako rekoh – da bar Žumberak za se otmu«.

U tom smislu Grbić spominje neke porodica, koje su dobile plemstvo, ali ih neću navesti, ne zbog toga što pretpostavka nije načelno korektna, nego što nema konkretnih dokaza da su neki od njih bili skloni uniji. Primera radi, Grbić spominje kao plemićku porodicu Bogdanović u selu Sekulićima. Nisam nigde našao da su i Bogdanovići dobili plemstvo, sedište roda Bogdanovića nije u Sekulićima, nego u Dučićima, a svi Bogdanovići koje poznajem na osnovu sećanja starijih i lično, oduvek su bili svesni svog verskog i etničkog porekla.

Grbić je naročito u pravu kad kaže »da je pravoslavno sveštenstvo, posebno narod žumberački (pre)malo znao da li pripada Severinsko-Le-pavinskoj eparhiji, ili Karlovačkom vladičanstvu, posebno da je zbog

tih promena pa i nemara, ostao nekako 'na ledini'... Narod je neprestano držao da je Marča pravoslavni manastir«. Ali, Palković je dobro znao šta popovi i narod znaju, a šta ne znaju. On se uvukao u Žumberak pa stade najprije nagovarati srpski narod da se ne da pod Karlovačko vladništvo, nego da i dalje ostane pod Severinsko-Marčanskijem, kao što je od vajkada bilo (str. 102).

Sve Grbićeve ocene su tačne, sem kad ukazuje na pojedine porodice kao nosioce unijaćenja, a za to nema konkretnih dokaza. Nije u pravu ni kad pomalo ignorantski govori o delatnosti unijatskih popova Metodija Terleckog («Bože Moj, ko se sve nije starao za duše našijeh šukundedova i pradedova») i Gabrijela Palkovića («nijesu oni ni smjeli ni htjeli kazivati narodu da nijesu pravoslavni»), »a to im je i bio zadatak, da se pretvaraju, dok narod ne zavaraju. Tako je radio i Palković u Žumberku pred narodom«.

Iako niko nije sistematski istraživao verski život žumberačkih uskoka do nasilnog unijaćenja, ipak ima dovoljno podataka i saznanja da se stvori realna slika stanja i odnosa pred istorijski sraman i nasilan čin unijaćenja i izvuku barem sledeći zaključci: žumberački uskoci su došli svesni svog pravoslavnog porekla i pripadnosti Pravoslavnoj crkvi u organizaciono-upravnom i duhovnom smislu. Suprotne tvrdnje su zlonemarene i neutemeljene. Iako veza s Dabro-bosanskom eparhijom i manastirima u Bosni i Srbiji nikada nije prestala, ipak su Žumberak i Marindol sve do naseljavanja srpsko-pravoslavnih uskoka u Vrbovsko, Gomirje i Moravice i izgradnje manastira Gomirje (1602), bili »usamljeno i izolovano ostrvo pravoslavlja« u rimokatoličkoj Habsburškoj Monarhiji.

Bliski odnosi žumberačkih popova s Primožom Trubarom i njihovo interesovanje za protestantski pokret ne samo u Sloveniji, nego i u Nemačkoj, svedoči o obrazovanju pojedinaca i o njihovom tolerantnom hrišćanskom stavu i spremnosti na saradnju, kao i da je pravoslavlju bio bliži blaži i tolerantniji protestantski obred ispovedanja hrišćanstva, od nasilnog i agresivnog rimokatoličanstva.

U izuzetno teškim uslovima, u periodu od skoro 150 godina, do hapšenja vladike Gavriela Mijakića, poslednjeg marčanskog pravoslavnog episkopa koji nije priznavao uniju i dovođenja unijata Pavla Zorčića, uni-

ja u Žumberku nije ostavila vidljivog traga. Izuzetak su biskup Petar Domitrović i pop Martin Dobrović, kasnije i biskup Petar Petretić i njihove porodice. Nema dokaza o prihvatanju unije od strane drugih pojedinaca i grupa!

S obzirom da su Domitrović i Petretić stigli u kratkom vremenu da se »uzdignu« na najviši tron rimokatoličanstva u Hrvatskoj, logično je da se upitamo da li su Domitrović i Petretić bili »posebno talentovani«, ili nisu imali »jaku konkurenciju« iz redova pravih rimokatolika i Hrvata? Ta činjenica zaslužuje pažnju.

Žumberak je ipak »bio načet«, kako kaže Grbić. Spominje se nekoliko primera pokatoličenja, u kontekstu pokatoličavanja pravoslavnih Srba u Krmpotama, Liču i Vinodolu. Da li se radi o pokatoličavanju ili o uniženju i da li se radi o porodicama spomenute trojice popova ili o nekim drugim porodicama i pojedincima? Radi se o istorijskoj istini, ona je jedna i ne valja je krivotvoriti ili skrivati u moru klerikalne prašine i prljavštine.

Misionarsko delovanje Rusina Metodija Terleckog i Hrvata Rafaela Levakovića u Žumberku zaslužuje pažnju i realnu ocenu. Nisu u pravu niti pravoslavni izvori koji njihov učinak nipodaštavaju niti rimokatolički koji na osnovu nekoliko njihovih boravaka u Žumberku zaključuju da su tadašnje pravoslavne parohije bile unijatske župe. I Terlecki i Levaković su se »potrudili da upoznaju« žumberačke uskoke i »njihov verski život«, uočili su »slabe strane« i umeli da nađu metode i puteve da im se približe i pokušaju »prodati rog za sveću«. Bez obzira da li su oni stvarno verovali da čine nešto dobro ili su bili samo sluge koje ne interesuje suština, ostvarili su oni, uz podršku pape, carevine i zagrebačkih biskupa, barem deo onog što su želeli.

Najveću opasnost da u Žumberku, ipak, dođe do preveravanja i da unija »pusti korene«, nisu predstavljali ni popovi Terlecki, Levaković i drugi misionari, nego surova žumberačka realnost: udaljenost od drugih srpsko-pravoslavnih uskočkih zajednica; nepojmljivo malo pravoslavnih popova, njihova nedovoljna obrazovanost i nemogućnost da se suprotstave misionarskoj propagandi; nedovoljna briga i pomoć marčanskih vladika i karlovačkog vladičanstva, posebno najbližeg manastira Gomirje koji je za vreme arhimandrita Vasilija Predojevića, kasnijeg marčanskog

vladike, i sam bio tolerantniji prema uniji; težak i složen život uskoka, pun protivrečnosti i opasnosti; stalni i nesmiljeni pritisci radi unijačenja i odnarođivanja te sklonost privilegovanih porodica i vođa da, zbog ličnih interesa, zapostave odbranu verskog i etničkog identiteta itd.

O pravoslavnom verskom životu žumberačkih uskoka u periodu dužem od 220 godina brinuli su sledeći poznati pravoslavni popovi: Joanikije, Čačilo, Mišljen Vučinić, Jovan Vučinić, Novak protopop, Jovan Maleševac, Matija Popović, Janko Popović, neimenovani pop (kojeg spominje Vranešić), Đurađ Đurašević, Ilija Latković, devet popova Pruščevića (Petar, Jovan, Tadija, Lazar, Todor, Jakša, Damjan, Teodor i Marko) i đakon Janko Pruščević (Radeka, str. 139, Grbić, str. 107), od kojih su poslednji, Marko i Teodor umrli, a đakon Janko Pruščević, likvidiran u zatvoru u Karlovcu 1751. To je pokazatelj, s jedna strane da u Žumberku nije bilo drugih popova, sem pravoslavnih, a s druge da je to (pre)mali broj dušebrižnika za 7–8 hiljada vernika.

U tom periodu u Žumberku su postojale samo dve pravoslavne parohije: Radatovići i Mrzlo polje, s ukupno 26 crkava, koje su nosile i danas nose pravoslavna imena. Tek u sadašnje vreme pokušava se »pounijatiti« i imena tih crkava. Već je spomenuto da u popisu parohija Karlovačkog generalata iz 1700. piše da Žumberak (tri parohije) pripada parohiji Gomirje, s obzirom da ga opslužuju kaluđeri manastira Gomirje. U popisu parohija Karlovačke eparhije iz 1755, kod protopopije budačke piše da je u Slunjskom puku izostavljeno celo žumberačko područje, gde se nalazi 26 »naših« (pravoslavnih) crkava (Kašić, str. 93). Poređenja radi, danas na tom području postoji 11 grkokatoličkih župa (Stojdraga, Mrzlo polje, Pećno, Grabar, Kalje, Žumberak, Oštrc, Sošice, Kašt, Drage i Radatovići), s 11 župnih i 13 područnih crkava, u kojima »deluje« i 11 popova, a koliko danas Žumberak ima stanovnika?

Na osnovu toga jasno je da bi unijačenje, odnosno preveravanje, a s njime i odnarođivanje, da je ostavljeno da teče »prirodnim putem«, ako je tako nešto uopšte prirodno, među žumberačkim uskocima teško ikada uhvatilo dublji korena i ostavilo znatnijeg traga. Niko pametan ne bi očekivao da se mala žumberačka srpsko-pravoslavna zajednica ne bi »osipala« i u verskom i nacionalnom smislu, odnosno da vreme ne bi učinilo

svoje, ali većina bi ostala ono što jest! Završavajući svoju studiju, Mal kaže i »da se Uskoci i sada razlikuju po običajima i navikama od ostalog stanovništva«, a isto su do detalja opisali i Valvasor, Lopašić, Vraz i mnogi drugi.

JOHAN HAJNRIH ŠVIKER O UNIJAČENJU SRBA ŽUMBERČANA

O autoru i delu

Johan Hajnrh Šviker, istoričar, pedagog i publicista, rođen je u blizini Temišvara, 28. aprila 1839. godine. Između ostalog bio je i novinar glavnog bečkog lista »Die Presse« i urednik više političkih i školskih novina na području Ugarske. Kao istoričar i publicista pisao je o problemima religije i crkve i o nacionalnim odnosima u Ugarskoj. Njegove knjige, studije i rasprave su izazivale interesovanje, bile su tražene i rado čitane. Školski udžbenici za nemački jezik izdavani su više puta. U Budimpešti je 1880. izašla Švikerova knjiga »Politička istorija Srba u Ugarskoj«, što znači da se studiozno bavio položajem Srba u Austro-Ugarskoj i da mu je ta problematika bila dobro poznata.

Za nas je najinteresantnija knjiga »Zur Geschichte der Kirchlichen Union in der Croatischen Militaergrenze« (»O istoriji crkvene unije u hrvatskoj vojnoj granici«). Knjiga je objavljena davne 1875. godine i izazivala je pažnju u javnosti, posebno među autorima koji su se bavili problemima crkvene unije i Vojnom krajinom u celini. Međutim, njegova knjiga ostala je na jugoslovenskom prostoru skoro nepoznata javnosti jer su mogli da je koriste samo poznavaoi nemačkog jezika i što su je koristili samo protivnici unije i unijaćenje. Nosioci i pristalice unijaćenja su od Švikerove knjige bežali kao »davo od tamjana«. ⁵⁷

Na srpski jezik knjigu je preveo Nikola Živković, poreklom Žumberčanin, tek burne 1991, pod naslovom »Istorija unijaćenje Srba u Žu-

57 Johan Hajnrh Šviker, »Historija unijaćenja Srba u Žumberku«, Kalenić, Eparhija kragujevačka, Kragujevac 1991.

mberku«. S obzirom da je kasno prevedena i štampana u malom tiražu, čitaocima je bila dostupna samo na ograničenom prostoru i u kratkom i burnom vremenu, tako da je širem krugu zainteresovanih ostala nepoznata ili nedostupna, posebno u Žumberku.

Nikola Živković kaže da je Šviker pisao upravo o unijaćenju Srba u Žumberku, u šta će se uveriti i čitaoci ove knjige, a da su pristalice i zagovornici unije tvrdili i pisali, a mnogi to rade i danas, da se radilo o dobrovoljnom prelasku iz pravoslavlja u uniju, a neki idu i tako daleko da tvrde da o unijaćenju ne može da bude ni govora, pošto su žumberački uskoci već pripadali unijatskoj crkvi.

Dakle, pred nama je dokumenat od izuzetnog značaja. Po mom dubokom ubedenju, ravan već prikazanom popisu Srba Žumberčana. Ako popis nedvojbeno svedoči o poreklu Srba Žumberčana, onda Švikerova knjiga neporecivo dokazuje da je unijaćenje bilo nasilno i pokazuje kakvim su se sve metodima i sredstvima koristili njegovi nosioci. Knjigu je pisao Nemač, katolik, čovek kojeg i kao istoričara, publicistu i pedagoga ne samo priznaju nego i pomalo svojataju, podjednako i nemačka i mađarska historiografija. Čak i da je hteo da bude neobjektivan, odnosno prosrpski orjentisan, on to nije mogao. Šviker je pisao na osnovu teško dostupnih dokumenata, od kojih je većinu i objavio u prilogu. Radi se o dokumentima koji do tada nisu bili poznati javnosti pa je pitanje da li bi se ikada i pojavili da ih on nije objavio.

Imajući to u vidu, našao sam se pred dilemom kako koristiti ovaj jedinstveni dokumenat? Najbolje bi bilo ako bih ga preneo u celini, ali, to nije ni prihvatljivo ni moguće. Knjiga je preobimna da bi postala deo druge knjige. Pored toga, niti je tadašnji nemački jezik istovetan sa savremenim nemačkim jezikom niti je stil izražavanja i način pisanja iz tog vremena sličan savremenom. Tada se pisalo kitnjasko, ekstenzivno i obimno, onako carski, kad je pisao car, i podanički, kad su se caru obraćali potčinjeni ili njegovi saradnici. Stoga je skraćivanje, pojednostavljivanje i približavanje teksta čitaocu bilo neminovno. To je ne samo teži način pisanja nego se autor neminovno izlaže opasnosti da bude subjektivan, da od mnoštva značajnog ne odabere uvek najznačajnije. Ali to je neizbežno. Jedina alternativa je »ostaviti se ćorava posla« i ne pisati.

Suštinu knjige predstavlja nasilno unijaćenje pravoslavnih Srba u Žumberku u periodu od 19 godina. Radi lakšeg praćenja, ukazujem na početni i završni akt te drame. Početni akt predstavlja naređenje generala Leopolda Šercera (Scherzer), komandanta Karlovačkog generalata, od 24. novembra 1750. godine, kojim pravoslavnim sveštenicima zabranjuje pristup u Žumberak. To je značilo fizičko odvajanje srpskog i pravoslavnog naroda u Žumberku od pravoslavne crkve pa i od srpskog naroda u drugim krajevima.

»Završni udarac«, bio je u režiji barona Kolera (Koller), predsednika Dvorske ilirske kancelarije u Beču, koji je konačno uspeo da kod carice i kraljice Marije Terezije izdejtstvuje izdavanje dekreta kojim se pravoslavnom karlovačko-sremskom mitropolitu i karlovačkom vladici ne samo oduzima svaka nadležnost u Žumberku nego se njima i njihovim pravoslavnim sveštenicima zabranjuje da, pod pretnjom najstrože kazne, ubuduće i postavljaju pitanje pravoslavlja Žumberka.

Dekret je potpisan 8. decembra 1769. godine i dostavljen mitropolitu srpskom i vladici karlovačkom, uz obavezu da naredbu moraju doslovno poštovati, »jer je ona izraz naše konačne odluke«, kao i da je imaju zadržati za sebe, odnosno da se njome ne služe u javnosti. Dakle, i kad je donet taj sramni dekret, znalo se da se čini nešto nečasno i nasilno pa se želelo sakriti od naroda i javnosti.

Generalsko nasilje u ime »spasavanja duša«

Događaji koje ću sada slediti odvijali su se između ta dva čina. General Šercer naredio je 1750. godine, linijom komandovanja, preko nadležnog komandanta u Žumberku pukovnika Johana Pencingera (Johann Penzinger), da se od kuće do kuće saopšti da, od današnjeg dana do daljnjeg, nijedan oficir, vojnik ili graničar, pod pretnjom najstrože odgovornosti i kazne, ne sme primiti u svojoj kući nekog monaha (kaluđera), a pogotovo da mu dozvoli da bi vršio bilo kakvu duhovnu službu, među narodom ili kod žumberačkog bataljona. Ako bi se neki monah (kaluđer) pojavio, mora ga se uhapsiti bez obzira da li je dan ili noć, sprovesti u komandu, čak ako bi imao i dozvolu »visokog gospodina generala Šercera« ili neki drugi dokumenat.

S obzirom da je takva dozvola izdata još 1706, a posle toga više puta samo potvrđivana, poslednji je to pravo pravoslavnim gomirskim kaluderima potvrdio upravo taj isti »visoki gospodin general Šercer«, 16. avgusta 1746, dakle samo nešto više od tri godine pre zabrane. Tada je naredio da se kaluderima manastira Gomirje dozvoljava da mirno putuju u Žumberak i da ih se ni najmanje ne uznemirava u traženju bilo kakvih davanja. Pukovnik Pencinger, odgovoran za izvršenje ovog Šercerovog naređenja, preneo je odgovornost na Žumberčane, natporučnike Jakšu Tupca i Janka Paunovića (str. 23/24).

Razume se da je propast »Marčanske unije«, unijaćenja pravoslavaca na području Hrvatske, Slavonije i Kranjske, bio pravi razlog promena u odnosu na žumberačke uskoke. Pošto je propalo sve, želelo se zadržati i pounijatiti barem Žumberak. Šviker ne ukazuje kada i gde je tako odlučeno jer on piše na osnovu dokumenata, a takvim dokumentom ne raspolaže. On neposredne razloge vidi u pojačanom pritisku crkvenih krugova, rimokatoličkih i novostvorene grkokatoličke biskupije (eparhije) u Pribiću, odnosno dvojice pounijaćenih sveštenika, kasnije i biskupa Gabrije-la Palkovića i Vasilija Božičkovića.

Njihova nastojanja ostala bi bez rezultata da, po mišljenju Švikera, na dužnost komandanta Karlovačkog generalata nisu dolazili generali, vatreni rimokatolici i otvoreni zagovornici i nosioci unijaćenja. Videće se da je ta teza tačna. Naravno, treba uvek imati u vidu i da je carica Marija Terezija, inače prosvećeni apsolutista, bila duboko religiozna. Poznato je da je to bio uzrok nesporazuma i s njezinim suprugom i sinom, koregentom i savetnicima po mnogim pitanjima stanja i odnosa u Habsburškoj Monarhiji. Stoga je sasvim razumljivo da je carica prilikom imenovanja na visoke dužnosti, pre svega u svom neposrednom okruženju, prednost davala osobama koje su religiozno bile rimokatolici, i da se to odnosilo i na generale, s obzirom da je među njima moglo da bude i protestanata.

Neposredni povod što je zabrana doneta baš 1750. godine bila je bolest i smrt Teodora i Marka Pruščevića, poslednje dvojice od ukupno devet pravoslavnih sveštenika iz porodice Pruščević iz sela Malinci. Kao što je već rečeno, njih je progonio i kažnjavao onaj »slavni« vladika-biskup Teofil Pašić još 1739 godine.

Pošto je saznao da je Teodor bolestan, general Šercer nije dozvolio da mu se pruži lekarska pomoć niti da mu na samrti poslednje sakramente pruži pravoslavni sveštenik. Naprotiv, cinično je naredio da mu se ponudi da to uradi unijatski sveštenik Gabrijel Palković, sa željom da Teodora ponizi i navede da, na samrti, prihvati uniju. Istovremeno, »naredio je jednom oficiru da, čim Teodor umre, ode na lice mesta i sve zapečati, kao i da se monasi iz manastira Gomirje, Gavriilo Musulin i Makarije Višnjic, proteraju iz Žumberka« (str. 31).⁵⁸

Kad je, ubrzo posle Teodora, umro i Marko Pruščević, ostao je još njihov sinovac Janko, đakon, kojeg je u đakona rukopoložio mitropolit Pavle Nenadović. Janko je odbio ponudu Gabrijela Palkovića da prizna uniju rečima: »da iz njegove kuće još niko nije postao unijat, pa neće ni on« pa je uhapšen i sproveden u vojni zatvor u Karlovcu, gde je zlostavljan i mučen. Na samrti ne samo da je odbijena njegova molba da mu dovedu pravoslavnog sveštenika nego mu ni lance nisu skinuli.

Razume se da takvi postupci nisu mogli da ostanu sasvim nepri-mećeni pa je Dvorsko ratno veće pozvalo generala Šercera na odgovornost. Kakva je to odgovornost bila pokazuje činjenica da Šercer nije smatrao da bi trebalo da se brani, nego je govorio »o zlobnim sveštenicima Pruščevićima, koji su agitovali u narodu u korist pravoslavne crkve, jer iz njihovih srca nije odstranjen otrov, pa su i umrli kao pravoslavci. Zbog njihovog nedozvoljenog i štetnog delovanja mnogi Žumberčani su zavedeni pa bi trebalo preduzeti energične mere da se vrate na 'pravi put', odnosno da prihvate uniju« (str. 32).

58 Dakle, crkvena dokumenta, pisani podaci iz »vremena pravoslavlja«, dostavljeni su generalu Šerceru i od tada im se gubi svaki trag. Svakako, ne slučajno. Iako se, verovatno, ne radi o obimnoj dokumentaciji, s obzirom da nekoliko pravoslavnih popova nije moglo da vodi obimne knjige, jer za to nisu imali ni povoljne uslove, a pitanje je i da li su bili (dovoljno) pismeni, podaci iz tog vremena bili bi više nego dragoceni. Oni bi nedvojbeno pokazivali i potvrđivali ono što se do danas skriva, krivotvori i zloupotrebljava na najgori mogući način. To potvrđuje i pisanje Milka Predovića (»Žumberački kalendar« 1968, str. 318-325). Predović je detaljno ukazao na značaj tzv. »matica« (knjiga rođenih, umrlih, venčanih i stanja duša) i pomalo naivno i iskreno, pod posebnim naslovom istakao da nam »izgubljene matice u Žumberku, od 1530 do 1762, dakle punih 232 godine, moraju biti ozbiljna opomena«.

Šviker ukazuje i na politiku »dvostrukih standarda«. »Carica hvatila one koji se ističu kao vatreni katolici, potvrđuje zakone prema kojima samo rimokatolici u carevini mogu da budu zemljoposjednici, pravoslavnim mitropolitima i vladikama ne dozvoljava da na teritoriji Habsburške Monarhije vrše pravosuđe nad pravoslavnom klerom i narodom i slično, a istovremeno, 22. oktobra 1751. godine naređuje da se obznani 'da ona nikada neće dozvoliti da bi iko od njezinih vernih srpskih podanika bio ugnjetavan protivno izdatim privilegijama ili da bi bio prisilno nateran da prihvati uniju'« (str. 32). Između takvih krajnosti bilo je i previše prostora za samovolju, obmane, prevare i laži.

Videvši da protiv njega nisu preduzete nikakve mere, general Šercer je pojačao delatnost protiv pravoslavnih sveštenika i naroda u Žumberku. Počeo je pravi pogrom. Koristila se svaka prilika da se pravoslavnom stanovništvu Žumberčanima pretilo i da se na sve moguće načine ucenjuju da se izjasne da prihvataju uniju? Bilo je jasno da se njihova opredeljenja evidentiraju i da će trpeti ako ostanu pravoslavci.

U to veoma teško vreme za gornjokarlovačkog vladiku imenovan je Danilo Jakšić, raniji iguman manastira Gomirje, »čovjek koji je u crkvenim stvarima besprekoran, primeran duhovnik, a ima i potpuno čist životni put, te se pokazao veoma marljiv pri novom uređenju i ustavu radi podizanja zemlje«, kako ga je opisao sam general Šercer, a odnosi se na vreme reformi i preuređenja Vojne krajine, koje narod nije prihvatao (str. 33).

Pored problema u Žumberku, vladika Jakšić se suočio i s novom činjenicom. U njegovoj potvrdnoj diplomi žumberačko područje uopšte nije navedeno, što je značilo da se izuzima iz Karlovačkog vladičanstva. Podsećam da je Žumberak pripadao Marčanskoj eparhiji, da je propašću Marčanske unije pripojen novoj Lepavinsko-Severinskoj eparhiji, kao i da je to bio propust, imajući u vidu da je praktično pripadao Karlovačkoj eparhiji (vladičanstvu), odnosno najbližem pravoslavnom manastiru Gomirje. Pretila je opasnost da nosioci unijačenja zloupotrebe svaki takav formalni i organizacioni propust.

To nije ličilo na dobro, posebno ne na slučajnu grešku, pa su vladika Jakšić i mitropolit Pavle Nenadović o tome obavestili predsednika Dvor-

skog ratnog veća i zatražili da se taj propust ispravi pre ustoličenja vladike. Mišljenje je zatraženo ni od koga drugog nego od generala Šercera. On tu priliku nije propustio. U odgovoru od 25. aprila 1752. godine ukazao je da molba polazi od pogrešne pretpostavke da su stanovnici Žumberka oduvek pripadali Pravoslavnoj crkvi. Naprotiv, Žumberak je od naseljavanja bio odan unijatskoj crkvi. Ne može se naći ni traga da je Pravoslavna crkva ikada imala duhovnu pravosudnu vlast u žumberačkom području, a pravoslavnim sveštenicima je oduvek bio najstrože zabranjen pristup u Žumberak (str. 34).

Malo je reći da je to bilo besramna laž, ali takav odgovor generala Šercera jedva je dočekao unijat Gabrijel Palković pa požurio da zatraži da se njemu dodeli to područje. Dvorska ratna kancelarija nije se udubljavala u suštinu problema. Jednostavno je podržala stavove generala Šercera i zahtev Gabrijela Palkovića. Lakonski je zaključeno da, pošto pravoslavni vladika do tada nije imao duhovnu vlast u žumberačkom području, to mu se ni ubuduće ne može dozvoliti. A ako je to već bio slučaj, takvo odobrenje imalo bi se naknadno ukinuti. I sve to »u interesu spasenja nekoliko hiljada duša i pristalica svete unije« (str. 34).

Svaki komentar je izlišan. Dvorska ratna kancelarija se pravi kao da problem uopšte nije bio poznat, niti se interesuje za stvarno stanje. Bitno je bilo da se Žumberak odseče od pravoslavlja. Sve drugo će da ide samo po sebi.

Uvidevši kuda to vodi, još neustoličeni vladika Danilo Jakšić više puta je tražio da se reši problem Žumberka i da se ne uskraćuju prava pravoslavnih Žumberčana koja su im garantovana od doseljavanja. Tada se vladici Jakšiću iz Beča pismom neočekivano javio ministar za »ilirske« narode i obavestio ga da će kraljica u Žumberak poslati izaslanike, koji će popisati pravoslavne i unijate, kako bi se ustanovilo stvarno stanje. Bilo je to prvi put da se predviđa mogućnost da se i u Žumberku, na licu mesta utvrdi ko je stvarno unijat, a ko pravoslavac, što se u tom trenutku moglo oceniti kao pozitivno. Pored toga, ministar predlaže vladiki da prihvati ustoličenje za Karlovački generalat te Liku i Krbavu, a da će se problem Žumberka naknadno rešiti (str. 35). Kasnije će se videti da je to bio samo običan trik i brutalna prevara.

Imajući u vidu sve probleme Pravoslavne crkve na području Karlovačkog generalata te Like i Krbave koji su čekali njegovo ustoličenje, kao i predlog nadležnog ministra u vezi s popisom vernika i uveravanje da će se naknadno rešavati problem njegove nadležnosti za Žumberak, vladika Jakšić je prihvatio da bude ustoličen u Plaškom, 31. avgusta 1752. godine.

Poučen iskustvom, vladika Jakšić je tom prilikom nadležnom za njegovo ustoličenje, nikom drugom nego opet generalu Šerceru, predao pismenu izjavu u kojoj je istakao svoje pravo na žumberačko područje, pod zakletvom naglasio da pravoslavne stanovnike žumberačkog područje ne može da ostavi bez duhovne brige, izjavio da se neće mešati u stvar unije i zamolio caricu da njezini izaslanici izvrše popis i odvoje pravoslavne od unijata, kako bi se narod rešio tolikih briga (str. 35).

Tako je mislio i nadao se vladika Danilo Jakšić. Ali »kad te kadija tuži i taj isti kadija ti sudi, onda je samo onako kako kadija kaže«. A u ovom slučaju, kao što će se dalje videti, žumberačkim uskocima će suditi ne jedan, nego više kadija. Obećana popisna komisija nije poslata u Žumberak do kraja 1752. godine. Verovatno su se prisetili rezultata takvog popisa u Varaždinskom generalatu 1732. godine i uvideli da je nadležni ministar učinio grešku (da li namernu?) kad je obećao popis pravoslavaca i unijata u Žumberku. Kao izgovor navedeni su nemiri koji su zbog nasilnog unijaćenja izbijali u Žumberku i drugim krajevima. A upravo je vladika Jakšić činio sve da se narod umiri i da se problemi rešavaju na miran način. Konkretno, za lično angažovanje da se umiri pobuna i predupredi krvproliće 1751. godine u Lici, carica ga je odlikovala 1753. »zlatnom kolajnom na zlatnom lancu«. Na kolajni je njezina slika, a celo odlikovanje vredelo je 1.000 forinti (Grbić, druga knjiga, str. 25).

Dok je pravoslavni vladika bio uzdržan i razborit, spomenuti unijat Gabrijel Palković je iz obližnjeg Pribića bezobzirno i svim sredstvima pokušavao da bude ustoličen za unijatskog biskupa (vladiku). Međutim, do njegovog postavljenja proći će još dosta vremena i to, za divno čudo, zavaljujući Rimu. Tamo su, za razliku od bečkih savetnika i generala i zagrebačkih biskupa, ipak, koliko-toliko vodili računa o crkvenim propisima, a time i o »obrazu«. Bili su svesni da je unijaćenje propalo i da to ne služi nikome na čast, kao i da se zagrebački biskupi i kler ponašaju kao da oni

u svemu tome nisu ni učestvovali, a kamoli da su možda i glavni krivci. Pored toga, tek ako bi bio stvarno pounijaćen, Žumberak bi mogao bi da bude glavno (i jedino) područje nove biskupije. Stoga su u Rimu, verovatno, ocenili da bi bilo pametnije pustiti da Beč i vojska nastave »prijavi posao«, pa šta bude? Ako uspeju, lako će se rešiti problem naziva nove biskupije, ako ne, onda je ionako sve uzaludno.

Imajući sve to u vidu, zagovornici unije su ocenili da preči opasnost da Žumberak ostane pravoslavni, u kom slučaju bi se i oni koji su formalno možda prihvatili uniju vratili u krilo svoje crkve. Stoga se general Šercer odlučio na nove manipulacije. Predložio je Dvorskom ratnom veću da se umesto dvojice preminulih pravoslavnih sveštenika, Marka i Teodora Pruščevića, postave dva unijatska sveštenika i da im se povise primanja. Ali na savetovanju Dvorske ratne kancelarije i Ugarske dvorske kancelarije utvrđeno je da u žumberačkom području postoje samo tri unijatska sveštenika, od kojih bi jedan, Gabrijel Palković, trebalo da bude imenovan novim grkokatoličkim biskupom. Imajući u vidu da do sada nije primio papinu potvrdu (bulu), on ne može da uvodi u obred (rukopoloži) nove sveštenike niti može sprovesti popis duša na području za koje još nije imenovan (str. 37).

Dogodilo se nešto neobično. Uzdržanost Rima uticala je i da su se dve kancelarije saglasile i suprotstavile stavovima generala Šercera. Izgledalo je da će se problem usmeriti u pravom smeru. Međutim, ponovo se dogodilo nešto neobično. Carica Marija Terezija je odlučila da se zaključak sa savetovanja dveju kancelarija od 26. aprila 1752. godine pošalje nikom drugom nego generalu Šerceru da se ponovo izjasni. On nije gubio vreme. Odgovorio je da su u Žumberku od davnina bila postavljena četiri unijatska sveštenika, ali su se župe zbog siromaštva i nebrige gotovo raspale te da se za taj kraj ne može dobiti niti jednog dobrog sveštenika. Ponovo je predložio da se Gabrijel Palković uputi u Žumberak i tamo čeka papinu potvrdu, da se nađu dobri sveštenici i da im se daju dobre plate, izgrade četiri župna dvora, za šta je potrebno 400 forinti itd. Zaključio je da će, ako se ništa brzo i konkretno ne preduzme, Žumberak ostati u pravoslavlju, a radi se o pet do šest hiljada duša (str. 37).

S obzirom da je Šercer brzo odgovorio, dve kancelarije su održale zajedničko savetovanje već 24. maja 1752. godine. General Šercer je dobio pohvale za svoj rad na održavanju i proširivanju unije, podržani su njegovi predlozi i obećana mu je svaka pomoć. Jedino nije prihvaćeno da imenovani biskup Gabrijel Palković počne da deluje u Žumberku bez papine potvrde, barem ne zvanično. Papski dvor bi to mogao da oceni kao »neugodno za biskupsku čast«, a mogao bi čak da Palkovića stavi u večni zatvor«.

Sada se, ponovo, dogodila neobična proceduralna novina. Naime, carica se izgleda prisetila da je za rešavanje svih »religioznih i duhovnih stvari nadležna Ilirska dvorska kancelarija«, osnovana 1746. godine, kojom je predsedavao Karlo Ferdinand Kenigseg-Erps (Carl Ferdinand Koenigsegg-Erps) pa je naredila da se njemu upute svi materijali u vezi verskih problema u Žumberku.

Na sednici Ilirske dvorske kancelarije, uz prisustvo po jednog predstavnika Dvorskog ratnog veća i Ugarske dvorske kancelarije, jednoglasno je odlučeno da se zabrana pristupa pravoslavnim sveštenicima u Žumberak ima poništiti, jer je potpuno suprotna privilegijama i garantovanim pravima pravoslavnih vernika. O drugim predlozima se nije ni raspravljalo jer su svi problemi i nastali zbog te zabrane. Međutim, kao što će se videti, ta odluka nikada nije sprovedena. Šviker navodi da se, verovatno, »zaboravilo« da se o odluci obavesti Dvorsko ratno veće koje je tu odluku trebalo da sprovede (str. 39).

Da je ta odluka sprovedena, Žumberak, verovatno, nikada ne bi bio pounijaćen, barem ne na način kako je to tada urađeno. Stoga bi bilo sasvim logično da nam je Šviker pružio potpuniji i uverljiviji odgovor na pitanje: zašto se to nije dogodilo? Ali zvaničnog odgovora nema. Ko je i zašto tako postupio nikada nije utvrđeno, jer niko nije ni tražio da se utvrdi. U zamešateljstvu preklapanja nadležnosti, nadmudrivanju paralelnih institucija i pojedinaca i nezainteresovanosti da se problemi stvarno i pošteno reše, »vuk je mogao da pojede više magaraca« i nikome ništa.

Da se tim propustom nešto krupno i neočekivano dogodilo najbolje pokazuje činjenica da se u vezi s Žumberkom ništa značajno i zvanično nije događalo narednih šest godina. Jasno je i zašto? Dobijalo se na vreme-

nu da se obećani popis ne sprovede, barem ne dok se »prijavom rabotom« ne pripremi teren. Tako je i bilo. Međutim, to ne znači da se ništa nije dešavalo.

Naprotiv, dešavale su se krupne stvari, ali samo nezvanično i delovanjem jedne strane. Pravoslavnoj crkvi i njezinim predstavnicima i sveštenicima i vernicima u Žumberku praktično su bile vezane ruke. Mogli su samo da šalju vapajuće molbe da ih se ostavi da ostanu pripadnici Pravoslavne crkve. S druge strane, svaku delatnost protivnu zabrani, koja je zvanično ukinuta, ali o tome niko nije obavestjen, vojne vlasti i pounijaćeni popovi posmatrali su kao nedozvoljenu i protivdržavnu delatnost. Pravoslavni i pravoslavlje su potiskivani i progonjeni svuda i na svakom koraku. Pravoslavni sveštenici koji bi krenuli u Žumberak, hapšeni su, bacani u kazamate i okivani. Zabranjeni su mešoviti brakovi pravoslavnih i unijata, inače dozvoljeni 1737. godine, i slično (str. 39)

Zbog toga je 31 Žumberčanin u septembru 1758. godine uputio opširno pismo vladiki Jakšiću. »Više od dvesta godina je kao su naši preci stigli u Žumberak... Oni su bili primer velikom broju svoje pravoslavne braće, koji su naselili Gomirje, Vrbovsko, Moravice, Drežnicu... Naši preci su podigli svoje crkve i imali svoje sveštenike, koji su vršili bogosluženje našoj braći, dok oni nisu podigli svoje crkve... Sada, kad nama nedostaju, dolaze nam sveštenici iz tih mesta, posebno manastira Gomirje. Zavaljujući tome, naša se vera održala u potpunosti, sve do 1750. godine, kada su umrli Marko i Teodor Pruščević... Kod nas su, kao i ranije, bila dva sveštenika iz manastira Gomirje, Gavriilo Musulin i Makarije Višnjic, ali su ih oterali. Umesto njih, poslali su nam druge, strane sveštenike, koji nas prisiljavaju da se zakunemo na vernost Rimokatoličkoj crkvi i da priznamo papu, kao vrhovnog crkvenog poglavara... Nad nama se otvoreno vrši najgore versko nasilje... Molimo da preporučite Njezinom carskom i kraljevskom veličanstvu da zabrani da nas odvrćaju od naše vere i crkve i puste da u miru živimo u našoj veri, kao verni podanici Njezinog Visočanstva... Nemamo ništa protiv onih koji su unijati ili žele dobrovoljno postati...« (str. 39).

S obzirom da Šviker nije naveo imena potpisnika, navodim imena kako ih je zabeležio Manojlo Grbić u knjizi »Karlovačko Vladičanstvo«

(str. II3/II4): Gavriilo Brdar, Janko Ognjanović, Juriša Đaković, Marko Rađenović, Damjan Kordić, Marko Lalić, Perica Vukasović, Stanko Rebić, Jovan Šajatović, Dmtitar Derov, Ivan Šajatović, Ivica Radinović, Toma Šajatović, Jovan Ranilović, Gavro Brdar, Damjan Stepanović, Janko Blagojević, Stojan Vranešević, Jovo Dančulović, Petar Gajski, Jovica Živković, Petar Brnčić, Dmtitar Vujičić, Mihajlo Predojević, Stojan Đurović (verovatno Gurović, *prim. autora*), Jovica Paunović, Gavro Paunović, Damjan Erak, Tadija Eraković, Janko Erak i Nikola Đurović.

Ovo pismo i druge materijale o nasilju nad pravoslavnim vernicima i sveštenicima u Žumberku, mitropolit Pavle Nenadović uputio je carici 15. decembra 1758. godine. Zamolio je, između ostalog, da se ukine zabrana pristupa i verske delatnosti pravoslavnim sveštenicima, dozvoli karlovačkom vladici da u Žumberku postavlja pravoslavne sveštenika i vrši crkveno pravosuđe u skladu s crkvenim statutom i dobijenim privilegijama. Ako bi to izazvalo zabrinutost pristalica unije, neka se pošalje nepristrana komisija koja bi, u prisustvu mitropolita ili njegovog pomoćnika, ustanovila stanje pravoslavaca i unijata, kako bi na dobro Carsko-kraljevskog veličanstva u zemlji bio uspostavljen mir (str. 39/40).

U međuvremenu, dogodile su se dve promene u komandi Karlovačkog generalata i Ilirskoj dvorskoj kancelariji. Generala Šercera, koji je samovoljno zabranio pristup i delatnost pravoslavim sveštenicima u Žumberku i počeo nasilno unijačenje, na dužnosti komandanta zamenio je njegov dotadašnji zamenik general Benvenuto Petaci (1754–1763). Petaci je rođen u Trstu, italjanskog je porekla. Ranije je bio žumberački kapetan, a 1752–54, zamenik komandanta Varaždinskog generalata. Sreli smo ga prilikom nasilnog oduzimanja manastira Marča. Bio je još vatreniji rimokatolik i pristalica katoličke crkve od svog prethodnika, spreman da upotrebi silu protiv svih pravila i koji se »nije dao odvratiti od namere da srpskom narodu učini nepravdu«. To će, kao što će se videti, doći do izražaja u svakom pogledu.

Druga promena nije bila na štetu srpskog, pravoslavnog naroda u Žumberku. Naime, na čelo Ilirske dvorske kancelarije postavljen je početkom 1759. godine Johan Kristof Bartenštajn (Johann Kristoff Bartenstein), dobro upoznat s problemima srpskog naroda u Austro-Ugarskoj u celi-

ni i u Žumberku. Bartenštajn je na Srbe gledao sa šireg političkog interesa Habsburške Monarhije. Srbi graničari bili su odani interesima Monarhije, koja im je zauzvrat trebala da garantuje privilegije i verska i nacionalna prava. Smatrao je da su Srbi bili i mogli bi ponovo da budu neutralni i zbog toga značajni u slučaju unutrašnjih sukoba. Bio je uveren i da se prava pravoslavnih naroda moraju poštovati i zbog Rusije kao njihove zaštitnice, ali i zbog Pruske koja bi nepoštovanje verskih prava mogla da iskoristi kao povod za zaoštavanje ionako zategnutih odnosa i za ratove protiv Habsburška Monarhije (str. 41).

Svoj lični stav prema unijaćenju Bartenštajn je izrazio rečima navedenim u uvodu knjige: »Koliko god je poželjno prihvaćanje prave vere, Rimokatoličke, iskustvo je pokazalo da je takva namera, makoliko sama po sebi vredna hvale i uzvišena, ako se služi nasiljem, osuđena na neuspeh« (str. 41). Dakle, unijaćenje da, ali ne pod prisilom. A što se tiče ponašanja generala Petacija, Bartenštajn ukazuje da se »više nego jasno vidi koliko je opasno ako se vlast ostavi u rukama ljudi koji ne poseduju toleranciju i državničku mudrost«. Njih dvojica sukobljavaće se u narednom periodu, direktno i indirektno. Nažalost, Bartenštajn neće izaći kao pobednik, što znači da će pravoslavni Žumberčani izgubiti bitku za odbranu svojih verskih i nacionalnih prava. Ishod bitke neće zavisiti od istinitosti i snage argumenata, nego od samovolje brojnih pojedinaca i institucija te metoda i sredstava kojima će se služiti.

Po preuzimanju dužnosti predsednika Ilirske dvorske kancelarije, s najboljom namerom i u želji da ubrza rešavanje problema Žumberka, Bartenštajn je žalbu mitropolita Pavla Nenadovića od 15. decembra 1758. godine, već 8. Januara 1759. godine prosledio Dvorskom ratnom veću, s nalogom da istraži i utvrdi pravo stanje stvari. Istovremeno, zatraženo je od generala Petacija da oslobodi četvoricu pravoslavnih sveštenika koji su ni krivi ni dužni zatočeni i zlostavljani. Velika je šteta što nisu poznata imena tih sveštenika i da li su bili Žumberčani ili su dolazili iz manastira Gomirje! Takođe, Petaciju je dato na znanje da se Ilirska dvorska kancelarija ne slaže s njegovim stavom o stvaranju »unijatskog carstva u Žumberku«.

Međutim, general Petaci je nastavio da progoni pravoslavno sveštenstvo i vernike u Žumberku i nije se nekoliko meseci udostojio niti da odgovori Dvorskom ratnom veću. Posle ponovljenih žalbi mitropolita i ponovljenih zahteva Dvorskog ratnog veća, general Petaci je odgovorio, ali tako što je poslao izveštaj svog prethodnika iz 1752. godine, tada već pokojnog generala Šercera, uz podsećanje da je žalba mitropolita Nenadovića rešena još 15. aprila 1752. godine, pre ustoličenja vladike karlovačkog Danila Jakšića. Petaci je na taj način svima »bacio pepeo u oči«. Bio je to drzak postupak, ali niko nije mogao da preduzme ništa protiv njega, jer je on ukazao na propust učinjen u Beču još 1752. godine, kada doneta odluka o ukidanju zabrane pristupa pravoslavnim sveštenicima u Žumberak nije sprovedena, a odgovornog generala Šercera ni papa nije mogao da »dozove s onog sveta«, radi odgovornosti.

Izgleda da ni carici nije preostalo ništa drugo nego da prede preko svega i da od Dvorskog ratnog veća zatraži »specijalni izveštaj«. Pošto su se u prepisci koja je usledila i Dvorsko ratno veće i Ilirska dvorska kancelarija saglasili da je zabrana dolaska i bogoslužjenja pravoslavnim sveštenicima u Žumberku bila protivna privilegijama i da je treba ukinuti, čime su priznali da je ona ukinuta još 1752. godine, ali da se »zaboravilo« da se obavesti Dvorsko ratno veće pa nije sprovedena u delo, carica je donela novu odluku o ukidanju zabrane iz 1752. godine, uz dodatak »da pravoslavni sveštenici, pod pretnjom stroge kazne, ne smeju nikoga da odvrćaju od unije«. Odluka je saopštena generalu Petaciju 3. septembra, a mitropolitu Nenadoviću pet dana kasnije (str. 45/46).

Ugarska dvorska kancelarija odlučuje

Izgledalo je da se stvari vraćaju na pravi put. Iako se u odluci ništa ne kaže o komisijskom popisu pravoslavaca i unijata u Žumberku, sada su barem svi znali da su se i oko čega su se saglasili. Ali ne lezi vraže. Videvši da »gube tlo pod nogama«, unijatski sveštenici Vasilije Božičković i Gabrijel Palković, koji je već duže vreme nastojao da na svaki način Žumberak zadrži u okviru Pribičke, odnosno Svidničke unijatske biskupije, grozničavo su zatražili pomoć i intervenciju Ugarske dvorske kancelarije.

Sada se Ugarskoj dvorskoj kancelariji pružila prilika da pokaže svoje pravo lice. Zamereno je Dvorskom ratnom veću što su poslednja savetovanja i odluke donete bez njezinog učešća, što je bilo protivno dotadašnjoj praksi, tim pre što žumberačko područje pripada zagrebačkom biskupu, a koji je opet podređen ugarskom kaločkom nadpiskupu itd. Naravno, Ugarska dvorska kancelarija je i ovom prilikom pokrenula proceduralna pitanja i ponovila proizvoljno tumačenje kome Žumberak pripada u upravnom pogledu, samo da bi »pojačala« suštinu i Dvorskom ratnom veću dostavila političke stavove sasvim suprotne već donetoj odluci.

»Treba obratiti pažnju da raščanski (srpski, *prim. autora*) mitropolit sve više i više proširuje pravo na crkveno pravosuđe... Ako bi mu se sada priznalo pravosuđe u žumberačkom području, uskoro bi nastale štetne posledice po čitavu državu, i to u obimu da bi se tome teško moglo doskočiti raspoloživim sredstvima... Verski nagon je sam po sebi osetljiv... Ako je neki narod vešto vođen verskim učenjem, potrebno je da se delatnost njegovog sveštenstva što efikasnije ograniči... Nije poželjno proširivati srpske nacionalne privilegije jer se na kraju ne bi moglo uskratiti pravoslavno crkveno pravosuđe u čitavoj Ugarskoj... Ugarska dvorska kancelarija se nada da će kraljica ostati kod zabrane iz 1750. godine i da će promeniti odluku od 3. septembra 1759. godine... Ako bi se kraljica tome usprotivila, onda taj problem treba da rešavaju zajednički Dvorska ratna kancelarija, Ilirska dvorska kancelarija i Ugarska dvorska kancelarija« (str. 47).

Dakle, Ugarska dvorska kancelarija se nije ni osvrnula na činjenicu da je patrijarhu Srpske pravoslavne crkve Arseniju III Čarnojeviću i njemu potčinjenim mitropolitima i vladikama na području Habsburške Monarhije crkveno pravosuđe nad svim pravoslavnim vernicima ponovljeno priznavano privilegijama i potvrđama od 21. avgusta i 11. decembra 1690, 11. aprila 1691. i 4. marta 1695. godine.

Carica M. Terezija je znala da bi protivljenje stavovima Ugarske dvorske kancelarije zaoštrilo unutrašnje odnose pa je naredila novo savetovanje Ugarske dvorske kancelarije, Dvorskog ratnog veća i Ilirske dvorske kancelarije, pod predsedavanjem predsednika Ugarske dvorske kancelarije, grofa Palfija (Palfy). On je sračunato i decidirano raspravu sveo samo dva pitanja: da li u Žumberku ustoličiti unijatskog, grkokato-

ličkog biskupa te kakav stav zauzeti prema karlovačkom vladici i pravoslavnim vernicima?

Pošto se većina saglasila da u Žumberku treba ustoličiti unijatskog biskupa, što je Palfi i očekivao, bilo je samo pitanje ograničenja koja će da budu nametnuta pravoslavnom vladici. Stoga je, između ostalog, odlučeno da: (1) karlovački pravoslavni vladika može da putuje u Žumberak, ali se ne dozvoljava da se tamo naseli, (2) unijatima nije dozvoljeno da pređu (vrate se, *prim autora*) u pravoslavlje, ali se dozvoljava pravoslavcima da se pounijate, (3) ako bi pravoslavni sveštenik nagovorio unijata da pređe u pravoslavlje, obojica se imaju oštro kazniti i proterati iz Karlovačkog generalata itd. Carica je prihvatila sve stavove i napisala »završeno«. Ova odluka je, za razliku od onih ranijih i povoljnijih, dostavljena svim nadležnima pa i mitropolitu Pavlu Nenadoviću (str. 49).

Uzalud je predsednik Ilirske dvorske kancelarije Bartenštajn mislio drugačije i ukazivao »da se ni u samom Rimu ne bi vodilo toliko računa i poklanjalo toliko pažnje unijačenju male verske i etničke grupe i da Rim ni od Republike Venecije, koja mu je svakako bliža od Austro-Ugarske, ne traži takvu strogost prema pravoslavcima«.

Međutim, general Petaci, zagrebački biskup, unijatski sveštenici i Ugarska dvorska kancelarija ni takvom odlukom nisu bili zadovoljni. Ohrabreni, oni su i to posmatrali samo kao još jedan korak na putu do potpunog uništenja pravoslavlja u Žumberku. Nisu čekali ni časa niti su birali sredstva. General Petaci i zagrebački biskup dostavljali su Ugarskoj dvorskoj kancelariji lažne podatke o nedozvoljenoj delatnosti pravoslavni sveštenika, otmicama devojaka, sklapanju brakova pravoslavca i unijata, silovanju katolkinja, slanju žena u Tursku da se ne bi pounijatile i slično, a ova ih je prosleđivala Ilirskoj dvorskoj kancelariji, uz naznaku »navodno se dogodilo«. Oni su dobro znali da optužba neposredno proizvodi posledice, a da za negiranje i opravdavanje treba vremena.

Na ovakve brutalne i lažne optužbe Bartenštajn se nije mogao oglušiti, nego je kraljici podneo izveštaj. Ukazao je da Ugarska dvorska kancelarija pojačava pritisak na pravoslavne Srbe, nastojeći da im ukine sve privilegije, što nije u interesu Monarhije, kao i da očigledno želi da ograniči nadležnost Dvorskog ratnog veća i Ilirske dvorske kancelarije ne samo za

žumberačko područje nego i za Karlovački generalat u celini. Kao potvrdu ispravnosti svojih stavova naveo je da nema dokaza ni za jedan navedeni slučaj, da je veoma čudno da se to dešava samo u Karlovačkom generalatu, ukazujući time na generala Petacija, kao i da takvih problema nema u odnosima rimokatolika i luterana i kalvinista, a nije nepoznato da su odnosi između tih crkava i vernika zaoštreniji nego s pravoslavicima (str. 50/51)..

Pročitavši Bartenštajnov izveštaj, carici je bilo jasno da je Žumberak već postao opasan predmet spora i u unutrašnjim odnosima u Monarhiji. Više se nije znalo ko šta radi i ko je za šta nadležan niti koji bi novi proizvoljan elemenat mogao da bude »ubačen u igru«. Da bi dobila na vreme, odlučila je da zatraži dodatni izveštaj od biskupa (verovatno unijatskog i zagrebačkog, *prim. autora*), ni sama ne znajući zašto i s kojim ciljem.

Jedini koji je znao šta treba da radi i u to vreme, bio je general Petaci. On je ne samo odbio da sprovede carinu odluku od 3. septembra 1759. godine, kojom se poništavaju zabrane i karlovačkom vladici dozvoljava pristup u Žumberak, nego i njezinu odluku od 18. oktobra 1760. godine da sprovede spomenutu odluku. Teško je objasniti Petacijevu ponašanje, a još teže da carica nije ništa konkretno preduzela protiv njega. Nije nepoznato da se oduvek, pa i u to vreme, surovo kažnjavalo neizvršavanje vojnih naređenja. Smenjivanje s dužnosti je bila početna mera da bi se prekršiocu moglo suditi.

Međutim, savetovan potajno od visokih zvaničnika bliskih Dvoru, general Petaci je znao za politiku dvostrukih standarda i da »vrana vrani oči ne kopa«. Stoga je svojim oficirima i vojnicima u Žumberku naredio da, bez obzira na sve, odgovaraju samo njemu, da i dalje, na sve moguće načine pa čak i fizički prisiljavaju pravoslavce da se izjasne za uniju. Prkoseći svima i demonstrirajući svoju samovolju i moć, naredio je da se vladiki Danilu Jakšiću fizički onemogući pristup, odnosno prolazak kroz Žumberak i to je sproveo s neviđenom drskošću.

Kad je vladika Jakšić, u septembru 1760, odlučio da u Beč putuje preko Metlike i Žumberka, u skladu s najnovijom odlukom carice Marije Terezije, general Petaci je naredio svojim oficirima, konkretno kapetanu Lovaku, da vladiku presretnu i zabrane mu da ide preko Žumberka. O tom događaju opširno je pisao Manojlo Grbić. Vladika je putovao preko sela

Brašljevice i došao u selo Veliko Liješće, s namerom da tu prenoći. Međutim, tu ga je presreo kapetan Lovak, verbalno napao i optužio da je došao da vrši pritisak na unijate, da buni narod, da postavi svoje pravoslavne sveštenike i za neke postupke koji se uopšte nisu odnosili na Žumberak. Naravno, kapetan Lovak je generalu Petaciju poslao unapred pripremljeni izveštaj, u kojem je optužio vladiku u pet tačaka. Skoro istovetan izveštaj »poručio« je general Petaci i od natporučnika Kapustića iz Sošica pa je obadva poslao u Beč.

Videvši šta se dogodilo i kuda to vodi, vladika Jakšić je u Beču (u novembru 1760) opovrgao sve optužbe. U odgovoru na optužbe izneo je da je o svom putu pismeno obavestio generala Petacija, da se sa pratnjom kratko zadržao u Brašljevici, odmorio se i pomolio u tamošnjoj crkvi te produžio u Veliko Liješće, s namerom da prenoći kod husara Paunovića. Tamo je sreo i Nikolu Paunovića, sina pokojnog poručnika Đuriše Paunovića, koji ga je pozvao svojoj kući. Nije pitao za Paunovićevo strica Jovicu, za starog Đurovića (verovatno Gurovića, *prim. autora*), niti za natporučnika Jurišu Šajatovića, niti vodio bilo kakve razgovore. Nije nameravao da okupi narod u Svetoj Nedelji (Radatovići, *prim. autora*), da postavlja pravoslavne sveštenike niti da na bilo koji način utiče na unijate itd.

Međutim, rano ujutro 22. septembra 1760. došao je kapetan Lovak, probudio ga, optužio za ono što je naveo u izveštaju i saopštio mu da ne može da prođe preko Žumberka jer će ga sprečiti 200 vojnika, rimokatolika, pod komandom kapetana de Volfa. Pozvao je podoficira Janka Jankovića i naredio mu da, s dvojicom podoficira i 12 vojnika, vladiku i pratnju izvedu iz žumberačkog područja. Kapetan Lovak se nije osvrtao na kopije caričinih naređenja, koje mu je vladika pokazao, rekao je da on za to ne zna, već samo za naređenja generala Petacija. Ipak, pri odlasku, kapetan Lovak je vladiki lično rekao »da ne zameri, jer je on morao da izvršava samo generalova naređenja« (Grbić, str. 118–128).

Vladika je bio toliko uverljiv da je i carica morala da napiše »da se general Petaci ukori, zbog nesprovođenja naređenja i zbog postupka prema vladici i njegovoj pratnji«, od čega, naravno, nije bilo ništa.

Zbog brojnih poslova, ali i duge i oštre zime, vladika Jakšić je ostao u Beču sve do proleća 1761. godine. Mitropolit Pavle Nenadović je bio za-

dovoljan što je vladika Jakšić u Beču formalno dobro primljen, što je u potpunosti dokazao da su optužbe protiv njega bile lažne i time pokazao kakav je i čime se sve služi general Petaci, posebno što je carica napisala da, zbog tih postupaka, Petaci treba da bude ukoren. Imajući to u vidu, ali i činjenicu da su se u Žumberku i dalje sprovodile sve vrste nasilja nad pravoslavnima, kao i caričina naređenja, ocenio je da bi vladika Jakšić trebalo da se vrati preko Žumberka i time otkloni malodušnost koju je izazvalo njegovo proterivanje iz Žumberka te ohrabri narod da izdrži do sprovođenja carskih odluka, posebno popisa pravoslavnih i unijata.

Ukazujem da ovaj slučaj pokazuje da je vladika Jakšić, raniji arhimandrit manastira Gomirje, dobro poznao Žumberak, sela, crkve i poimenično mnoštvo stanovnika, što znači da je Žumberak pripadao manastiru Gomirje i karlovačkom vladičanstvu, da su sve drugo bile laži i zloupotrebe, ali i da je bilo pogrešno što je formalno pripadao Lepavinsko-Svidničkom vladičanstvu.

»Unijate tužni brate«

Međutim, general Petaci i unijatski biskup Vasilije Božičković uradili su nešto bez presedana, nezabeleženo u vojnoj i verskoj praksi i životu ne samo u vezi sa žumberačkim uskocima nego i u istoriji Habsburške Monarhije ili neke druge države pa čak i Turske. Prilikom odlaska žumberačkog bataljona u rat s Pruskom zbog Šlezije, vojnici, oficiri i njihova prisutna rodbina i pratioci prisiljeni su 6. marta 1761, na otvorenom prostoru kod Pribića, da pod zakletvom potpišu za sebe i svoje porodice »da žele živeti i mreti po starom grčkom obredu, u pravoj katoličkoj veri pod rimskim papama i da nikada neće priznati druge biskupe ni sveštenike, nego sadašnjeg biskupa Božičkovića i njegove naslednike istinski sjedinjene s rimskom crkvom«. Svaki komentar je suvišan. Takav slučaj nije zabeležen. Pa čak se ni Turci nisu usuđivali da urade tako nešto, kako zbog svojih podanika, tako i zbog reakcije drugih država.

Više o tom sramnom događaju napisao je Manojlo Grbić, a naveo je imena i prezimena onih koji su potpisali. »Kako je rat neprestano tra-

jao, stigne zapovijed da i najstariji III. bataljon (3. poziva, *prim. autora*) izmaršira na vojsku... Vojnici se skupe i krenu iz Žumberka u Karlovac... S vojnicima je pošlo i više rodbine da ih isprati do Karlovca... U Pribiću ih zaustave unijati na čelu s vikarom unijatskog vladike Petrom Vuksanovićem. Tu ih nahrane i napoje, a onda im podnesu na potpis ovu izjavu: Mi dolje potpisani prisežemo u ime svoje i u ime svojih porodica, da hoćemo i živjeti i mrijeti po starom grčkom običaju, a u pravoj katoličkoj vjeri, pod rimskim papom i da nećemo nikada ni priznati ni držati drugih vladika ni sveštenika, nego sadašnjeg gospodina biskupa Božičkovića, i njegove s Rimskom crkvom, sjedinjene našljednike, i od njega postavljene nam sveštenike. Ali preklinjemo sve šizmatičke vladike i sveštenike, da naše prijatelje i naše susjede ne navode u svoju vjeru. Za bolju tvrdu dajemo ovdje naše svojeručne potpise«.

Slede imena i prezimena, a za pojedine i godine starosti: »Nikola Golubić, Joco Gvozdanović, Nikola Dejanović, Petar Rapljenović, Vuk Čučić, Mijajlo Golubić, Juriša Gvozdanović, Jovan Rajić, Janko Čučić, Janko Latković, Janko Rebić, Janko Grubač, Rade Vidović, Ive Lukač, Ilija Stanišić, Janko Vidović, Nikola Vučinić, Janko Višošević, Mijajlo Gvozdanović, Ilija Grubač, Ilija Bratišić, Mitar Štrbac, Ilija Kožar, Nikola Grubišić, Đuro Heraković, Tome Vidović, Marko Heraković, Tadija Vidović, Stanko Klisurić, Tome Vučković, Grgo Klisurić, Marko Heraković, Dako Kožar, Jovica Bratišić, Jure Krajić, Niko Vicković, Marko Heraković, Mijat Severović, Božo Heraković, Pajo Severović, Vid Heraković, Petar Bratelj, Vid Gvozdanović, Juriša Gozdanović, Rade Gvozdanović, Janko Gvozdanović i Tome Vučinić«.

Posle ovih imena i prezimena stoji: »Ja zdola potpisani posvjedočiti morem, da ljudi više potpisani dali jesu ove križe dobrovoljno, i ja takajše na mesto mojega križa potpisivam se zmojom rukom, Vid Gvozdanović, nadporučnik. Ja, Jovo Kovačević valujem, da nijednoga ne želim biskupa nego Pribićkoga«

Slede druga imena i prezimena: »Teodor Jelenić, Teodor Bukvić, Stanko Heraković, Vaso Heraković, Niko Hodanovac, Jovica Šintić, Ramata Belivić, Janko Belivić, Ignjatija Rapljenović, Tome Gvozdanović, Ilija Šintić, Ilija Vučinić, knez, preko 60 godina, Grgec Viković, preko 70 go-

dina, Mileta Milković, Niko Višošević, oko 75 godina, Niko Pavković, oko 80 godina, Niko Gvozdanović, Luka Selaković, preko 70 godina, Jove Gvozdanović. Posle ove grupe stoji: Nikola, sin husarov i gospodina lajtmana brat, Tome; prvi je na vojsci a drugi u sužanjstvu».

Dalje slede: »Stanko Rebić, Jovo Reškovac, preko 60 godina, Toma Reškovac, oko 80 godina, Stevan Reškovac, oko 70 godina. Ova su tri Reškovca kmetovi njegove ekselencije grofa Perlaša u Kaljama. Stanko Delivuk, Jovica Duniskvarić, oko 50 godina, Vid Radić, Miloš Vrapčević, oko 90 godina, Petar Čučić, Tome Šintić, oko 70 godina, Ilija Relić, Simo Ognjanovac, Sipan Hodanović, oko 80 godina, Ilija Rušnov, oko 80 godina, Lazo Đerić, oko 100 godina, Jure Milaković, oko 65 godina, Ile Hodanovac, Stipan Vidaković, Petar Kovačević, Novak Kovačević, Janko Severović, Stjepan Vidović, Petar Vuković, Janko Latković, Petar Klisurić, Petar Hamer, Janko Damjanović, Niko Ljubanović, Ante Vujičić, Marko Dučić, Petar Hrnjak, Niko Badovinac, Miloš Radić, Rade Herak, Jovo Mali Rajaković, Mile Vukasović, Vaso Brnčić, Novak Hodanovac, Marko Badovinac, Damjan Gudelj, Jovica Bavanović, Janko Rebić, Niko Rušnov, Toma Bastašić, Janko Malić, Todor Bukvić, Marko Lalić, Jakov Šajatović, Ile Hrnjak, Janko Šumonja, Đuro Dejanović, Ignjatija Stanić, Tomica Štibić, Tadija Šajatović, Mitar Šajatović, preko 80 godina, Brajan Popović, Marko Badovinac».

Sledi nejasan tekst: »Janičko Badovinac, brat gosp. nadporučnika. Brat mene na stran gosp. biskupa Pribičkoga sa svim nižim lastovitom (vlastitom, *prim. autora*) rukom podpisuje Niko Badovinac».

Sledeća grupa: »Ile Garapić, Niko Popović, Braco Popović, oko 60 godina, Tome Crljenica, Jovica Bastašić, knez, oko 60 godina, Niko Vuksonović, Damjan Rađenović, Nikola Radovanić, Pero Badovinac, Miloš Šumonja, Dako Goleš, Novak Keserić, Janko Sladojević, Todor Ognjanović, oko 90 godina, Milak Radmanović, Grgo Kekić, Mile Marjanović, Perica Vukasović, Jovo Keserić, Mikaš Rajaković, Grgo Bojić, preko 60 godina, Nikola Kekić, oko 70 godina, Dako Strahinić, Rade Kuljaj, Nikac Radić, Pante Selaković, oko 65 godina, Stanko Latković, Ile Gajski, Lovre Peris, oko 70 godina, Tode Drkušić, Kara-Vukšić, oko 65 godina, Ivanac Selaković, Jovica Damjanović, Jure Vujičić, Dane Vukšić, Niko Car, Miloš Badovi-

nac, Braco Goleš, oko 80 godina, Janko Goleš, Lazo Bečić, Pero Smiljanić, oko 50 godina, Todor Hrnjak, Niko Dragelj, Ile Bojić, Mile Garapić, Janko Šobatović, Lovre Bulić, Mitar Car, Braco Bastašić, Pero Radić, Tode Radinović, Ivica Radinović, Stanko Malić, oko 87 godina, Jovica Makar, Vaso Peris, preko 100 godina, Ile Hrnjak, oko 60 godina, Mijat Brzović, 80 godina, Stanko Radonja, oko 70 godina, Perica Damjanović, Pavle Galić, oko 70 godina, Marko Popović, Braco Popović, Brajan Popović. Ova posljednja dvojica jesu kmetovi iz Kranjske na imanju Krup.

Kao što već rekoh, ovo je potpisivanje izvršeno u Pribiću 6. marta 1761. i to sa ljudima vojnicima, koji su pošli na vojsku i koji su u punoj ratnoj opremi stajali 'u glidi' (stroju) pred svojim vojničkim starješinama, gdje im je red slušati sve bez pogovora, pa makar im na mah i glave s ramena poletjele. A Bog će dragi znati, da li su ljudi i znali na šta daju svoje krstove, jer samo su od 190 potpisa četiri svojeručna. A potpisali su eno i one, što bijahu na vojsci i u sužanjstvu, pa onda što kakve kmetove tja (čak) iz Kranjske pa i udovice – pa tja i starce preko 100 godina, koji le nisu pošli na 'auzmarš' ni stajali onde 'u glidi'! I sa svijem tijekom jedva su ih nakupili 190 na broj – i to su dakle bili u Žumberku 1761. svi unijati; jer da ih je više bilo, bez sumnje bi ovom prilikom sve bili izredali i potpisali« (str. 129–134).

I posle svega što su o ovom sramnom činu rekli Šviker i Grbić, autor bi mogao da navede još nekoliko činjenica. Mi ne znamo niti ćemo ikada saznati ko se od onih koji su pošli u nemačko-nemački rat vratio, a koliko ih je ostalo na bojištu. U svakom slučaju, oni koji su se vratili i njihove porodice bili su sada »potpisani unijati«, kao i porodice onih koji se nisu vratili, samo što je njihova situacija bila još tragičnija.

Druga činjenica odnosi se na ranije ukazano – da su se među Žumberčanima od naroda odvajale pojedine vojvode, a kasnije oficiri i unijatski popovi. Vidimo da se u ime 47 nepismenih vojnika potpisao njihov komandir, nadporučnik Vid Gvozdanović, kasniji general kojeg oni koji »slave« unijaćenje i odnarođivanje Srba Žumberčana, dakle svog naroda, ističu kao jednog od »glasovitih, čuvenih Žumberčana«. Očigledno je da su to bili njegovi vojnici pa neka neko kaže da to sve nije bilo unapred pripremljeno i naredeno ili da je neko smeo i da pomisli da se suprotstavi.

Kao što sve u životu, pa i list papira, ima najmanje dve strane, tako je i slava ovog i drugih »glasovitih Žumberčana« najmanje dvostrana, zavisi s koje strane se gleda ili čita.

Sledeća činjenica je druge prirode i odnosi se na ranije popise Srba Žumberčana, od doseljavanja do 1690, i spisak onih koji su naterani da priznaju da su unijati. Radi se o promenama nastalim u periodu od oko 230 godina. Već na prvi pogled može da se vidi da je tačno sve na šta je ukazano u komentarima onih popisa. Na »sramnom« spisku vide se prezimena kojih na onim spiskovima nije bilo, a nema mnogih od onih prezimena iz vremena doseljavanja i popisa. Među imenima dominira Janko, i danas najčešće ime u Žumberku, zatim Petar, Ilija i Mihajlo. Mnogo Ilija upisano je kao Ile, kako i danas u Žumberku najčešće zovu Iliju, kao i u Hercegovini. Jovana i Jova ima mnogo, Ivana svega nekoliko, i to kao Ive.

Ali vratimo se Johanu Švikeru. Dogodilo se da se na dan ovog »sramnog i nasilnog« potpisivanja vladika Danilo Jakšić našao u Metlici, na povratku iz Beča i na putu u Žumberak. Kad je čuo što se u Pribiću događa, odustao je od puta u Žumberak i preko Gomirja otišao u Plaški, kako bi o svemu obavestio mitropolita Pavla Nenadovića. Mitropolit se 1. maja 1761. obratio pismom carici i zatražio da se potpisi iznudeni u Pribiću proglašeni ništavnim, da se nešto slično više ne čini i da general Petaci konačno dozvoli vladici Jakšiću obilazak pravoslavnih vernika u Žumberku. Međutim, iz Beča nije bilo odgovora, a Petaci je, nakon mesec dana, cinično zamolio vladiku da se »još malo strpi«.

Kad je video da je i taj postupak ostao bez konkretne reakcije njegovih pretpostavljenih i Bečkog dvora, general Petaci je ocenio da je pravi i efikasan metod da se deluje upravo na vojnike na ratištu, pojedince i grupe Žumberčana, i da na to treba staviti težište. Zbog toga je naredio da se na pravoslavne Žumberčane na ratištima utiče svim sredstvima da odlaze u rimokatoličke crkve, odnosno odvrćaju da odlaze na bogosluženje kod pravoslavnih sveštenika. Kad su se Žumberčani požalili svom pretpostavljenom komandantu, potpukovniku Herberštajnu (Herberstein), on im je otvoreno rekao da je to naređenje generala Petacija. Rekao im je i da je general Petaci na ratište uputio dvojicu pounijačenih oficira Žumberčana, Gvozdanovića, da sprovode njegova naređenja i da ga o svemu detaljno izveštavaju (str 56).

Petacija i katoličke i unijatske sveštenike je naročito pogadalo što je ono malo pounijačenih Žumberčana, s obzirom da na ratištima nije bilo unijatskih sveštenika, odlazili na bogosluženje kod pravoslavnih sveštenika Slunjske pukovnije, konkretno sveštenika Gaje Mihailovića. To je pokazivalo da su se oni pounijatili pod pritiskom, a ne dobrovoljno i iz ubedenja, i da bi se u normalnim uslovima vratili pravoslavlju. Stoga su rimokatolički i unijatski sveštenici u svemu podržavali generala Petacija i molili ga da ne dozvoli da još ono malo unijata u Žumberku predu u »vlašku veru«.

Zbog toga se 37 pravoslavnih Žumberčana iz vojnog logora Gerstedorf (Šlezija) 12. avgusta 1761. godine obratilo pismom vladiki Jakšiću ističući da ih oficiri prisiljavaju da idu u rimokatoličku crkvu, u čemu se naročito ističe zastavnik Janko Gvozdanović. On ih presreće i »iz zasede« napada kad idu na bogosluženje, vređa ih i izaziva rečima »da su kao Turci«. Vladiki nije preostalo ništa drugo nego da se žali direktno carici, ukazujući na konkretne primere samovolje i nasilja i da je moli da pravoslavcima u Žumberku i na ratištima prizna slobodu savesti i veroispovesti. Tražio je i da se konačno izvrši popis pravoslavaca i unijata i da se omogući ljudima da se smire i da se ne zaoštravaju međusobni odnosi.

Argumentovane i razložne žalbe te predlozi vladike Jakšića nisu mogli da ostanu bez ikakvog odgovora, ali je bilo očigledno da se od unijačenja više neće odustati, s tim da bi sve trebalo da se izvede lukavije i bez buke, a pre svega da se dobije u vremenu i generalu Petaciju omogućiti da svoje »prljave« zamisli sprovede u delo. Da bi se dobilo u vremenu rečeno je da se planirani popis vernika u Žumberku ne može sprovesti dok traje rat, jer su mnogi Žumberčani na ratištima. Dakle, kad je u interesu unije, onda se vojnici pod oružjem teraju da se izjasne, a kad je u pitanju dobrovoljno izjašnjavanje, onda treba sačekati da se rat završi.

A kad je Dvorsko ratno veće 27. septembra 1761. konačno pismeno naredilo generalu Petaciju – »da njezino veličanstvo ostaje pri svojoj zapovjesti od 18. decembra 1760, pa ako vladika Jakšić i ne smije u Žumberku postavljati svojijeh sveštenika, ali se on ima po njegovom dostojanstvu sa svakom pristojnošću dočekivati. Posebno onaj od njega skoro objavljeni postupak, kada su se mnogi od njegovijeh jednovjeraca pri-

nuđivali na uniju – jest djelo koje je protivno intenciji iliti misli njenog C. K. Veličanstva, jer ona nije namjerna dopustiti, da se ma ko na držanje zakona nagoni, i zbog toga ima g. đenerao (general) što skorije poslati svoje krepko opravdanje« (Grbić, str. 13).

Međutim, general Petaci je znao »pravo stanje stvari« pa se nije ni zbunio, a kamoli zabrinuo i postupio po naredenju. Nije njemu bilo ni na kraj pameti da odgovara na optužbe, nego je postupao po onoj »napad je najbolja odbrana«. Tvrdio je da je »glupim Žumberčanima« više stalo do forme i obreda nego do vere. Žalbe vladike Jakšića nisu mu uopšte jasne i on ih ne razume, posebno nakon što je dobio izveštaj zastavnika Janka Gvozdanovića. Naprotiv, evidentno je da pravoslavni sveštenik Mihajlović nastoji da unijate ubedi da prihvate pravoslavnu veru, kao što je to uradio s dvojicom desetara. Međutim, takva protivzakonita delatnost nije izuzetak, nego stalna praksa (str. 56).

Petaci je izneo i nove optužbe. Navodno se pravoslavni sveštenici potajno sastaju s vernicima na seoskim sajmovima i u belokranjskim kafanama, čašćavaju ih i nagovaraju da budu privrženi pravoslavnoj crkvi, odnosno da se odreknu unije i vrate u krilo vere i crkve u kojoj su rođeni. Razume se, vojnici i uhode koje je upućivao Petaci imali su mogućnost da ostvare potpunu kontrolu i da svaki događaj i sve što vide protumače na način kako im je naredio sam Petaci. Uostalom, njih nije interesovala istina. Bilo je dovoljno da vide pravoslavne sveštenike i nepodobne pravoslavce u društvu s drugima, ili da ih neko denuncira, pa da budu optuženi za delatnost protivnu carskim zakonima i odlukama.

Svestan da je najvažnije da stalno optužuje vladiku Jakšića, vratio se Petaci na dolazak vladike u Žumberak, na putu za Beč, pre godinu dana. Pozvao se na novi izveštaj kapetana Lovockog iz Kupčine, od 20. oktobra 1761. godine, »da je vladika u selu Brašljevica naredio da mu se otvori crkva, da je u selu Liješće seoskom odborniku Janku Heraku dao 17 kruna da sazove ljude, da bi im saopštio kako je, s visokog dvorskog mesta u Beču, primio pisanu dozvolu da može nesmetano da dolazi u Žumberak, kao i da će se već idućeg dana sastaviti komisija, koja ima da utvrdi ko je unijat, a ko pravoslavac« (str. 57).

A kad se posle ponovljenih intervencija Dvorskog ratnog veća više nije mogao oglušiti u vezi sa zabranom, odnosno dozvolom pravoslavnom vladiki da slobodno putuje u Žumberak, general Petaci je podsetio na onu odluku u režiji Ugarske dvorske kancelarije, donetu na savetovanju 14. marta 1760. i protumačio da se tom odlukom pravoslavnom vladiki dozvoljava proputovanje kroz Žumberak, s tim da ne sme obavljati bilo kakve verske poslove. Stoga nije negirao da je naredio svojim oficirima da prate vladiku i spreče ga da svrati u neko selo i pokuša da obavi bogoslužjenje.

Očigledno je da generalu Petaciju i nije bilo posebno teško da sprovodi svoju volju i nameće je drugima. Pre svega, on je svoj posao oko uništavanja pravoslavlja u Žumberku radio s nevidenim žarom, sistematski i studiozno, za razliku od za to nadležnih institucija i pojedinaca u Beču. Oni su svoj posao radili kad su morali i koliko su morali, vodeći računa da se nekome ne zamere i ne naškode svojim interesima. Zbog toga je Petaci uvek imao tajni adut u rukavu, bilo da se radilo o propustu, kojih je bilo na pretek, ili o suprotnostima i nejasnoćama u radu tih institucija i u odlukama koje su donosili.

Kao što je već rečeno, general Petaci je imao i podršku pojedinaca bliskih carici, koji su ga štitili i podržavali. Jedan od takvih bio je Ignac Koh (Ignaz Koch), sekretar carskog kabineta i bliski savetnik ne samo u državnim nego i u privatnim poslovima i odnosima, kasniji predsednik Ilirske dvorske kancelarije, »kome se ima zavaliti da je Petaci imao toliko uspeha u sprečavanju pravoslavne vere u Žumberku« (str. 59).

Pošto je 15. februara 1763. godine mirovnim ugovorom završen iscrpljujući sedmogodišnji rat između Habsburške Monarhije i Pruske, a generala Petacija na dužnosti komandanta Karlovačkog generalata zamenio general Bek (Beck), mitropolit Jovan Đorđević, koji je zamenio u međuvremenu umrlog Pavla Nenadovića, ocenio je da je došlo vreme da se carici obrati u vezi s pravima pravoslavne crkve u Monarhiji u celini, a prva od 22 tačke odnosila se na Žumberak. A stanje u Žumberku bilo je katastrofalno. Masovna pogibija u ratu lišila je mnogo porodice muške glave, opšta neimaština, glad i bolesti uzimale su danak. Da bi se mislilo o drugim problemima, trebalo je prvo preživeti.

General Bek je to umeo da iskoristi. Odgovorio je sarkastično da Žumberčani, kad je u pitanju vera, misle samo na materijalnu dobit. Stoga on nije čuo niti za jednu pritužbu protiv unijatskih sveštenika, a na početku službe sreo je samo šest porodica koje su se izjasnile kao pravoslavne itd. O stvarnim problemima niti reči i bez objašnjenja kako je došao do podatka da u Žumberku ima samo šest pravoslavnih porodica i da nema protivljenja uniji. Takav izveštaj predstavljao je značajan korak napred u procesu uništavanja pravoslavlja i nasilnog nametanja unije (str. 59).

Carica je ocenila da je došlo pravo vreme i naredila novo savetovanje u vezi mitropolitove žalbe i zahteva. Savetovanje Ugarske dvorske kancelarije, Dvorskog ratnog veća i Ilirske dvorske kancelarije održano je 10. oktobra 1765. godine. Predsedavao je predsednik Ugarske dvorske kancelarije Franc Esterhazi (Franz Eszterhazy). Sem Bartenštajna, koji je izdvojio svoj stav, svi su bili protiv davno obećanog popisa pravoslavaca i unijata, s ciničnim objašnjenjem »da bi time mogao da bude narušen red i mir, koji sada vlada u Žumberku, i da bi moglo da dođe do pobune«. Da bi se učvrstio red i mir, odlučeno je da se u Žumberak što pre pošalje nekoliko unijatskih sveštenika, odnosno da se povuku Žumberčani koji studiraju u Rimu i upute u Žumberak. Time bi se moglo »spasiti decu od zabluda njihovih roditelja i dovesti na pravi put sve njihovo potomstvo«. General Bek je dobio zadatak da se dogovori s unijatskim biskupom i izvesti o preduzetim merama i potrebnim sredstvima.

Verski popis »na vojnički način«

Mitropolitu Đorđeviću ostalo je samo da izrazi svoje nezadovoljstvo i da insistira na popisu, znajući da bi mnogi Žumberčani ostali verni pravoslavlju ako bi mogli da u miru ispovedaju svoju veru u okviru svoje crkve i ako bi u svojoj sredini videli vladiku Karlovačkog vladičanstva i druge visoke predstavnika svoje, Pravoslavne crkve. Konačno, Dvorsko ratno veće je 12. novembra 1766. godine naredilo generalu Beku »da preduzme potrebne pripremne mere u vezi s popisom pravoslavaca i unijata u Žumberku«.

I šta se tada dogodilo? Umesto pripremnih mera za popis, koji bi sprovela mešovita komisija, kao u slučaju popisa sprovedenog 1732. u Varaždinskom generalatu, general Bek je, linijom komandovanja, naredio komandantu Slunjske pukovnije i komandantu u Žumberku »da preko svojih oficira ispitaju pravo stanje i podnesu tačan izveštaj«. Naravno, svojim oficirima general Bek je »pravovremeno« objasnio da je to u stvari popis.

Bilo je očigledno da generalu Beku nije bilo ni na kraj pameti da postupi po naređenju i da pripremi popis za rad mešovite komisije u prisustvu mitropolita ili njegovog zamenika, što je ranije usaglašeno, a što je dvor »naredio« još u aprilu 1760. Kao da o tome nikada nije bilo ni reči (str. 61). Takav, jednostran, vojnički popis, »pripremljen je i izvršen po kratkom postupku«, a izveštaj je podnet 26. januara 1767. godine u Karlovcu. Cinično je napisano da su u Žumberku samo dve porodice, odnosno četiri osobe pravoslavne.

Prisustvo visokih predstavnika Pravoslavne crkve povratilo bi njen ugled u očima mnogih Žumberčane i učvrstilo ih u opredeljenju da ostanu odani veri i crkvi pradedovskoj. Dobro su to znali i u Beču, Budimpešti, Zagrebu i u Rimu, a najbolje od svih znali su to general Bek i unijatski biskup Vasilije Božičković. Zato je teško poverovati da je general Bek postupio tako drsko i rizično, a da prethodno nije dobio signale i podršku. To se vidi i po reakciji Dvorskog ratnog veća. Ono je, jednostavno, prešlo preko svega i priznalo rezultate tako izvršenog popisa. Uostalom, kad je »vrana vrani oči vadila«?

Posle toga o Žumberku se nije razgovaralo više od dve godine. Zagovornici unije i izvršioci prisilnog unijaćenja mogli su da likuju i smišljaju završne poteze. Mitropolit, vladika, pravoslavno sveštenstvo i vernici videli su da je sve bilo uzaludno i da je svaki otpor bespredmetan. »Vuk je ponovo (po ko zna koji put) pojeo magarca«. Tek povodom Srpskog crkvenog kongresa, održanog 7. oktobra 1769. u Sremskim Karlovcima, mitropolit Jovan Đorđević je pokrenuo i problem Žumberka, odnosno nepristrasnog utvrđivanja ko je u Žumberku unijat, a ko pravoslavac.

Žalba je prosledena i novom komandantu Karlovačkog generalata generalu Praisu (Preiss). On je Beču odgovorio drsko i cinično, kao dželat

nad umirućom žrtvom i u stilu svojih prethodnika, da u Žumberku postoji samo jedna jedina kuća koja priznaje pravoslavnu crkvu. Svi drugi su privrženi uniji, što važi i za tri žumberačke čete. Naglasio je da je: »zabrana odlaska u Žumberak karlovačkom vladici bila opravdana i potrebna« (čime je odao direktno priznanje svojim prethodnicima Šerceru i Pataciju), jer je unijatskoj crkvi trebalo dugo da očvrstne. Pojava vladike mogla je da utiče na unijate da otpadnu od unije i da se vrate veri svojih predaka. Time se dalo i vremena unijatskom biskupu da neometano radi na jačanju unije. Na kraju, general Prajs cinično pita: da li bi bilo poželjno preseliti i tu familiju, a za takav korak vlast se može poslužiti i najmanjim povodom (str. 62).

General Prajs je sve rekao, u svega nekoliko rečenica – direktno i bez ikakvog uvijanja. Unija nije proizašla iz slobodnog uverenja i opredeljenja žumberačkih uskoka, nego je nametnuta političkom, verskom i vojnom silom. Sva sredstva su u tom cilju bila opravdana pa i neizvršavanje carskih naređenja.

Izveštaj generala Prajsa obradovao je novog predsednika Ilirske dvorske kancelarije, već spomenutog Franca Kolera. Za razliku od svojih prethodnika (grofa Kolovrata, grofa Kenigseg-Erpsa i barona Bartenštajna), Koler se na ranijim dužnostima isticao odbojnim stavom prema Srbima i pravoslavcima, posebno prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi kao zaštitniku nacionalnih i verskih prava srpskog i drugih pravoslavnih naroda. Kad god mu se pružila prilika govorio je o »surovom, pokvarenom i neobrazovanom pravoslavnom sveštenstvu« i o »glupom srpskom narodu, beskrajno drskom i oholom« (str. 63).

Sada je došao njegov trenutak. Bez ikakve potrebe, on je s nevidenim sadizmom i žarom mrcvario već beživotnu žrtvu. Po njemu, Žumberčani nikada nisu ni imali pravo na verske i druge privilegije jer su po doseljavanju pripadali Kranjskom vojvodstvu. Kao da oni nisu došli na poziv i po odobrenju cara Ferdinanda I i kao da on nije privilegije i garancije izdao upravo žumberačkim uskocima još 1538, a potvrdio 1542. godine, kao prvim uskocima-krajišnicima. Kao da se i sve kasnije povlastice nisu odnosile »na pripadnike istočnog obreda u Slavoniji, Hrvatskoj i Kranjskoj i svuda gde se oni nalaze na teritoriji carevine«.

U izveštaju Koler je jasno predložio »da bi se carski dvor morao zauzeti za stvar svete unije i večno spasenje nekoliko hiljada duša. Da bi se to postiglo, trebalo bi onemogućiti da se taj problem ikada više pokrene, čime bi se pravoslavnoj veri zauvek onemogućio opstanak u Žumberku« (str. 65).

S tim ciljem predložio je carici da izda dekret, kojim bi se najvišim predstavnicima Srpske pravoslavne crkve jasno dalo do znanja da je to pitanje definitivno i zauvek rešeno i da će se svaka žalba ili molba kažnjavati. A da bi se verske prilike u Žumberku stabilizovane, predlaže da se preduzmu mere za ustoličenje pribičkog unijatskog biskupa, sagleda koliko bi unijatskih sveštenika trebalo uputiti u Žumberak i koliko bi crkava trebalo da se izgradi.

Na kraju izveštaja koji je carici dostavljen 12. novembra 1769 Koler je i zvanično odao priznanje generalu Petaciju za sve što je činio, uprkos brojim preprekama. »Da je on dozvolio pristup u Žumberak karlovačkom vladici, sada bi tamo u velikoj većini prevladavala pravoslavna vera i crkva. Da je taj odvratni plan osujećen, zasluge pripadaju generalu Petaciju, savetniku Kohu i drugima, koji su ih svesrdno podržavali«. Kraljica se saglasila, ali je odlučila da se sačeka s izdavanjem dekreta. Zaista, nije bilo razloga za žurbu. Pravoslavlje u Žumberku bilo je na izdisaju, barem zvanično i spolja (str. 66).

Ali baron Koler je i dalje bio veoma nesrećan. On se već 1. decembra 1769. ponovo obratio carici. Zaigrao je na poslednju, emocionalnu i iracionalnu kartu. Objasnio je da ga »na taj korak navodi istinska potreba da se oslobodi svake odgovornosti pred strogim sudom božjim, a to mu, zbog njegove starosti, ionako uskoro predstoji«. On strahuje da bi vladika karlovački, ako se ne donese dekret, mogao ponovo da pokreće problem, koji više ne postoji. Sve je sredeno. U Žumberku više nema omraženog pravoslavlja. Ako kraljica misli da bi dekret mogao da izazove nemire i negodovanje u javnosti, rešenje je jednostavno: mitropolitu srpskom i vladiци karlovačkom treba da se naredi da dekret ne smeju da iznesu u javnost.

Dakle, stari šizofrenik i neprijatelj srpstva i pravoslavlja, jednostavno više nema nikakve mere. I srce carice Marije Terezije je »omekšalo«, možda je »pustila i suzu«? Zar da zaslužni carski i kraljevski službenik i

savetnik ode na onaj svet, a da mu se ne ispuni poslednja želja? Nipošto. Kakvo bi to bilo carstvo i kraljevstvo? Pa poslednja želja se ispunjava i na smrt osuđenim kriminalcima, ubojicama, neprijateljima carstva i kraljevstva, a kamoli tako vernim službenicima Monarhije. A ti Srbi, Raščani, »Vlasi«, pravoslavci, sledbenici grčkog obreda, i kako ih sve nismo zvali, trebali su nam – uvek kad su nam trebali. Pošto se ogromna većina njih »izvukla« i spasila od unijaćenja, ostali su nam samo ovi jadni Žumberčani! Oni više nemaju šta da urade niti kuda se krenu. I carica-kraljica je potpisala sramni i zloglasni dekret.

Koler je likovao. Ostvario je svoj san. Ovo je prilika da još jednom pokaže o kakvom se odanom i prilježnom carskom i kraljevskom savetniku i rimokatoličkom verniku radi. Dekret je napisan i već 8. decembra 1769. uručen mitropolitu srpskom i vladiki karlovačkom. Komedija je završena. Glumci odlaze sa scene. Publika može da ide kući. Baron Koler kao glavni igrač u završnici neravnopravne utakmice može da pristupi strogom sudu božjem. A tu Kolera, bez svake sumnje, tek čeka pravo priznanje. Ne samo njega nego i sve one, pre i posle njega, koji su »spasili nekoliko hiljada duša« žumberačkih uskoka, tako što su im zabranili da budu ono što jesu – pravoslavni hrišćani i naterali ih da budu ono što nisu – unijatski hrišćani. Nema šta, veličanstveno delo. Umeće »drug« rimokatolički Bog to da ceni.

Inače, takvo »veličanstveno delo« danas se zove genocid. A genocid je, najkraće: »Namerno i sistematsko uništavanje, delimično ili u celini, jedne etničke, rasne ili verske grupe« (član 2. Konvencije UN o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida). Ali tada nije bilo Ujedinjenih nacija i genocida u današnjem smislu, reći će neko! Vaistinu nije. Ali ne spominjem ovde genocid zbog onih s kojima smo se do sada bavili, dakle počinocima, nego zbog onih koji to »slavno (genocidno) delo« nastavljaju danas, o čemu će biti reči u narednim poglavljima.

Valja ponoviti da je Švikerovo svedočenje o nasilnom unijaćenju u Hrvatskoj naišlo na »zid ćutanja« koji i danas postoji u Hrvatskoj. To je i razumljivo, s obzirom da se Nemcu ne može prigovoriti krivotvorenje i neobjektivnost. Zašto bi Nemač »navijao za pravoslavlje i srpstvo«, kad je i on rimokatolik i smatra rimokatoličanstvo boljim i pravilnijim ispo-

vedanjem hrišćanstva pa je stoga i za uniju, ali ne po svaku cenu, ne silom? Ali i u tom »društvu ima časnih izuzetaka«. Prvi i najdosledniji je, svakako, Radoslav Lopašić, Švikerov savremenik. Njegov prikaz nasilnog unijaćenja (str. 42–47) je sažetak onoga što je napisao Šviker, s punim pozivanjem na njegovo autorstvo i s izvesnim dopunama.

JANKO ŠIMRAK O »POUNIJAĆENOM ŽUMBERKU«

Mislim da ne bih bio dosledan ako bih izostavio šta je o Žumberku, pošto je nasilno pounijaćen, napisao Janko Šimrak. Posle svega što je napisao u Arseniju Crnojeviću i uniji, Šimrak je na kraju, pod naslovom »Važnost Žumberka« (str. 132/133), progovorio nekim drugim jezikom, navodim od reči do reči:

»Neprestani su dakle bili sukobi između katoličkog višeg klera na čelu sa zagrebačkim biskupima i Uskoka radi kolonizacije, desetine i tlake. Ti sukobi imali su najjači odraz na uniju tako, da se ona konačno mogla održati samo u Žumberku, gdje takva pitanja nisu dolazila na površinu i gdje nije moglo biti tih sukoba. Od tog vremena postao je Žumberak jedino utočište unije. U njemu je jedinom sačuvana sveta i čista ideja sjeđinjenja, kao što je čista voda u njegovim gorskim potocima. Žumberak je jedini čuvao kroz vijekove sa najvećom požrtvovnošću, sa najvećom ljubavi sveto sjeme unije u svom krilu, da ga kasnije prosipa sa najvećom širokogрудоšću braći, koja će doći sa slavenskog sjevera u Bačku, Srijem i Slavoniju i kasnije, u Bosnu. Žumberak će svoj toj braći dati ne samo dobre i svete vladike, koji će na svoje grudi pritisnuti sve sa jednakom ljubavi, nego i svećenike, koji će biti među njima prvim pastirima i koji će uz pripovijedanje svetog evanđelja braniti i obraniti njihove narodne osobine pred navalama nenarodnog duha. Žumberak će jedini kroz vijekove sa svojim biskupima čuvati osobito zagrebačko eparhijsko sjemenište kao zjenicu oka i njegova vrata otvarati sa najvećom pripravnnošću. Tako je Žumberak postao ne samo zatočenik unije, nego je on njen centrum, njena majka. Ko bi se ikada bio nadao, da će tako maleni kraj, tako siromašan, izvesti tako velika istorička djela, da će se razviti u pravu gradinu, koja će

tolikima davati svjetlo i istinu! Malo će biti krajeva, koji su u tako velikom opsegu vršili toliki ogromni uticaj na kulturni i vjerski napredak, kao Žumberak. Od konca 17. vijeka povijest unije je zapravo povijest Žumberka. Stradanja i križevi unije jesu zapravo stradanja i križevi Žumberka. Poštenje i čast unije jesu zapravo poštenje i čast siromašnih sinova, koji su iz gologa kamena izrasli na golom se kamenu odhраниli. Tu su iz pećina vrcale nove i nove ideje. Tu su se rađali pod okriljem svetoga jedinstva novi i novi sinovi, koji će pregnuti na sveti rad sa sve većim prijevodom i sve većom ljubavi. Žumberak je dakle spasitelj unije. On svoju veliku zadaću, koju mu je Providnost odredila, nije izvršio, nego istom započeo. To će nam pokazati bliža budućnost. Radi toga treba paziti na taj Žumberak kao na zjenicu oka. To smo svi dužni prema njemu iz zahvalnosti prema onim golemim žrtvama, što ih je on do danas doprinio na oltar svetog sjedinjenja nesebično i oduševljeno i radi zadaća, koje ga u budućnosti čekaju.»

Šta da se kaže, možda da »vuk dlaku menja, ali ćud nikada«, a ćud popa Šimraka je ipak »otrovna«. Međutim, razlika između njega i drugih nije mala. On je više puta (barem na trenutak) zbacio sa sebe »vučju dlaku« i napisao istinu. To je ostalo zabeleženo i ne može se poreći i negirati. Ali to znaju samo oni koji su imali uvida u veći deo onoga što je napisao Janko Šimrak. Oni koji su pročitali samo ovu »slavopojku« pounijaćenom Žumberku ne bi mogli da dođu do drugog zaključka nego da su žumberački uskoci i došli u Žumberak da bi bili uvedeni u carstvo nebesko uni-jatstva i rimokatoličanstva.

Posebno je ružno ono o »nenarodnom duhu«, koji postoji, razume se, u okviru »krive hrišćanske nauke i krivog hrišćanskog života«, dakle pravoslavlja. Nenarodno je u Žumberku sve što je pravoslavno, a pravim narodnim duhom Žumberak je počeo da diše tek s unijaćenjem. Nimalo ljudski i hrišćanski! A da i Šimrak poneka nije razmišljao šta stvarno piše, svedoči i ono da je »Žumberak zaista zatočenik unije«. To je istina i pre nego se oslobodi zatočeništva – nestaće. To je njegova »bliža budućnost«, koju je predvideo Šimrak.

KRIŽEVAČKA BISKUPIJA («EPISKOPIJA») U SLUŽBI UNIJAČENJA I ODNAROĐIVANJA

»Križevačku grkokatoličku biskupiju«, koja bi trebalo da bude »episkopija«, čije sedište svakako ne bi bilo u Križevcima, morali bismo shvatati i posmatrati u tri funkcije. Prva funkcija je, u stvari, njezino zvanično formiranje i potvrđivanje 1777. godine. Tim činom je, »pečatima« Beča i Rima, »ozvaničeno i svečano proklamovano« sramno delo nasilog unijačenja žumberačkih uskoka. Druga funkcija bila je da u narednim vekovima, praktično do propasti Austro-Ugarske Monarhije (1918. godine) »održava« crkvenu uniju, približava »pounijaćeni Žumberak« Rimokatoličkoj crkvi i da od Žumberčana, etničkih Srba, »napravi Hrvate«. Treća njezina funkcija je nastavak ove druge, samo u izmenjenim političkim i državno-pravnim uslovima, dakle u okviru dve Jugoslavije i Hrvatske.

U nastavku pozabaviću se samo delimično ovom trećom funkcijom, preciznije: kako danas »križevački popovi« i njihovi saradnici brinu o »uniji« i kako »odnarođavaju« Žumberčane? Pisaću samo o onome što su oni napisali i objavili, a što je meni poznato i dostupno.

Zbog »karaktera« onog što sledi, potrebno je podsetiti na tri poznate i često prisutne pojave (kategorije): laži, neistine i zablude. Svi imamo jasnu predstavu o tome šta su neistine jer znamo šta su laži. Laži su, jednostavno rečeno, priče, usmene ili pisane, o ljudima i događajima, koje ne odgovaraju stvarnosti i imaju za cilj da, direktno ili indirektno, proizvedu štetne posledice za nekoga. Osnova svake laži je neistina, ali svaka neistina nije laž. U suštini svake laži je saznanje da je nešto neistina i da je svesna namera da se proizvođenjem ili prenošenjem laži nekome naškodi. Kad čovek čuje ili pročita laž, može da je uoči ili prepozna i da je odbaci; može da je prepozna i prihvati i dalje namerno širi, ali može i da je prihvatiti, ne prepoznavajući da li se radi o laži i kakve i za koga bi to moglo da ima negativne posledice. Prenoseći šta je čuo, video ili pročitao čovek prenosi i širi neistinu, a da toga nije svestan pa mu se ne bi moglo zameriti da laže, jer toga nije svestan niti mu je to namera. Taj čovek je u zabludi, jer nije svestan da govori neistinu, odnosno laž, ali on ipak, nesvesno, proizvodi negativne posledice.

Žumberački uskoci, njihova prošlost, sadašnjost i budućnost, koje oni više u Žumberku i nemaju, bili su i sada su predmet interesovanja različitih ljudi, s najrazličitijim namerama, što znači da su bili i žrtve najrazličitijih laži, neistina i zabluda. Ne pretendujem da ukažem na sve laži, neistine i zablude napisane o Žumberčanima u njihovoj skoro pet stotina dugoj istoriji. Dosta je već rečeno. U narednom poglavlju videće se kako njihovu istoriju, versko i etničko poreklo i identitet prikazuju, tumače i zloupotrebljavaju klerikalni krugovi i popovi te neki hrvatski istoriografi.

SPOMENICA SVEŠTENIKA U RADATOVIĆIMA

Sticajem okolnosti, ostvario sam uvid u sadržaj tzv. Spomenice, neformalnog dokumenta u koji su sveštenici u Radatovićima svake godine trebali da unose i opisuju događaje iz svoje »župe«. Spomenica je »uvedena« 1888. godine, a počeo je da je vodi i vodio je sve do 1920 pop Janko Višošević. Njega su sledili dr Nikola Erdelji, Pavle pl. Gvozdanović, Mihajlo Firak, Pavle pl. Gvozdanović mlađi, dr Tomislav Firis, Spiridon Petranović kao privremeni upravitelj i Ilija Krajačić koji je službu u Radatovićima pa i pisanje Spomenice, završio 1940. godine. U ratu (1941-45) u Radatovićima nije bilo popa. Nije mi poznato da li je Spomenica dalje vođena i da li se danas vodi?

Spomenice su pisali i drugi popovi u Žumberku. Kad bi bilo uvida u neku od njih, saznalo bi se više o kriterijumu za pisanje. Ovako, prema sadržaju Spomenice iz Radatovića, moglo bi se zaključiti da je to rađeno po sopstvenom izboru. To znači da su u Spomenici opisani samo događaji koje je pop smatrao značajnim, a možda su izostavljeni neki drugi spomena vredni. Osnovni sadržaj Spomenice trebalo je da bude verski život u župi Radatovići. Da li je tako bilo? U skladu sa sadržajem ove knjige preneću samo napisano o nekim tragičnim događanjima u Radatovićima i o stavovima popova prema verskom i nacionalnom poreklu žumberačkih uskoka. Naravno, napisano svedoči i o samim popovima.

Janko Višošević (1888-1920) imao je više nego loše odnose s narodom. Iz Radatovića je proteran zavaljujući stvaranju Kraljevine SHS (Jugoslavije). Da Austro-Ugarska nije propala, ko zna koliko bi ostao?

Za 1890. godinu, od događaja koji nas interesuju, zapisao je: »Rasprava za ogradu dvorišta nastavlja se. Kotarska oblast određuje izvesti ogradu do kraja, 1. svibnja. Općina vodi na nedjelju dvije rasprave, 22/IV i 7/IX, pri čemu dolazi do ogorčenog otpora po župljanima, konačno se zaključuje ograditi ga daskama. Zbog uvrijeda na raspravama kazne se zatvorom od dva dana Andrija i Mile Radatović i Janko Keserić«

U 1892. godini Višošević je spomenuo tri događaja:

»Nepoznatim načinom izgorjelo je u Gudaljima 6 kuća sa nuzgradama, i to Petru, Janku, Iliji, Antunu i Marku Gudalju i Marku Deanoviću. Ostala je samo kuća Tadijina, Jurina i Lukina.«

(...)

»Ove godine zabranjivalo mi je općinsko poglavarstvo, odnosno općinski bilježnik praviti molbenicu za iznimnu ženidbenu dozvolu. Proti tom sam se pritužio kotarskoj oblasti i ona je riješila pritužbu u prilog meni«.

(...)

»Od početka godine do travnja vladala je epidemije dobraca, te je za to doba umurlo 30-oro djece, a od kolovoza epidemija crnih kozica. Umrlo je do konca godine na toj bolesti krijepkih djevojaka i mladića 52«.

Godine 1896. Višošević je popravljao svoj stan pa je ponovo došao u sukob s narodom: »Kako u svemu, tako sam osobito i u tom imao stotinu neprilika i protimba. Hajkača od stanovitih kao bi reć naručenih, a podupiranjem i po općinskom poglavarstvu, bilo na pretek«.

(...)

»Na dan 17/XI 1897. izgorjelo je u selu Dučićima 7 kuća nepoznatim načinom. Izgorjelo je Marku, Pavlu, Poldi, Nikoli i Janku Rajakoviću i Dani Dučiću sve, a Dani Rajakoviću kuća«.

(...)

»Na dan 12. listopada 1899. usljed odveć naložene peći po jednoj ženi, koja je onda pošla na njivu, dogodio se požar u selu Kamencima. Izgorelo je šest kuća do temelja sa nuzgradnim zgradama«.

(...)

»1901. godine, u noći oko 11 sati na 5. listopada buknuo je požar u Golešima nepoznatim načinom. Uništio četiri kuće sa nuzgradama i cije-

lim živežom. Seljani su jedva život spasili, a nisu si mogli oteti ni rubenine ni posteljine. Bijeda golema. Šteta se računa na 20.000 Kruna«.

(...)

»Na 1. prosinca u 9 sati pred podne izgorele su nepoznatim načinom četiri kuće u Dragoševcima (Rebe) sa nuzgradama i s njima sav živež. Sirotinja je već od prije ovdje bila velika, a sad pogotovo«

(...)

»Na preporuku biskupovu kod generalnog poštanskog ravnateljstva u Budimpešti uspio sam ponovnom molbom da se je ovdje ipak otvorila (22. svibnja 1902.) javna pošta. Došao ju otvoriti isti onaj gospodin savjetnik Augustin Jernejc, koji je morao po nalogu pošt. ravnatelja u Zagrebu zatvoriti privatnu našu poštu. Zagovorom preuzv. g. biskupa Julija Drohobeckog dobila je poštu moja supruga Zora. U zahvalu na lijepoj biskupovoj toj ljubavi i dobroti poslali smo mu petero jaganjaca, čime se u velike dičio«.

Ne znam da li se to tada zvalo korupcijom? Ako i jeste, to za popove nije važno, jer se i pop Višošević i biskup Drohobecki hvale onim ti meni – ja tebi«.

(...)

»Na 31. svibnja izgorelo je nepoznatim načinom u selu Visočama 18 kuća sa nuzgradama. Šteta je procijenjena na 48.506 Kruna. Osamnaest obitelji sa mnogobrojnom dječicom bacio je požar na prosjački štap«.

(...)

»Na 11. listopada 1903. izorelo je u selu Čučićima župe pećnarske (Pećno) 13 kuća i time upropašteno 13 obitelji. Drugima su izgorele nuzgrade sa svim živežom. Bijeda velika«.

(...)

»Ove godine (1904) bio veliki jubilej pedesetgodišnjice proglašenja dogme o bezgriješnom začecu Blažene Djevice Marije«.

Kad sam ovo pročitao, bio sam više nego iznenađen. Znao sam za priču da je »to kod Marije bilo bezgrešno«, što automatski znači da je sve drugo na tu temu bilo, sada je i biće »grešno«. Međutim, ja sam mislio da ta glupost postoji od nastanka hrišćanstva ili eventualno neku stotinu godina kasnije, dok »drugovi ideolozi i teoretičari hrišćanstva« nisu

uspeli da napišu sve što bi se u širem smislu i neobavezujućim načinom, moglo da nazove »teologijom«, naukom o bogu ili možda veroispovedanjem. Ali da se do tog »revolucionarnog« otkrića došlo tek pre vek i po, nisam mogao da poverujem pa sam se »drznuo« da upitam jednog popa. Mislio sam da sam popa stavio na »grдне muke« i već sam bio spreman da se izvinim, ali nije trebalo. Pop mi je šeretski i kao iz topa objasnio: posle revolucionarnih kretanja u Evropi, sredinom devetaestog veka (čuvена 1848. godina), oslabila je uloga Rimokatoličke crkve, pape i Vatikana pa je tadašnji »sveti otac« morao da se javi nekom novom »mudročću«, odnosno »dogmom«. Posle tog objašnjenja slatko smo se obojica nasmejali! Eto koliko su popovi »uvereni« u ono što propovedaju.

Godina 1905. »Na veliku subotu, prigodom blagoslova pastve, prijavio mi je Janko Sumina iz Liješća, da njegovi seljani na Uskrs oko kapele Sv. Jovana plešu, pjevaju i u samoj crkvi vodu piju. Usljed te prijave, ja sam to nedolično vladanje oštro korio, najprije kod jutrenja na Uzkrсnսučе, a onda još kod liturgije na Uzkrс, i zaprijetio se da ću jih dati kao »svinje« voditi po oružnicima u kotarsku oblast kazne radi, ako ne odustaju od toga grdog običaja. Mjesto da se pokore, oni su popodne na Uzkrс demonstrativno po starom običaju kod crkve plesali, halabučili i Janku Sumini koječim prijetili, što jih je prijavio. Taj siromah dugo nije nigdje imao mira. Tužio mi se da su mu zlobno oštećivali voćke, a njega pljuvali, kad je išao na bogosluženje. Nije preostalo drugo već nekoga prijaviti oblasti kazne radi. Kad su za to čuli ozbiljniji i pametniji seljani došli su me moliti da kotarskoj oblasti pišem neka obustavi postupak proti onima koji su profanirali igrankama sveto mjesto. Nakon što su obećali da će krivci složiti 10 Kruna za jedno raspelo u ime zadovoljštine, pisao sam kotarskoj oblasti da obustavi postupak. Kotarska oblast nije uvažila molbe, već jih je dala po oružnicima k sebi dopratiti i kaznila sa 3 dana zatvora; inače bi bila, da se nisu spokorili, kaznila strože sa 14 dana zatvora«.

Ne znam zašto ne bi bilo dozvoljeno narodu da se na verski praznik veseli kod crkve, i zašto bi time »profanirali svoje sveto mjesto«. Razlog je, verovatno, što nisu pitali za dozvolu Višoševića i što je on njihovo druženje i radovanje protumačio kao pravoslavno »halabukanje«. A što se tiče naziva »svinje«, on više govori o samom Višoševiću, a možda mu au-

tomatski dodeljuje i naziv »muške svinje«. Siguran sam i da Liještani tom prilikom nisu pili vodu, već vino.

»Ove godine pozivljem župljane da se nagode za podavanje drva i mežnarskog bira po novim kućnim brojevima. Pošto nagodba nije uspjela prijavljujem, stvar duhovnoj i političkoj oblasti, da po svojim zastupnicima provedu likvidaciju. Zbog toga nastaje oštar spor među menom i župljanima«.

(...)

»Na 12. prosinca stvoren je u Saboru koban interkonfesionalan zaključak o prelazu vjernika iz jedne vjere u drugu. Od katolika bili su protesti proti tom, ali nisu uspjeli«.

Na osnovu napisanog teško bi se moglo zaključiti o čemu se radi. Očigledno je da ono što ne odgovara katolicima, ne odgovara ni Višoševiću pa o tome ne želi niti da piše, iako su upravo takvi događaji trebalo da budu predmet pažnje i pisanja i to hrišćanski, tolerantno. Stoga ukazujem da je to vreme opštih reformi pa i verske tolerancije koje je sprovodio car i kralj Franjo Josip, s ciljem spasavanja mnogonacionalne i konfesionalno raznolike Monarhije. Problem za katolike i Višoševića je što se tada prvi put, barem formalno, dozvoljava mogućnost da i pripadnici Rimokatoličke crkve pridru nekoj od protestantskih ili pravoslavnih crkava, recimo Srpskoj ili Ruskoj, ali i da prestanu da budu hrišćani i postanu vernici neke druge vere.

Godina 1906. »Na 15. ožujka obdržavala se likvidacija drva u školskoj zgradi. Od kotarske oblasti bio je izaslanik pristav Herman sa općinskim bilježnikom Jankom Milkovićem, a od duhovne kanonik prečasni g. Đuro Šoš i Ilija Hranilović, upravitelj župe iz Kašta. Pri raspravi je bilo kakvih 200 župljana. Župljani su bili razjareni, galamili, halabučili, mene vrijeđali i prijetili prijelazom na scismu (pravoslavlje, *prim. autora*). Po moj život bila je ova rasprava pogibeljna. Svi smo se usuphnuli, kad me nedužna, počeo Janko Gajski iz Sekulića čovjek od 30 godina »tikati« i osorno me izazivati i napadati. Zbog svog nedoličnog vladanja bio je po kotarskoj oblasti sa osam dana zatvora kažnjen, a župljani mu sabirali krune za junačko njegovo djelo. Od ove rasprave bivao spor među menom i župljanima dan nadan sve veći. Sad me ostavila na cjedilu i obližnja braća

svećenici, a ja odlučio preduzeto dokrajčiti pa ma šta se dogodilo. Čini se da je i občinsko poglavarstvo župljane podjarivalo proti meni«.

(...)

»Provedeni po banu zakon od 17/I. o vjeroispovjednim odnosima biskup dostavlja tiskom na uporabu«.

Višošević samo konstatuje da je primio tekst onog »omraženog« zakona o verskoj toleranciji. I ni reči više jer zakon, barem naizgled, izjednačava rimokatolike s drugim hrišćanima, a možda i vernicima drugih religija.

Godina 1908. »Kotarska oblast na temelju druge provedene razprave o drvima izdaje 16/VIII odluku sasvim protivnu prvoj, kojom ja gubim pravo na drva po novim kućnim brojevima. Proti toj odluci pravim obširan utok na županiju«.

Godina 1909. »Županija izdaje odluku o drvima u prilog župljanom, proti kojoj ja još na vladu ulažem utok. Moj se utok konačno usvaja i ja izlazim pobjednikom, i time se nemili spor svršava«.

(...)

»Dojavljujem kao vicearhidakon biskupu agitaciju triju kranjskih individua za otpad Žumberka pod Kranjsku«.

Godina 1913. »Ove sam godine prerigolao i nešto vrta pred župnim dvorom gdje ga je bilo potrebno rigolati. Time dobiveni kamen dao sam naslagati na ustupljenju po općinskom zastupništvu crkvenu česticu br. 3903. Taj kamen odstranio je otale Marko Smiljanić po svojim težacima 14. travnja u času, dok sam ja u crkvi ispovijedao školsku djecu. Uzne-miren štropotom prouzročeni kroz bacanje kamena, izašao sam van da vidim šta se radi. I doista, kamen su dvojica odstranjivala, kako kažu po nalogu Marka Smiljanića, a poslije na taj prostor navažali ogrijevna drva«.

»Pođem k njemu u kuću pitati zašto to čini, a on mi osorno, »to je moje, meni je to prodao Niko Gajski«. U velikoj uzrujanosti dobacio sam mu svinja i lopov, a on meni uzvratilo »vi ste svinja i lopov«. Zbog njegovog drzovitog usurpiranja crkvenog zemljišta tužio ga crkveni odbor, a on mene i ja njega zbog osobnih napadaja kotarskom kaznenom sudu. Kotarska oblast nalagala je preko općinskog poglavarstva da se njegova drva deložiraju sa tog mjesta. Na mjesto da se to učini, on je još veći kvantum

tamo navezao. Nakon ponovnih mojih prijava kotarskoj oblasti, ipak ih je polagano odstranjivao i pozvao geometra da konstatira dokle siže crkveno zemljište. Žaloso je da su se za ovu stvar malo zanimali župljani, pače dvojica Tome Vukšić (moj ded, *prim. autora*) i Tome Ratković branili Marka Smiljanića prilikom izmjere zemljišta i pokopavanja međaša. Premda je tog zemljišta samo 77 metara kvadratnih ipak se mora štititi, jer danas sutra crkvi može dobro doći u kakvu god svrhu. Ja sam istina i ovdje trpio na svom ugledu, jer sam kažnjen po sudu radi onih dviju riječi »svinja i lopov«, sa tri dana zatvora ili 15 Kruna, a on sa četiri dana zatvora ili 20 Kruna, ali ne marim kad dobru stvar branim i zastupam«.

Eto, to je istina, odnosno kako je događaj opisao pop Janko Višošević, od reči do reči. Međutim, taj događaj (zlo)upotrebio je Nikola N. Kekić i u Kijesu za 1993. napisao: »Župnik Janko Višošević dao je rigolati 1800 četvornih metara njive pred dvorom, jer je na njoj bilo puno kamenja. Veći dio izvađenog kamena upotrijebljen je za škarpu pred crkvom, a manji za popravak puta. Njiva je prerigolana na dubinu od pola metra, a na mjestima gdje je kamena bilo dublje, rigolalo se i do metar dubljine. Isto tako župnik je dao rigolati i dio vrta ispred župnog stana. Kamen izvađen odavde odložen je na župnu česticu br 3903, u površini od 77 četvornih metara. No susjed Marko Smiljanić maknuo je kamenje i na tu česticu složio svoja drva. Crkveni odbor ga je nato tužio katarskom sudu. Uzurpator Smiljanić, jasno, izgubio je sud i morao je maknuti drva sa župne zemlje. Moj komantar (Kekićev, *prim. autora*): Bilo je, eto, ljudi, a još uvijek ih ima u nekim našim župama, koji otimlju župnu zemlju, tvrdeći da je njihova. Poznati su mi takvi slučajevi u Stojdragi, Mrzlom polju i na Budinjaku. Podsjećam ovde uzurpatore da smo mi svećenici kod ređenja između ostaloga biskupu obećali da ćemo čuvati crkvenu imovinu«.

S obzirom da je rodbina Marka Smiljanića protestovala, u Kijesu za 1994. godinu na str. 108. napisano je: »Uredništvo je dobilo dopis obitelji Smiljanić, Car i Hudina iz Zagreba s datumom 26.1.1993. u kojem se oni osvrću na članak Nikole N. Kekića »Zabilježeno u Spomenici župe Radatovići«, ŽK 1993, str. 134–137, izražavajući nezadovoljstvo pisanjem autora članka o Marku Smiljaniću u vezi njegova spora sa župnikom Jan- kom Višoševićem glede župne zemlje te dodaju: »Našeg oca i djeda Mar-

ka Simljanića (1887–1974) svi se sjećaju kao dobrog, radinog i poštenog čovjeka, koje je rado pomagao siromašne. On je bio i kum najvećeg zvona crkve u Radatoviću, što samo za sebe govori. Župni je dvor za vrijeme rata bio spaljen, pa je u njegovoj kući poslije rata više godina bio župni dvor i stan svećenika. Zbog toga je naš otac i djed imao problema sa tadašnjom vlasti. O dobrim i prijateljskim odnosima mogu nešto reći i prečasni Juraj Hrnjak i njegova supruga«.

Ispod toga, Kekić je napisao: »Uz ostale dokumente koji se koriste da bi se osvijetlio neki povijesni događaj u jednoj župi jest i župna Spomenica. Sve što je u kritiziranom članku navedeno zapisano je u 'Spomenici župe Radatović'. Ništa nisam dodao niti oduzeo. Sačuvaj Bože da sam člankom htio nanijeti neku ljagu na časne potomke pokojnog Marka Smiljanića, koji su svi, to dobro znamo, ljudi iskreni i pošteni u svakom pogledu. Nikola N. Kekić«.

Da li je Kekić nešto dodao ili oduzeo, da li je svađa popa i gradanina istorijski događaj i da li Spomenica, za koju se nije znalo ni da postoji, a kamoli da je objavljena, služi za osvetljavanje »povijesnih događaja« ako samo jedna strana zna šta u njoj piše – neka čitalac sam zaključiti! U svakom slučaju, imamo više podataka o »istorijskom događaju« i glavnim akterima, a posebno o »časti« Nikole N. Kekića.

U naredne tri godine Višošević nije opisao događaje koji bi nas interesovali, a u 1917. samo je konstatovao da su »veliko i malo zvono skinuta na 30/IX i otpremljena na kolodvor u Metliki 28/X«. Nije se udostojio niti da napomene da su zvona skinuta po nalogu vlasti, kako bi bila pretopljena i upotrebljena u ratne svrhe.

Godina 1918. »Mjeseca rujna pojavila se gripa, a polovinom listopada bolest zvana španjolka, te je na gripu umrlo do konca godine 23-troje, a na španjolskoj bolesti 46-oro. Za ovih epidemija imao sam s obilaskom bolesnika posla duhovnog ko nikad prije.«

(...)

»Na 17. listopada održala se u Jastrebarskom kod kotara rasprava sa župljanima za povišicu reluktuma za ogrijevna drva. Iz svakog sela bio je na raspravi jedan opunomoćenik a sviju na kraju 12. Dobro je zabilježiti njihova imena: iz Radatovića – Pavle Bogdanović; Doljana – Niko Smilja-

nić; Sekulića – Đuro Sekulić; Kuljaja – Dane Kuljaj; Pilatovaca – Niko Mil-ković; Goleša – Dane Goleš; Liješća – Tomo Sumina; Dragoševaca – Mile Pavić; Kamenaca i Kesera – Đuro Badovinac; Kunčana – Luka Vukasović i Cvetiša i Malinaca – Dako Šandor. Kod rasprave molio sam nagodbu, do koje ali nije došlo. Od tog časa župljani su me zamrzjeli i zahtijevali da idem sa župe».

Godina 1919. »Izdana je odluka po kotarskoj oblasti od 28/XII za po-
višicu reluktuma na 30 kruna po vozu. Proti ovoj odluci pravim utuk na
županiju, što nije izdata i u smjeru za kapelanska drva i što sam ja osuđen
na platež 240 kruna razpravnih troškova župljanima. Ova je odluka izaz-
vala kod župljana toliku buru ogorčenja, da su mi na Bogojavljanje korpo-
rativno poslije liturgije zabranili obilaziti kuće i po običaju jih blagosliv-
ljati. Samo pet kuća i to Nikole, Jele i Julike Radatović, g. učitelja Marka
Perisa, te g. nadlugara Pavla Herakovića tražiše moj posjet. Ja sam se tome
odazvao i blagoslovio jim kuće, dočim se u druge nisam usudio poći usli-
jed nastalog terora u župi».

(...)

»Administrator priobćuje da mi je po vladi obećano za 70–100 obi-
telji zemlja u Slavoniji za Žumberčane, pa pozivljem siromašne i čestite
obitelji na kolonizaciju».

Godine 1920. pop Višošević opisao je samo svoj konačni i prisilni
odlazak iz Radatovića. »Teror radi povišice reluktuma za drva biva u župi
sve žešći te mi župljani uskraćuju zvonarski bir i opet otkazuju na Bogo-
javljanje meni i nadošlom izaslaniku duhovnoga stola preč. g. kanoniku
Rebi blagoslov kuća. Jer ogorčeno zatražiše moje premještanje i pismeno
kod duhovne oblasti i ustmeno po liturgiji na Bogojavljanje, inače da idu
svi na pravoslavlje, da jim više nebude moja osoba na smetnji i povodom
njihove grupne nakane, mičem se sa župe i idem po odredbi administra-
torovoj na župu Dišnik.

Na II/III predao sam župu privremenom nasljedniku kapelanu so-
šičkom Dr Nikoli Erdeljiju i odselio na 15. u Dišnik. To mi je plaća za 32
godine mog mukotrpnog rada na župi. Bože, fala Ti budi na ovoj gorkoj
piluli. Gospodo nasljednici molite Boga za me. Savjest mi kaže da nisam
bio ništa kriv, a postajem žrtva socijaldemokratijama. Trojica huškača,

nabrkana izvana – kojima neću da se zna za imena – stvoriše ova crna nedjela, ja idem, a Bog jim neka oprost i bude milostiv«.

Tako je duhovnu službu obavljao »pastir božji« Janko Višošević. Više nego »duhovnom službom«, bavio se »kamenom, drvetom i drugim hrišćanskim službama. O njemu se u Radatovićima nije mogla čuti povoljna reč.

Dr Nikola Erdelji, bio je pop u Radatovićima od 11. 3. do 13. 10. 1921. godine. Tog dana izbio je veliki požar u Bulićima pa je i pop Erdelji pošao da pomogne u gašenju. Trudio se da uradi što više, ali je pao sa zgrade u vatru. Umro je od opekotina. Privremeni upravnik župe do kraja godine bio je Pavle pl. Gvozdanović.

Iz nepoznatih razloga, samo nepunu godinu dana pop u Radatovićima bio je Mihajlo Firak. S obzirom da on nije ništa napisao, Spomenicu je nastavio da vodi Pavle Gvozdanović, koji se, po odlasku Firaka, ponovo u oktobru 1922 vratio u Radatoviće, gde je ostao do 1928. godine. Napominjem da je Pavle Gvozdanović veći bio u Radatovićima (1886–88), kad je nasledio Jovana Hranilovića. Pisanje je počeo s napomenom: »da je bila nestašica svećenika radi smrti mnoge braće, koju je Gospodin pozvao k sebi bilo radi starosti bilo radi teških bolesti, koje su poslije strašnog rata počele harati«.

Godina 1923. »Oglasio sam na Novu godinu narodu da bi bilo lijepo, kad bi mogli imati zvona, te sam u tu svrhu počeo sabirati prigodom blagoslova kuća. Sabrao sam 24.000 kruna«.

»Najvažniji događaj u ovoj župi bio je svakako taj, da su se obdržavale misije, od uskrsa do Tomine nedelje. Misije su držali isusovci iz Zagreba o. Kulundžić i o. Gorsić. Pri kraju misija dogodio se jedan žalostan incident, koji baca ružnu sjenu na dvojicu mladih ljudi. Dva dana prije završetka misije dobili su oci Isusovci jedno prijeteće pismo, gdje im se crne duše tobožnje »Orjune« (to je zloglasna organizacija demokratske stranke i Svetozara Pribićevića, koja ognjem i mačem oće da uništi sve što ne misli po njihovoj volji) groze napadajem, ako ne ostave smjesta ovu župu, jer da su oni Austrijanci koji rade i smjeraju samo na Beč, Peštu i Rim. To su bili Nikola Smiljanić sin Nikića iz Doljana i Jure Dučić (Vajdin). Iza toga pozvao ja Nikolu Smiljanića u kancelariju, te ga pitao, da li je on

to pisao. Priznao je da jest. Kad je zapitan za razlog, radi koga je to pisao, počeo je sipati poznate demokratske fraze i laži. Kad sam mu ja govorio o neistinitost njegovih izjava i podvala o Isusovcima, on se začudio što i ja s njima držim! Sav bijesan otišao je iz kancelarije zaprijetivši se i meni. Na Tominu nedjelju o. Isusovci i ja napadosmo oštrim riječima na Orjunu i lažljivce Nikolu Smiljanića i Juru Dučića«.

»Međutim o. Isusovci odoše mirno kući, a na onu dvojicu htjedoše mladi ljudi navaliti pred crkvom, da ih za taj zločin kamenuju, što sam zapriječio ja umirujući razigrane duhove znajući da bi moglo doći do krvi i sramote na dan proštenja. Slijedeće nedjelje pročitao sam u crkvi ono klevetničko pismo što je imalo za posljedicu, da se narod odvratio sasvim od ove dvojice smutljivaca, koji od onda nemaju više ugleda niti mjesta u poštenom društvu. Zajedno s njima nestalo je ugleda i upliva onih huškača, koji su narod huškali protiv bivšeg župnika i dekana Višoševića«.

Godina 1926. »Dne 4/IV na rimokatolički Uskrs u jedan sat noću buknuo je silan požar u Dragoševcima, te je izgorelo 23 kuće sa svim gospodarskim zgradama, a da nije ostalo ničesa. Osim toga izgorele su dvije krave, par svinja i 8 koza te sve kokoši. Sve oruđe, kola, plugovi, brane i ostalo. Prigodom požara izgorio je i jedan dječak učenik 5. razreda pučke škole po imenu Jure Vranešić sin Stanka Vranešića, te je usljed zadobivenih rana sutradan umro. Bio je najbolji đak u radatovičkoj školi. Po mnijenju cijelog sela požar je podmetnut od ukućana Mitra Živkovića br 4 iz Dragoševaca, te je njegova žena i snaha uhapšena. To je cijela rdava familija«

Godina 1927. »Mnogi pogorelci iz Dragoševaca posagradili su svi kuće na novo kao: Stanko Vranešić, Petar Pavić, Pavle Pavić, Ilija Pavić, Jure Živković, Jure Vranešić, etc jer ih je naša eparhija i vjernici prilično pomogla novčanim darovima. Sam biskup Njaradi sakupio je u Americi prigodom euharističkog kongresa 40.000 dinara. Moraju biti zahvalni njemu i vjernicima cijele eparhije«.

(...)

»U jesen istekao je rok općinskom odboru i načelniku, pak je raspisan izbor novog odbora. Stari odbor je veoma zaslužan za općinu i napredak, jer su radili savjesno i marljivo u korist naroda. Da se znade tko su

ti ljudi spomenut ću im imena: Janko Predović iz Radatovića, načelnik, Pavle Gvozdanović, župnik, Gabro Smiljanić Zeleni iz Doljana, prvi načelnik, Janko Vranešić iz Dragoševaca, Dako Đurašević iz Kunčana, Niko Badovinac iz Kamenaca, Janko Sumina iz Liješća, Marko Damjanović iz Draga, Nikica Bulić iz Bulića, Jure Sekulić iz Sekulića, Petar Milčinović iz Radatovića i Janko Popović Ivanuš iz Malinaca. Premda su radili puno na korist općine našlo se ljudi, koji nijesu to mogli gledati želeći sami doći na njihovo mjesto, te su na najgrdniji način ocrnjivali odbor i načelnika Predovića, koji je bio strog, pravedan i pošten, te je neumoljivo dao popravljati općinske puteve i ceste. Agitacijom kod neukog naroda uspjeli su da su izabrani drugi mladi, ali posve nesposobni i sebični ljudi. Od starih odbornika nanovo su izabrani uza sve to: Pavle Gvozdanović, župnik i Janko Vranešić. Isticali su se agitacijom najviše Jure Dučić i N. Smiljanić mladi. Uspjeli su ali pod novim odborom općina nazaduje u svakom pogledu».

Godina 1928. »Načelnikom novim odborom je Janko Reba bez energije, koji je pustio uzde vikačima. Osim toga bilježnik Rendulić je lijepo vodio općinski odbor, a dolazi novi Jure Brajdić, koji voli piti a malo radi. Zajedno s načelnikom često hoda po birtijama, a rad zaostaje i izgleda da će doći do kraha.«

(...)

»Dne 29. svibnja teško je stradao uprav. Župe Pavle Gvozdanović sa suprugom. Ispred župnog stana poplašio se konj Gabrijela Predovića, koji nije imao kola kako treba, i skočivši s kola pao je pod kola, koja su ga u trku pregazila. Tom zgodom su mu polomljena rebra i nastao izljev krvi kraj srca i plućiju. Teško ranjenoga odveli su ga susjedi Marko Gajski i Janko Predović kući. U Zagrebu na liječenju bio je mjesec i pol. No radi posljedica nije više u stanju da vrši službu u ovoj župi. Dekretom od 21/XI 1928. imenovan je upravnikom župe u Berkasovu, a njegovim nasljednikom imenovan je dr Tomislav Firis.

Dr Tomislav Firis (1928–38) počeo je s napomenom »da je došao s nekom zebnjom u duši, a da ni sam nije znao zašto? – Moguće radi toga što prvi put preuzimljem tako veliku župu; možda radi gorovitog i kamenitog terena; možda radi političkih stranaka, koje su se ovdje uvriježile na štetu i opasnost Svete vjere; a možda i radi osamljenosti u ovom gorovi-

tom i nepristupačnom mjestu, gdje niti nema odgovarajućeg društva koje bi sa svećenikom dijelilo njegove radosti i žalosti u ovo burno i maglovito izaratno doba, možda i opće izaratne nervoze, koja je moguće dostigla vrhunac ove godine, kada su u beogradskom parlamentu pali mrtvi od taneta vođe Hrvatskog naroda... Počela je borba – ali bezizgledna, koja je još više nervoze i ogorčenja unjela u srca, duše obitelji, pokrajina... Dakako, protivnici Sv. vjere upotrijebili su opet zgodu da ogorčenje i bijes narodni skrenu protiv Crkve – i to samo protiv Crkve katoličke...! Dapače, našao se jedan naš svećenik – upravitelj župe u Mrzlom polju, koji je također nasjeo bezvjercima i slobodnim zidarima, te se i on uhvatio s njima u kolo, udarajući i blateći svećenstvo katoličko, a osobito svećenstvo mukotrpne i patničke naše Biskupije... Dragi Bog neka mu oprost!

(...)

»No – bilo kako mu drago – osjećao sam sada onu veliku odgovornost, koju preuzima na se svećenik, odgovornost pred Svemogućim Bogom i Njegovim strašnim i pravednim sudom za ljudske duše povjerene mojoj brizi i staranju. Zato i osjećam onaj strah i klonulost i bojazan – osjećam svoju slabost i ništatnost a da bih mogao udovoljiti svome položaju i službi, u koju sam sada postavljen. No Svemogućí Bog, koji nije prozreo moje slabosti, dapače me je na čudnovat i providencijalan način pozvao i odabrao za Svoga svećenika, On će me krijepiti i jačati i pomagati u Svome vinogradu. U to ime sam i ja Dr Tomislav Firis – preuzeo upravu ove župe, te nastavljam i pisanje ove Spomenice«.

Tako je nastavio da piše Spomenicu pop Firis: o političkim prilikama, zabačenom Žumberku, ugroženosti svete vere, razume se rimokatoličke, a ponajviše o sebi i svom psihičkom stanju.

Godina 1929. »Na sam Božić – 7.I. – doznali smo veliki događaj za državu i narod. Nj. Vel. Kralj Aleksandar I. Karadorđević svojim aktom od 6. siječnja 1929. god. ukinuo je parlament u Beogradu, dokinuo je državni ustav kraljevine SHS, imenovao je ministarstva izvan parlamenta s generalom Živkovićem na čelu. Sve političke stranke se raspuštaju – nastaje prava konsternacija među malim i velikim političarima. Nj. V. Kralj izdao je o tom svom aktu manifest na narod, gdje razlaže zašto se je odlučio na taj korak. Dao Bog da ova mjera donese željene plodove.«

(...)

»Danica Smiljanić iz Doljana 5. prešla je na 'pravoslavnu vjeru', te se vjenčala u Karlovcu dana 19. I. 1929. s Pavlom Bogdanovićem iz Dučića, koji je također otpao od katoličke vjere. To je prva obitelj koju je uspješno agitatorima osnovati i otkinuti od katoličke vjere i iz ove župe. I to je posljedica one strašne agitacije u ovom kraju, a osobito srpske stranke Svetozara Pribićevića, koji je imao u planu da uništi Sv. Jedinstvo u ovom kraju, a taj svoj demonski plan nije tajio«.

(...)

»Opaža se u općinskom odboru neka borba: nekoji – njih trojica – htjeli bi svagdje vidjeti »srpstvo«, pa i u općini; pomažu im mjesni učitelj Janko Smiljanić, te tužakaju općinskog načelnika i bilježnika – no ne uspijevaju, jer su se na laži podigli, koja im, ipak, ne pomaže baš svagdje«.

(...)

»Birtaš Marko Smiljanić zatražio je dozvolu da gradi kuglanu, i to na onom zemljištu koje pripada crkvi, a koje je on prevarom »kupio« od zemljišne zajednice u Sošicama god. 1923. (jer je Z. Z. u Sošicama još god. 1909. isto zemljište priznala crkvi). Očevid za kuglanu bio je 29.V, a vodio je seoski pristav Branko Guteša, koji je u svemu išao na ruku birtašu Smiljaniću, te nije htio uvažiti nijednog prigovora s moje strane: niti blizina crkve, niti crkvenog zemljišta – to njemu sve nije ništa«.

Pop Firis piše da je 9.VI. pala velika kiša pa je nabujala Sušica nanela velike štete mlinovima, »a jedan mlin kod sela Goleši posvema je nestao s lica zemlje, premda je bio zidan kamenom i pred kratko vrijeme restauriran. Taj srušeni mlin pripada Daki Golešu iz Malog Liješća br.7. Tko u tome ne vidi prst Božji? Ovaj Dako je jedan od onih koji su predšasnika Višoševića progonili; to je taj Dako, koji je kod odlaska Preč. Višoševića nabijao neki panj kraj župne crkve i pucao 'od radosti i veselja!' Ne plaća Bog svake subote! (...) Kad sam već kod toga, onda ću spomenuti još nešto. Među kolovode protiv predšasnika Višoševića spadaju još i Nikola Smiljanić – Nikić iz Doljana 4 i Mitar Živković iz Dragoševaca. Pa šta su ova dvjica dočekala? Mikić je na škarpi pred crkvom harangirao masu – a poslije je njegov jedini sin Nikola 'Bijeli' stao na stepenice njihove kuće sa sjekirom – prijeteci ocu da će ga ubitu pokuša li ući gore u kuću. I Mi-

kić je morao ostaviti sramotno i žalosno svoju kuću, koju je sam sagradio, te je bio prisiljen sa svojom ženom ići u 'štant'. Još i sada ne smije u rođenu kuću, te sa sinom vodi parnicu – a sjekira je još i sada na sudu kao svjedok Božje pravice! A Mitar? Žena njegova bila je osumunjičena, da je podmetnula onu strahovitu vatru u Dragoševcima god. 1926. Mitar je poslije toga naglo propadao u gospodarstvu, prodao je i kuću te se odse-lio nekamo u Sloveniju, otkuda se povratio za kratko vrijeme siromašan i oskudan; sada je i on u 'štantu'. Nudio se je za općinskog pandura, ali mu ni to nisu dali. Eto, kako se Bog brine za svoje svećenike i kako se ljuto osvećuje za nepravde njima nanesene«.

I ne samo to. Pop Firis navodi i drugi, sasvim suprotan primer: »Drugi oštećeni – jača! Mlinu koji pripada Niki Badovincu 'Zoriću' iz Kamenaca voda je preko mosta prešavši provalila vrata, te srušila suprotni zid, gdje su kotači, koje je polomila. Ovaj mlin je uskoro popravljen, te radi i dalje«.

»Drug« Bog, sudeći po primerima koje je opisao pop Firis, nepogrešivo pogada i »ljuto se sveti«, ne svima koji su naneli nepravdu »njegovim svećenicima«, nego samo onima koji na bilo koji način podsećaju na »srpstvo i pravoslavlje«. Čudnovat neki Bog. Prati on budno kako se osećaju u nacionalnom smislu Mikić, Mitar i Janko i drugi i kakvi su oni (ne) rimokatolici. I ne oprašta. Jednom poruši mlin, drugog posvada s ocem, trećem upropasti gospodarstvo.

Jadni i bedni pop doktor Firis nije se zapitao kakav je onda taj Bog kad se, umesto da prašta, sveti, kad umesto da miri, »doliva ulje na vatru«, kad nije vodio računa da njegov pastir pop Janko Višošević bude malo umereniji u zahtevima prema jadnom i bednom narodu, kad prima u svoju pastirsku službu takve pastire Božje kao što je Firis, pune mržnje, zlobe i pakosti.

»Dne 17. III. općinski odbor daje komad zemljišta 'na crkvenom brdu za mjesto srpske crkve'«.

(...)

»Dekretom banske uprave postavlja se 19. 4. u općini novi odbor s načelnikom Jankom Predović iz Radatovića«.

(...)

»Dne 3.VI na moju intervenciju – općinski odbor oduzimlje natrag funduš za srpsku crkvu na 'crkvenom brdu'«.

Kao što se vidi, narod nije nikada oprostio unijaćenje niti zaboravio svoju, pravoslavnu crkva sagrađenu na Crkvenom brdu posle naseljavanja ovog kraja. Međutim, pažnju zaslužuje da pop Firis »jednim potezom« utiče da opštinski odbor promeni odluku u vezi gradnje »srpske crkve«. A Jugoslavija je bila »srpska tvorevina«, zašto se nije odlučnije založila da se u Žumberak vrati pravoslavna veroispovest i ojača svest o nacionalnom poreklu?

»U noći između 28. i 30.VIII buknuo je strahovit požar u selu Doljanima; vatra se porodila oko ponoći na kući br. 3. Bez kuća su ostali: Jure Smiljanić br 2, Pavao Marčić br. 8, Janko Smiljanić br. 20, Marko Smiljanić br. 35, Nikola Smiljanić br. 29, Janko Smiljanić br. 31 i Marko Smiljanić br 3. Svima su izgorjele kuće i gospodarske zgrade, sa svime što se unutra nalazilo; drugima su također izgorjele gospodarske zgrade sa svim živežom – tako broju 4, 5, 12, 19 i 26. u svemu je izgorjelo oko 40 objekata, a šteta je procijenjena na oko jedan milijon dinara. Od toga je bilo osigurano oko 150.000 dinara«.

Pop Firis ništa nije rekao kakav je u ovom slučaju bio »božji kriterijum« u deljenju pravde i kažnjavanju.

(...)

»U ovoj godini izašao je iz štampe 'Spomenica – Kalendar' za grkokatolike križevačke biskupije za god 1931., a izdaje ga Dr Janko Šimrak, kanonik i sveučilišni profesor«.

Interesantno je da Firis o tom kalendaru ne kaže ni reči. Kasnije će se videti i zašto?

Godina 1931. »Ove godine su primljeni kao pitomci u naše Sjemenište Dako Gurović, iz Liješća, u III razred i Petar Pavić, iz Dragoševaca, u 5. razred«.

(...)

»Ove godine se navršava 250 godina otkako je osnovano naše Sjemenište u Zagrebu. Osnovao ga je 1681. biskup Pavao Zorčić. Bez ovoga našeg Sjemeništa ne bi bilo ni naše Biskupije niti nas grkokatolika. U svrhu proslave ovog preznamenitog događaja za našu eparhiju Preuzv. g.

Vladika Dionizije sastavlja odbor za proslavu i određuje da se kod svete Liturgije uzimlje po jedna blagodarstvena prošnja u zahvali dragom Bogu za tako veliku Milost. Ova 250. godišnjica proslavljena je napose u Zagrebu na Bezgriješno Začće, 23. XII Arhijerejskom Sv. Liturgijom u našoj crkvi i svečanom Akademijom u Glazbenom zavodu«.

(...)

»Dne 4. IX naša općina sa srezom Metljika potpala je pod Dravsku banovinu. To je prvi put u istoriji, da je komad Žumberka potpao pod Kranjsku«.

Pop Firis piše neistinu, da li zbog neznanja ili namerno krivotvori istoriju? Teško je poverovati da njemu kao doktoru nauka nije poznato da je Žumberk pripadao Kranjskoj dva i po stoleća pre doseljavanja uskoka.

Godina 1933. »Izveden je očevid od Marka Smiljanića za gradnju kuće vis-a-vis crkve. Crkveni odbor nije pristao na dozvolu gradnje, dok nije i crkvi izdana dozvola da podigne škarpu prema cesti. Marko Smiljanić se obavezao da u novoj kući neće imati ni trgovine ni gostione«.

(...)

»Ove su godine istupili iz Sjemeništa pitomci iz ove župe, i to: Janko Malić, Antunov, iz Sekulića br. 6; on je bio već u prvom tečaju bogoslovije, a preuzv. g. Ordijarij bio ga je poslao u Strassborug – na nauke, ali badava! Drugi je Dako Rajaković – Janjkin, iz Dučića br. 69; on je izašao iz 8. razreda gimnazije. Biskupija i njezin dio mnogo su od njih očekivali, ali oni su ostavili brazdu Božju u narodu svome. Preuzv. je Ordijarij mnogo za njih potrošio – a osobito se brinuo za Malića... Tko je onda kriv što Žumberčani neće u svećenički stalež? Neka Žumberčani ovdje ispitaaju svoju savjest i neka ne bacaju krivnju na drugoga«.

Godina 1934. »Dne I.VIII – dok sam slučio u župnoj crkvi Sv. Liturgiju, najedanput se nebo naoblačilo, udario silan pljusak uz silnu grmljavinu. U toj je strahoti udarila strijela u toranj župne crkve. Strašan prasak odjeknuo je po crkvi, koja se sva zasvijetlila od munje! Ja sam se samo uhvatio za oltar, da ne padnem od pritiska zraka; mežnar Niko Rajaković, koji je zvonio na oblake, pao je od pritiska zraka; bilo je u crkvi i nekoliko žena, ali se – hvala Bogu – nije nikome ništa zlo dogodilo! Munja je iz munjovoda prešla u žlijeb, obašla cijelu crkvu, te iz žlijeba udarila u kameni

sokl na sjevernom uglu, od česa se kamen razletio i dijelovi poletjeli do 5 metara naokolo«!

Ovaj događaj, svakako, zaslužuje pažnju. Taman sam se pomirio da je, s obzirom da onako precizno uočava i kažnjava sve što bi ličilo na pravoslavno i srpsko i štiti svoje vrle »svećenike«, kad on demantuje sve svoje verne i odane pastire pa udari u crkvu, u kojoj njegovu službu drži tako učevni pastir kao što je pop Firis. Sama po sebi naviru bezbrojna pitanja. Zašto gromovi, uopšte, udaraju u objekte u kojim se drži služba božja? Ako već mora u pravoslavne, jer oni po mišljenju rimokatolika niti uče »pravu hrišćansku nauku« niti vode »pravi hrišćanski život«, čemu udara u one u nadležnosti njegovog zamenika na zemlji »druga« pape rimskoga? Zašto udara u crkvu u kojoj »službu njegovu« drži pop Firis, koji je izučio »pravu nauku«, a o životu da i ne govorimo! Čemu zvonjava na oblake, kad glavni »artiljerac-sv. Ilija«, šalje gromove i na crkvu?⁵⁹

Bitno je da pop Firis, naravno i ne samo on, na najbrutalniji način prodaje narodu žumberačkom »rog za sveću«, da on na najprimitivniji način, a sve u ime Boga, nastavlja verski i nacionalni genocid, i da ga uopšte nije stid, naprotiv, ponosi se time! Gde ga je, ko, u ime koga i s kojim ciljem tome učio? Sve ukazuje da se takvo »veroisповедanje hrišćanstva« uči u Grkokatoličkom semeništu u Zagrebu pa ga Žumberčani i napuštaju.

»Dne 23.IX – prigodom 23. godišnjice smrti – otkrivena je na pročelju župne crkve Spomen-ploča nekadašnjemu ovdašnjemu župniku Jovanu Hraniloviću 'Hrvatskom književniku i pjesniku Žumberka', kako glasi natpis... Svečanost je bila jedna velika Hrvatska priredba«!

(...)

»Noću između 4. i 5. X – ukraden je s pročelja natpis Spomen-ploče! To su počinili 'novopečeni srboljubi' – koji mrže sve Hrvatsko i katoličko, a kojima je nedavna proslava bila ljuta rana... Stoga i nisu mogli podnesti

59 Nedavno sam se u Mladenovcu, pored Beograda, slučajno našao ispred tri crkve. Neposredno pored stare, sagrađena je nova, velelepna, pravi hram, a pored ove mala »Adventistička pravoslavna crkva«. Posmatrao sam crkve bez posebnih osećanja, međutim, odjednom, nisam mogao da poverujem svojim očima: na belom zidu stajao je grafit: »Da ima Boga, ne bi na crkvama bilo gromobrana«! Slatko sam se nasmejao što neko »srpče« razmišlja kao ja.

natpis na crkvi 'Hrvatski'... budući se nalazimo u punom jeku 'jugoslavenstva', to i oružnici 'ne mogu' naći lopove».

Pop Firis je zaista bio šovinist najgore, fašističke vrste. Međutim, ima jedno pitanje na koje nema nikakvog odgovora! Zašto Firis, koji je po poreklu i nacionalnosti Rusin, i njegovo društvo, služeći nametnutom grkokatoličanstvu nastoje svim silama da ga pretvore u rimokatoličanstvo? I zašto mrze i nastoje da ubiju svaku klicu srpskog i srpstva u narodu koji je srpskog porekla, s ciljem da ga »pretvore« u hrvatstvo i hrvatsko? Kad to rade Hrvati Srbima ili Srbi Hrvatima možda tu ima i neke logike, ali kad to radi Rusin, »i sam prodana duša«, onda odgovora nema. Ili ga, ipak, ima duboko u »pokvarenoj i fašistoidnoj Firisovoj duši«, ako je on uopšte imao dušu? Zašto je otkrivanje biste Jovanu Hraniloviću po njemu moralo da bude »velika Hrvatska priredba?« Nije li logičnije da u tekstu koji piše pop stoji da je to bila velika narodna i verska priredba (svečanost)?

Godina 1936. »Dne 19. VI. popodne pala je nezapamćena tuča! Od Popovića, preko Doljana, Pilatovaca, Goleša, Brezovice i Liješća – sve je bilo sa zemljom sravnjeno! Ja sam, na nesreću, bio toga dana u Kaštu, pa su, dakako, mene krivili radi tuče. A njihova bezakonja? Ova ih kazna nije opametila, nego su postali još gori«!

Što više piše, Firis omogućava da ga sve bolje upoznajemo. A ko je narod naučio i »ubedio« da je sve »božja volja«, da narod čuvaju popovi i da oni »zastupaju« negove interese pred »svevišnjim«? Očigledno je da je narod mislio da pop Firis svoju dužnost nije obavljao kako bi trebalo. A i kako bi kad Firis silno mrzi ovaj narod i »njegova bezakonja«. Kao što se vidi iz njegovog pisanja, Firis smatra ne samo da je kazna zaslužena, nego da nije ni dovoljna, jer narod »postaje još gori«. Sad nisu više u pitanju samo srboljubi: Mikić, Mitar, Janko i još neki, nego ceo narod žumberački. To normalan čovek o jednom narodu ne bi napisao, ali popovi mogu. Svaki na svoj način, ali je Firis ipak izuzetak u zlobi i zloupotrebi Boga.

»Dne 11.VIII. izgorili su Drkušići i Milkovići – oko 9 sati prije podne; izgorilo je skoro cjelo gornje selo! Ostale su samo 2 male kućice! Dakako, ljudi su sami – i to jasno! – palili, jer su prije bili sve osigurali... kakve li pokvarenosti!!! Tko će takve ljude popraviti? Kako ih privući u crkvu, k Sv. Ispovijedi...?! Ovakvi ljudi su najpodesniji za materijal za otpad... i za svako zlo«

Žumberčanin sam, svim svojim bićem, ali nikada nisam ni pomislio da su Žumberčani, moj narod, bolji od drugih, da ga hvalim i idealizujem. Naprotiv, uvek sam se osećao nelagodno kad bih čitao slavopojke o »našim slavnim precima, još slavnijim porodicama i sinovima, i njihovim slavnim delima«, kakvih su puni »Žumberači krijesovi« i druga izdanja koja »kreiraju« popovi i oni koji njih slušaju i njima služe. Od detinjstva sam znao da »u svakom žitu ima kukolja« i da niko i ništa nije zauvek.

Ali kao što nisam i ne želim da neko idealizuje narod kojem pripadam, u istoj meri ne želim i ne dozvoljavam da ga neko vredi i nipodaštava. Da li među Žumberčanima ima pokvarenih? Itekako! Poznajem dosta takvih. Da li su Pilatovčani, i ne samo oni, sami palili ono što je prethodno osigurano? Sasvim verovatno! Da li su u tom pogledu izuzetak? Verovatno nisu! Zašto su takvi? Više je nego sigurno zbog bede i zato što su to od nekoga naučili! Od koga? Ne znam od koga sve, ali znam da žumberački uskoci ništa na ovom svetu nisu prvi otkrili i uradili. Sve su pre njih otkrili i bezbroj puta uradili drugi! Oni su jedino prvi postali »žumberački uskoci«. Jer, da nisu, o njima sada ne bih ni pisao. Znam i da su u tome što su takvi kakvi su – »veliku ulogu« odigrali Rimokatolička crkva i popovi, i šovinistička i fašistička ideologija. »S kim si – onakav si«, nema tu mnogo filozofije. Da Rimokatolička crkva nije učila i prisiljavala narod »da bude ono što nije ili da ne bude ono što jeste«, ne znam da li bismo mi Žumberčani bili drugačiji i bolji, ali znam da lošiji ne bismo bili! Nepravda, neistina i nasilje izazivaju frustraciju, a ona stid, ljutnju, bes i želju da uzvратиš, da se osvetiš.

A ko je popa Firisa učinio takvom »sotonom« kakav je bio? Ako potiče iz poštenog i čestitog naroda i roda, niko od njega ne bi napravio ono što je bio! Poznajem mnogo pripadnika mnogih naroda pa i Rusina. Siguran sam da Žumberčani nisu gori od njih ni u kom pogledu. Da li je obrnuto? Neću da kažem. Uostalom, Rusini su prvi podlegli rimokatoličkoj propagandi, prevari i lažima i postali unijati! Zašto? Neka sami odgovore na to pitanje!

Godina 1937. »Dne 6. i 8. 5. dijelio sam robu siromasima ove župe, koju je poslalo »Društvo Žumberčana« u Zagrebu, odijelivši svotu od 4.000 dinara od svote sabrane za pripomoć radi tuče. Kako je to težak po-

sao... jer i oni imućniji oće da dobiju kao i oni siromašni... Koliko kletvi, koliko klevetanja – to se ne može niti zamisliti, a kamoli izreći. Doći će dan Božji, kada će ljudi vidjeti ogavnost toga svoga djela i vidjeti svoju savjesnost i nepristrasnost... Još nisam imao tako lošeg i žalosnog Božića! Ali hvala Bogu na svemu. Ne može učenik biti veći od učitelja».

Slažem se s popom Firisom u pogledu odnosa siromašnih i bogatijih. Ali ni to nije novotarija Žumberka i Žumberčana. Tako je bilo i biće, od kad je sveta i veka. Kad mi je otac rekao da je Hristos bio prvi komunista, iznenađeno sam ga pogledao i upitao kako je to moguće? Rekao je da su mu to rekli ljudi koji su o svemu tome znali mnogo više, da je Hristos bio neobičan samo po tome što je ustao protiv nepravdi i zala koje su bogati činili siromašnima.

»Kada sam išao ove godine u 'Povodice' – ušao sam i u kuću Janka Pavića, Dragoševci br. 1 (koji je inače brat Preč. g. Đure Pavića, župnika u Novom Sadu); ali on me je primio sjedeći u zapečku, a na moj kršćanski pozdrav odgovorio je sa 'zdravo', križića nije htio poljubiti, niti dao pisati 'Jordan', niti je dao što spada župniku! Napravio se važan, te se nešto i grozio... ja mu nisam ništa kriv, a nije mu kriva niti moja sestra učiteljica. Jer njegova djeca su ostala opetirati u školi – ostali su u razredima III i IV, koje ove godine nije imala moja sestra, a nisam im ni ja dao slabe ocijene (s kojima bi svejedno mogli prijeći u viši razred). – Inače je to čovjek podmukao i dosta lijen.«!

Možda je sve tako kako je opisao Firis. Tome jedino mogu dodati kako mi je veoma dobro poznato da to nije jedini slučaj da su pojedini Žumberčani dočekivali ovakve popove sedeći u zapečku. Zapećci su »kultno mesto« u žumberačkim kućama. Tu su se grejali stariji i deca. Čekalo se na red i grejalo na smenu. Kad neko dođe promrzao izvana, najpre i najbolje se zagreje u zapečku. Zreli muškarci, domaćini, retko su sedali u zapećak, obično kad ne bi imali ništa drugo da rade i kad bi okupljenoj porodici imali šta da sopšte, autoritativno, onako »s visine«. U zapećak se sedalo i kad nekome želiš da pokažeš da nije dobro došao u kuću, da ga svedeš na »pravu meru« i pokažeš gde mu je mesto. To je važno i za popove. Tako se dočekivao i pop Višošević. Bilo je to gore nipodaštavanje nego dati mu na znanje da ne dolazi u kuću. Ali, Višošević se nije lako predavao. Počeo bi

razgovor pitanjem: »A gdje je kobasica?« »U svinjcu«, odgovoralo se. »A hoćeš li donijeti kad zakolješ?« »Hoću, ako ne budem mogao da pojedem!«

(...)

»Dane Gurović, iz Liješća 51, maturirao je u našem Sjemeništu, te se prijavio u bogosloviju. Žumberak treba svojih autohtonih svećenika, ali ne samo za kanonikat i bolja mjesta, nego za rad u narodu, pa nalazio se on i u najzabitnijem selu, planini...«

Povodom ove i ranijih Firisovih »žalopojki«, da nema »domaćih« popova, valjalo bi nešto više da se kaže. Naime, ni Dane Gurović, niti već ranije spomenuti Dako Gurović, Petar Pavić, Janko Malić i Dako Rajaković, i mnogi pre i posle njih, iz bivše opštine Radatovići, koje lično poznajem, nisu završili započetu bogosloviju i postali grkokatolički popovi, odnosno nisu služili – ne svom narodu, kako to predstavlja Firis i drugi pre i posle njega, nego nisu, na njihovu žalost i razočarenje, služili ni za interese i ciljeve za koje su pripremani.

Ali idemo redom. Mladići su »odlazili u popove«, kako se to govorilo u Žumberku. Zašto? Zbog siromaštine, dakle odlazili su oni koji nisu imali drugog izbora. Tamo su ostajali dok nisu (pro)našli neki drugi izbor i put. Nisam čuo i ne sećam se da se nekad neko dičio time što mu je sin otišao »u popovsku školu« i da je to nekome bilo na čast, a lično poznajem barem dvadesetak dečaka i njihovih porodica, od kojih je nekolicina išla sa mnom i u školu.

Za Firisa i njegove istomišljenike rezultat je porazan. Već više od stotinu godina taj prokazani, srpski i pravoslavni, nevernički, prokomunistički i kakav sve ne Radatovički kraj nije iznedrio grkokatoličkog popa. Nije i nikada više niti neće. Izuzetak predstavlja moj drug iz detinjstva, pokojni Janko Ljubanović. Ako iko ikada nije trebalo da ode u popove, onda je to moj divni drug i prijatelj Janko. Ne ulazeći u razloge, iz pijeteta prema njemu, napominjem da je »popovao« svega oko godinu dana pa predstavlja izuzetak koji potvrđuje pravilo. Proučavajući dokumenta ustanovio sam da je od popova rođenih u opštini Radatovići, u širem smislu, poslednji u Radatovićima bio pop Ilija Badovinac, još davnih godina, 1834–37. Šta to govori? Neka svako sam sebi odgovori na to pitanje! Ja samo upozoravam da u odgovoru na to pitanje ne samo da se ogleda sramna suština unijaćenja nego i odgovori na mnoga druga pitanja!

Zašto je to tako? Jedan moj rođak po prababi, Keserić, završio je bogosloviju, ne znam kada, ali svakako pre Prvog svetskog rata. U noći na dan kada je trebalo da bude rukopoložen (zaređen), nestao je. Ostavio je samo poruku »da bi rađe bio ciganin nego grkokatolički pop«. Kasnije se javio iz Srbije. Žumberčani kolektivno, duboko u sebi, nose dvostranu frustraciju. Jedna strana frustracije je ona o »unijatu, tužnom bratu«, a druga što im se i to silom nametnuto malo-pomalo narušava, krade, otkida i otima, s ciljem da zaborave svoje poreklo i korene, kako bi, konačno, postali »pravi rimokatolički hrvatski vernici«, čime bi njihove duše bile spasene.

Nije li Janko Šimrak jasno i više puta napisao da su propasti unije najviše doprineli zagrebački biskupi, dakle oni koji bi trebalo da su je najviše i najbrižljivije čuvali. Oni su, svodeći marčanske vladike na »svoje vikare«, odbijali pravoslavni narod od takvih vladika i unije i time joj zadržavali »smrtne udarce«. Sekli su i, konačno, presekli granu na kojoj je »visila unija«. Nisu li i popovi u Radatovićima, svaki na svoj način, sekli granu na koju je okačeno rimokatolištvo i hrvatstvo? Ali ovde će kraj da bude drugačiji, jer Žumberčana više biti neće. Proces rimokatolizacije i odnarodivanja neće biti završen, a ostaće prazan i Žumberak i crkve. »Drumovi će poželeti Turaka, al Turaka više biti neće«, kaže ona narodna. Ni popova neće biti, jer neće da budu potrebni. Neće imati kome da prodaju »rog za sveću« i »muda za bubrege«. Sve će ovo tada (uskoro) izgledati ne samo smešno i bespredmetno nego i tužno i jadno.

Razgovarao sam o tome s mojim drugom iz školskih dana. On je otišao u popove, ja u vojsku. Zajednička nam je bila siromaština i što su obe škole bile besplatne. Rekao mi je da u čoveku postoji neki prag koji ne možeš i ne smeš da predeš! Ako ga predeš, nisi više ono što si bio! »Ako možeš da se s tim pomiriš, preći ćeš prag i postati grkokatolički pop, spreman da druge ljude i svoj narod ubeduješ u ono u šta su tebe ubedili – da si ono što nisi i da nisi ono što jesi. Nisam to mogao da prihvatim, a pomisao da ću to morati da budem i u odnosu prema mojima, užasavala me. Pomisao da bih to trebao da radim u Žumberku, pa još u rodnim Radatovićima, dovodila me je u stanje bespomoćnosti i izgubljenosti koje ne mogu da opišem i ne želim da se ikad ponovi. Kako bih se osećao da mi je komšija rekao: 'Znam

ti i oca i deda, zar se ne sećaš ovoga ili onoga... Kakav si ti čovek? Uostalom, ne bi morao niko ništa ni da mi kaže, još gore bi bilo da ćute, da me samo prezirivo pogledavaju, a ti znaš i šta misle i da te preziru'«.

Zbog toga u Žumberku ima sve manje, a u Radatovićima nikada više neće ni biti radatovićih popova. I zbog toga su morali u Radatoviće da dolaze Rusini, kao Firis, da bi vredali i nipodaštavali narod i »prodavali« ga u verskom i nacionalnom pogledu. A žumberački popovi nisu tako radili među Rusinima. Mladi pop, Rusin, ispričao mi je da je među Rusinima »živo sećanje na Jovana Hranilovića, jer je pred Prvi svetski rat hrabrio Rusine da izdrže i ne dopuste da ih »mađarizuju«. Poslušali su ga i danas su Rusini«. Ako to zna mladi pop, Rusin, kako to nije znao Firis, kojeg je, u vreme dolaska u Radatoviće, od tih događanja delilo samo dvadesetak godina?

Pop Firis dalje piše: »U srpnju i dalje vodila se u parlamentu i izvan njega velika borba za konkordat naše države i Vatikana. Srpski su se vladike strašno uzburili protiv toga konkordata jer ne mogu podnesti ravnopravnost Katoličke crkve (...) To je ona toliko razvikana 'širokogrudost' srpske vjere... E pa alal im...«

(...)

»Lanjske i ove godine opaža se da je u ovoj župi počelo nestajati stare, domaće narodne nošnje kod ženskih! Sve se počele – osobito mladež – nositi po gradski: sve je u kostimima, mantlovima, pa i šeširima. To su sve skupe stvari, pa ta moda samo povećava siromaštvo i bijedu Žumberka! Ova je moda došla ovamo iz draške župe, te se odavde širi dalje prema Sošicama i 'dvanajstoj' (nečitko) općini, gdje se još prilično drži domaća narodna nošnja. S ovom modom nadolazi, dakako, i druga moda; bijela kuga iliti umjetno smanjivanje poroda, tako da je ove godine natalitet manji nego li u ijednoj poratnoj godini! Bijela je kuga i dalje počela uzimati maha, pa će ona uspjeti, ako tako dalje pođe, da uništi Žumberčane, kojih dosada nisu mogli ni ratovi ni siromaštvo uništiti...

I ove godine – kao i prijašnjih, izlazile su u Zagrebu 'Žumberačke novine' pod redakcijom Dr Janka Šimraka; ove su novine učinile mnogo dobra Žumberku – osobito u materijalnom pogledu, jer su Amerikanci – čitajući ove novine, nanovo se zagrijali za stari kraj i njegove potrebe!

Stoga je veoma žalosno i za osuditi, što baš nekoji svećenici – Žumberčani odbijaju te novine, te ih ne će niti prodavati u svojim župama. Onda ovakvi svećenici bacaju krivnju na druge – recimo Rusine – što Žumberak nema stare slave i reputacije kao nekoć«.

Ovo je poslednji zapis popa Tomislava Firisa koji navodim. Koristan je jer ukazuje na nesporazume i suprotnosti među sveštenicima Žumberčanima kad su u pitanju »Žumberačke novine«, koje je izdavao dr Janko Šimrak, što znači i izvesnu netrpeljivost i prema njemu i politici koju je vodio, a koja se, čuo sam, zvala »šimrakovština«. Žao mi je što više o tome ne mogu da kažem jer i pored najbolje volje nisam uspeo da dodem do »Žumberačkih novina« niti da nađem nekog ko bi mogao da kaže šta se pod »šimrakovštinom« podrazumevalo.

Po odlasku Tomislava Firisa u Ameriku, od septembra 1938. do aprila 1939, privremeni upravnik župe u Radatovićima bio je Spiridon Petranović, biskupski kancelista. Taj period u Spomenici opisuje kasniji pop u Radatovićima Ilija Krajačić. Po njemu, Petranović je imao zadatak da sagleda stanje u Radatovićima posle odlaska Firisa i predloži adekvatnog kandidata, s obzirom na specifičnosti Radatovića i da su u to vreme »pojačali svoju nasrtljivost pravoslavni agitatori«, koji su »preko izbora novog popa htjeli da raskopaju našu Biskupiju«.

Prema pisanju Krajačića, slučaj je hteo da su pravoslavni agitatori htjeli mladog popa, to jest njega, »kojeg je i crkvena vlast imala na umu, ali iz sasvim drugih razloga«. Uglavnom, crkvena vlast je srpske agitatore prevezla žedne preko vode i podmetnula im baš onog koga je ona htela, a koga su i oni hteli, ali iz sasvim drugih razloga.

Jaki neki, i strašni, »pravoslavni i srpski agitatori preveslani su i poraženi« kad je mladahni Ilija Krajačić došao za popa u Radatoviće. Za 1939. i 1940. godinu je zapisao: »Prvi službeni spis koji sam primio u ruke bila je tužba župljana sela Dragoševci i Kesere kojom su uskratili bir župnom mežnaru. Kolovode sam doznao i njihovu nakanu pa sam brzo likvidirao spor povoljno«.

(...)

»U ovoj godini primljeni su u Sjemenište Bulić Milan, besplatno, i Gajski Milan kao solvent (uz oštetu od 300 dinara mjesečno). 1940. go-

dine primljen je, kao besplatni pitomac u Sjemenište, Predović Milko iz Liješća. On je polazio realnu gimnaziju u Glini 4 godine, a u Sjemenište je primljen na godinu dana, dok se ne vidi njegov napredak».

U vezi s tim trebalo bi samo dodati da je i sudbina ova dva Milana bila ista kao i njihovih prethodnika, i da nisu postali popovi. Što se tiče primedbe o odšteti od 300 dinara, iz teksta nije moguće utvrditi na koga se odnosi. Predović Milko je svakako »napredovao«, završio je bogoslovlju, ali je ostao dakon, odnosno nije bio rukopoložen, a njegova najveća zasluga je što je izdao četiri »Žumberačka kalendara« (1975–78), koji su omogućili mnogim Žumberčanima, pa i meni, da prvi put nešto pročita-mo o poreklu i doseljavanju naših pradedova.

»U školi sam uz teški napor uspio djecu potaknuti na točniji polazak u školu, pa sam ih lakše mogao poučiti kršćanskom nauku. Nije dugo tra-jalo zatišje jer su ljudi počeli prigovarati da mladež nema vremena dolazi-ti na kršćanski nauk, pa sam popustio u toliko što sam na zarukama više ispitivao i poučavao. Dobro je to sretstvo!«

Spomenica popova u Radatovićima omogućila mi je da bolje sagle-dam kakvi su popovi bili i kako su »služili« Bogu i narodu

PISMA GABRIJELA KOSTELJNIKA BISKUPU DIONIZIJU NJARADIJU

Dionizije Njaradi (1874–1940) i Gabrijel Kosteljnikov (1886), Ukrajinci-Rusini rođeni u Ruskom Krsturu, bili su unijati i dugogodišnji prijatelji. Dionizije Njaradi je, kao unijat, dostigao najviše dužnosti, prvo kao apo-stolski administrator Križevačke grkokatoličke biskupije (episkopije), a zatim i kao njen biskup-vladika (1920–1940). Koristeći svoj položaj i uti-caj, Njaradi je poslao Kosteljnika na nastavak studija katoličke teologije i filozofije. Kosteljnik je izražavao poštovanje i zavalnost Njaradiju i isticao da ga ceni i poštuje kao oca.

Međutim, za razliku od Njaradija, čiji život je zahvaljujući pre svega uniji išao uzlaznom linijom, sve do možda ipak spornog kraja, Kostelj-nik je već 1930. godine morao da napusti prestižno mesto na Lavovskoj